

श्रीकृष्णायमनः ॥ अथ भगवतो मथुराप्रवेशं वर्णयति ॥ अथेति-
गद्येन ॥ अथ सः श्रीकृष्णः शनैःशनैः राजपथं मथुरासंबन्धिनं रा-
जमार्गं अवजगाहे प्रविष्टोऽभूत् ॥ कीदृशः सः ॥ गोपडिभैर्गोपा-
लबालकैः परिपूरितप्रांतभागः सर्वतोवेष्टितइत्यर्थः ॥ कीदृशैर्गो-
पडिभैः ॥ विविधेति ॥ विविधान्यनेकविधान्यंबराणि वस्त्राणि मा-
ल्यानि मालाः ॥ माल्यं मालास्रजावित्यमरः ॥ आभरणान्यलं-
काराश्च तेषां भरेण परिष्कृतैरलंकृतैः ॥ अतएव ॥ विजृम्भितेति ॥
विजृम्भितं प्रसृतं यदामोदयोर्द्वयं सौगंध्यहर्षरूपं तेन परिकलि-
तैर्युक्तैः ॥ तथा ॥ परित्यक्तेति ॥ परित्यक्तः सुखदः गोपतेर्नंदस्य
यो गोगणो धेनुसमूहस्तत्संबन्धी व्यापारश्चारणादिरूपो यैस्तैरपि ॥
सुखदेति ॥ सुखदो यो गोपतिगोनिचयस्तेनाऽभिमृष्टाः स्पृष्टाः
विग्रहा येषां तैरिति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु सुखदः सायंका-
लिकत्वेन मंदत्वात्सुखदाता यो गोपतेः सूर्यस्य गोनिचयः किर-
णसमूहस्तेनाऽभिमृष्टाः स्पृष्टा विग्रहा देहा येषां तैरिति ॥ स्वर्गेषु-
पशुवाग्वज्रदिङ्मेषु भूजले ॥ लक्ष्यदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि गौरित्य-
मरः ॥ शरीरं वर्ष्म विग्रहइति च ॥ तथा ॥ श्रितेति ॥ श्रितः कृष्ण-
वर्त्मा अग्निर्यैस्तैस्तथाविधैरपि तदवलोकनेन कृष्णवर्त्माऽवलो-
कनेन शीतलानि नयनानि हृदयानि च येषां तैरिति विरोधा-
भासः ॥ परिहारस्तु श्रितमाश्रितं कृष्णस्य वर्त्म मार्गोयैस्तैः ॥ तस्य
श्रीकृष्णस्याऽवलोकनेन शीतलानि सुखितानि नयनानि हृदया-
नि च येषां तैरिति ॥ तथा ॥ सशेषैरप्यशेषैरिति विरोधाभासः ॥
परिहारस्तु शेषेण शेषाऽवतारेण बलरामेणाऽन्वितैः अशेषैः संपूर्णै-

रिति ॥ पुनः कीदृशः सः ॥ सानुरागः अनुरागो दर्शनौत्सुक्यं त-
त्सहितः ॥ तथा ॥ यदुपुरसुंदरीभिः कर्त्रीभिः सस्मितेक्षणादिभिः
समंदहासाऽवलोकनादिभिः कृत्वा अंचितः पूजितः सत्कृत इति
यावत् ॥ कीदृशीभिर्यदुपुरसुंदरीभिः ॥ सौधेति ॥ सौधानां राजसदनानां
अट्टालानि शिरोगृहाणि हर्म्याणां धनिकगृहाणामग्राणि च तेषु स-
मारूढाभिः ॥ सौधोऽस्त्री राजसदनं ॥ हर्म्यादि धनिनां वास इति
चाऽमरः ॥ तथा ॥ समुत्सृष्टेति ॥ समुत्सृष्टाः सदनसंबन्धिनो गृ-
हसंबन्धिनो व्यवसायाः संमार्जनोपलेपनाऽलंकरणाद्युद्योगा या-
भिस्ताभिरपि ॥ समदनमिति ॥ मदनेन कामेन सहितं यथा
स्यात्तथा तद्वदनदर्शने श्रीकृष्णमुखावलोकने विषये सव्यवसाया-
भिस्सौद्योगाभिः ॥ अत्रोत्सृष्टव्यवसायत्वसव्यवसायत्वयोर्विरोधः ॥
विषयभेदेन परिहारः ॥ तथा ॥ समुदितेति ॥ समुदिता उत्पन्ना या
पर्युत्सुकता उत्कंठितत्वं उत्कंठेतियावत् ॥ तथा कृत्वा ॥ वसनेति ॥ वस-
नानि वस्त्राणि च आकल्पा भूषणानि च अंजनं च एतदादीनां या
रचना तद्विषये अप्रगल्भाभिर्भगवद्दर्शनैकतानवृत्तित्वादसमर्था-
भिरपि ॥ रसेति ॥ रसस्य शृंगारस्य रीतौ कटाक्षाऽवलोकनादि-
परिपाट्यां प्रगल्भाभिः ॥ अत्रापि विरोधपरिहारौ पूर्ववत् ॥ पुनः
कीदृशः सः ॥ तत्रत्येत्यादि ॥ तत्र मथुरायां भवानि तत्रत्यानि
अनल्यानि बहूनि यानि शिल्पानि गृहादिनिर्माणकौशलानि तेषु
कल्पिता आसंजिता दृष्टिर्येन सः ॥ तथा ॥ अखिलेति ॥ अखि-
लाः संतः साधवो ये पौरजनास्तेषु कृता रूपेक्षणरूपा कृपाऽव-
लोकनरूपा सुधादृष्टिर्येन स तथाविधः ॥ कंसादिव्यावृत्तये स-
दिति विशेषणं ॥ १ ॥

प० ॥ मथुरामत्तकाशिन्यो धन्या नाऽन्याः क्षितौ
यतः ॥ तं लावण्यसुधांभोधिं स्वनेत्रचषकैः पपुः

॥ १ ॥

भगवदवलोकनेन मथुरासंबन्धिनीणां धन्यत्वमाह ॥ मथुरेति ॥
क्षितौ पृथ्व्यां मथुरासंबन्धिन्यो मत्तकाशिन्यो वनिताः धन्याः
अन्या वनिता न धन्याः ॥ कुत इत्यत आह ॥ यतइति ॥ यतो
हेतोः ॥ लावण्येति ॥ लावण्यं सौंदर्यमेव सुधा तस्या अंभोधिरिव
उत्पत्तिस्थानं निरवधिकसौंदर्यशालिनमित्यर्थः ॥ लावण्यलक्षणं
तु मुक्ताफलेषु च्छायायास्तरलत्वमिवांतरा ॥ प्रतिभाति यदंगेषु
तल्लावण्यमिहोच्यतइति ॥ तं श्रीकृष्णं स्वनेत्रचषकैः स्वनेत्ररूपैश्च
षकैः पानपात्रैः पपुः ॥ यद्वा क्षितौ इत्यस्य पपुरित्यनेन संबंधः ॥
सादरमवलोकयन्ति स्मेत्यर्थः ॥ १ ॥

ग० ॥ तदात्वे तद्वृत्तांतनितांतपरिचिचीषया पृच्छं
तीं सखीं काऽप्येवमवदत् ॥ २ ॥

तदात्वेइति ॥ तदात्वे तत्काले काऽपि स्त्री ॥ तद्वृत्तांतेति ॥ तस्य
श्रीकृष्णस्य यो वृत्तांतो वार्ता तस्य नितांतमत्यंतं या परिचिची-
षा परिचेतुमिच्छा तया ॥ वृत्तांतः प्रक्रियायां स्यात् कात्स्न्ये वा-
र्ताप्रभेदयोरिति मेदिनी ॥ पृच्छंतीं सखीं प्रति एवं वक्ष्यमाणप्रका-
रेण अवदत् ॥ २ ॥

प० ॥ सुमाराऽऽनंददाताऽपि कुमाराऽऽनंददायकः ॥
श्रीमन्नंदकुमारोऽस्ति श्रीमन्नंदकुमारकः ॥ २ ॥

तदाह ॥ सुमारेति ॥ अयं श्रीमन्नंदकुमारः अस्ति ॥ कीदृशः ॥
सुमाराऽऽनंददाता सुष्ठूत्तमो यो मारस्य मदनस्य संबन्धी आनंद-
स्तस्य दाताऽपि ॥ कुमारेति ॥ कुत्सितो मारसंबन्धी य आनंदस्त-
स्य दायकोदातेति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु कुमाराणां सन-
कादीनां आनंददायकइति ॥ एतेन साक्षात्परब्रह्मत्वं सूचितं ॥
यद्वा कुः पृथ्वी मा लक्ष्मीः रोऽग्निः एतेषामानंददायकः ॥ तत्र
भारहरणेन पृथ्व्या यज्ञादिनाऽग्नेश्वाऽऽनंददातृत्वं लक्ष्म्यास्तु प्रि-
याऽऽचरणेनेत्यर्थः ॥ यद्वा कोः पृथ्व्याः मारस्य कामस्य उत्पाद-
नपूर्वकं सांगत्वसंपादनेनाऽऽनंददायकइति ॥ तथा ॥ श्रीमतो नं-
दस्य कुमाराणां गोपानां च कं सुखं यस्मात्सः ॥ २ ॥

ग० ॥ तत्र स तावन्निजराजाऽन्ववायाऽवतंसो
ऽयमिति धियेव द्विजवृंदैरमंदाऽऽनंदैस्तत्रतत्र पूजि
तो नंदनंदनो घंटापथपथिकं सानुगं कंसाऽनुगं रं
जकमप्यरंजकमुपेत्येत्थंकारं गिरं सस्मितं परिस
सर्ज ॥ ३ ॥

तत्रेति ॥ तत्र तावत् राजमार्गे एव ॥ तावदवधारणे ॥ स नंदनंदनः सा-
नुगं अनुगैरनुचरैः सहितं कंसाऽनुगं कंसाऽनुचरं रंजकं उपेत्य स-
स्मितं यथा स्यात्तथा इत्थंकारं वक्ष्यमाणप्रकारेण गिरं वाणीं प-
रिससर्ज ॥ उक्तवानित्यर्थः ॥ कीदृशो नंदनंदनः ॥ निजेत्यादि ॥ निजेत्यने
न द्विजाः निजराजस्य द्विजराजस्य चंद्रस्य योऽन्ववायो वंशस्त-
स्याऽवतंस इव शिरोभूषणमिवेति निजराजाऽन्ववायाऽवतंसश्चं-
द्रवंशशिरोमणिरित्यर्थः ॥ इति धियेव अमंदानंदैः अमंदोऽनल्प

आनंदो येषां तैर्द्विजद्वैर्ब्राह्मणसमूहैस्तत्रतत्र स्थले स्थले पूजितः॥
कीदृशं कंसानुगं ॥ घंटापथपथिकं राजमार्गगामिनं ॥ घंटापथः
संसरणमित्यमरः ॥ तथा रंजकमपि रंजयत्यनुरागमुत्पादयतीति
रंजकस्तमपि अरंजकमिति विरोधाऽऽभासः ॥ परिहारस्तु रंजकं
रंगकारं अरंजकं कंसपक्षपातित्वेन निष्ठुरभाषित्वादनुरागाऽनुत्पा-
दकमिति ॥ ननु रंजकं कंचिदायांतमित्युक्त्या रंजकमित्यपेक्षिते
कथं रंजकमित्युक्तमिति चेत्सत्यं ॥ रंगकारं गदाग्रज इत्युत्तरत्र
कथनादेकस्य तस्यैवोभयविधकार्यकारित्वाद्भयविधव्यपदेशः ॥
व्याख्यातं चैतत्श्रीधरस्वामिभिः ॥ रंजको वस्त्रनिर्णेजकः ॥ स
एव वस्त्राणां रंगमपि कुर्वन् रंगकार इति ॥ ३ ॥

प० ॥ पृथ्व्याः क्षालनकर्ता जलदोऽपि स्वांऽबर
स्य न त्वं तु ॥ तत्क्षालनेऽसि दक्षः श्रेष्ठस्तानि प्र
यच्छ तद्रागात् ॥ ३ ॥

किमुक्तवानित्याशंक्य तदाह ॥ पृथ्व्या इति ॥ जलदः स्वतो जल-
दाता मेघः पृथ्व्याः क्षालनकर्ता स्वीयजलमोचनेन धावयिता
सन्नपि स्वांऽबरस्य स्वाऽऽधारभूतस्यांऽबरस्य क्षालयिता न प्रत्युत
मालिन्यप्रदः त्वं तु तत्क्षालने स्वांऽबरक्षालने दक्षश्चतुरः ॥ अत्रां-
ऽबरशब्दः श्लेषेण वस्त्राऽऽकाशयोर्वाचकः अतः श्रेष्ठोऽसि तत्त-
स्मान्तान्यंबराणि रागात् प्रेम्णा प्रयच्छ देहि ॥ अस्मभ्यमिति
शेषः ॥ ३ ॥

ग० ॥ तदानीं श्रवणस्रुक्सुतचाटुतद्वचनाज्यमि
श्रणसमुद्भूतहृदयकुंडाऽधिष्ठितक्रोधज्वलनज्वाला

मिव स्ववदनविलाद्विरमेवं स समुज्जगार ॥ ४ ॥

तदानीमिति ॥ श्रीकृष्णयाचनावसरे स रंजकः स्ववदनविलात्
एवं वक्ष्यमाणप्रकारां गिरं वाणीं समुज्जगार उक्तवानित्यर्थः ॥
वदनस्य विलत्वकथनेन तन्निःसृताया वाचः सर्पवन्मर्मवेधकत्व-
प्रयोजकत्वं सूचितं ॥ उपेक्षते ॥ श्रवणेत्यादि ॥ श्रवणमेव क-
र्णैव स्रुक् तस्याः स्रुतं गलितं चाटु श्लाघं यत्तस्य श्रीकृष्ण-
स्य वचनं तदेवाऽऽज्यं तस्य मिश्रणेन समुद्भूतः प्रकटः प्रदीप्त इति
यावत् एवंविधः हृदयमेव कुंडं अर्थाद्रंजकस्य तस्मिन्नाधिष्ठितो
यः क्रोधएव ज्वलनोऽग्निस्तस्य ज्वालामिव ॥ ४ ॥

प० ॥ कंबलघर्षितविग्रह कंबलमाश्रित्य राज
वस्त्राणि ॥ इच्छसि परिधातुं त्वं रेरे कथयाऽऽशु
नेत्रघृष्टकर ॥ ४ ॥

तामेवाह ॥ कंबलेति ॥ हेकंबलघर्षितविग्रह कंबलेन घर्षितो वि-
ग्रहः शरीरं यस्य तत्संबुद्धिः ॥ एतेन गोपबालकस्य तव सदा
कंबलधारित्वादेतद्वस्त्रपरिधानयोग्यता नाऽस्तीति सूचितं ॥ तथा ॥ ने-
त्रेति ॥ रेरे नेत्रैर्गवां बंधनार्थाभी रज्जुभिर्मथरज्जुभिर्वा घृष्टौ करौ
यस्य तत्संबुद्धिः ॥ एतेन कठोरकरत्वात् सूक्ष्मवस्त्रस्पर्शेऽप्यनर्हत्वं
सूचितं ॥ नेत्रं मथगुणे वस्त्रभेदे इति मेदिनी ॥ त्वं बलं बलवंतं
कंपुरुषमाश्रित्य रंजवस्त्राणि परिधातुं इच्छसि आशु कथय ॥
बलं गंधरसे रूपे स्थामनि स्थौल्यसैन्ययोः ॥ पुमान् हलायुधे
दैत्यप्रभेदे वायसेऽपिच ॥ बलयुक्ते ऽन्यालिंगः स्यादिति मेदिनी ॥
॥ ४ ॥

न समर्थस्त्रिनेत्रोऽपि नेत्रं धारयितुं यतः ॥ नेत्रसं
वेष्टनेच्छा चेन्नेत्रमावेष्टयतां प्रभो ॥ ५ ॥

ननु स्वं बलमाश्रित्यैवेच्छामीति चेत्तत्राह ॥ नेति ॥ यतः त्रिने-
त्रोऽपि साक्षाच्छंकरोऽपि प्रभोः कंसस्य नेत्रं वस्त्रं धारयितुं सम-
र्थो न अन्येषां का कथेत्यर्थः ॥ तस्मात् ते इति शेषः ॥ नेत्रेति ॥
नेत्रेण भवदीयेनैव मन्थगुणेन यत्सम्यग्वेष्टनं तस्येच्छा रज्ज्वा स्व-
शरीरबंधनेच्छेत्यर्थः ॥ अस्ति चेन्नेत्रं राजवस्त्रं आवेष्टयतां ॥
एतद्वस्त्रपरिधाने राजा त्वां रज्जुभिर्बध्नीयात् इति भावः ॥ ५ ॥

ग० ॥ एवं तद्वदनविलवर्तिरसनापन्नगीसमुच्छ
र्दितवाग्विषकलुषितांऽतःकरणः शशिकुलाभर
णः सः इत्थमाचचक्षे ॥ ५ ॥

एवमिति ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण ॥ तदिति ॥ तस्य रंजकस्य यद्व-
दनमेव विलं तद्वर्तिनी या रसना जिह्वैव पन्नगी सर्पिणी तथा
सम्यगुच्छर्दितं वातं यद्वागेव विषं तेन कलुषितमंतःकरणं यस्यै-
वंभूतः ॥ शशीति ॥ आबिभर्ति पोषयतीत्याभरणः ॥ नद्यादित्वा
ल्लुप्युः ॥ शशिकुलस्य चंद्रकुलस्य आभरणः पोषकः ॥ भूषणवा-
चकत्वे तु नित्यनपुंसकत्वादाभरणमिति स्यात् ॥ एतेनाऽमृतम-
यचंद्रवंशोत्पन्नत्वात्तद्वंशपोषकत्वाच्च पूर्वोक्तविषोपद्रवराहित्यं सू-
चितं ॥ सः श्रीकृष्णः इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण आचचक्षे ऊचे ॥
॥ ५ ॥

प० ॥ गुणिन रसुरंजितांस्त्वं वहसे शुचिभूतपट

चयान्यदपि ॥ तदपि च तद्विपरीतं विपरीतं विप
रिणामिनं कुर्याम् ॥ ६ ॥

तदाह ॥ गुणिनइति ॥ हेरंजक त्वं गुणिनः गुणास्तंतवः संति ये-
षु तान् अथच गुणवतः पुरुषान् अपिच सुरंजितान् शुचिभूत
पटचयान् शुद्धवस्त्रसमूहान् यदपि वहसे तदपि तथापि तद्विपरीतं
उक्तविशेषणविशिष्टपटचयाऽपेक्षया विपरीतं अगुणिनं अरं-
जितं अशुचिभूतं तथा विपरिणामिनं विरुद्धकर्मविपाकवंतं ॥
एतादृग्विरुद्धभाषित्वान्मरणोन्मुखमित्यर्थः ॥ वेरायूरूपस्य काल-
स्य यः परिणामो ऽवसानं तद्वंतं मरणोन्मुखमिति यावदितिवा
त्वां विपरीतं विभिः मांसाशिभिः काकगृध्रादिभिः पक्षिभिः प-
रीतं वेष्टितं कुर्याह्न्यामित्यर्थः ॥ अहमिति शेषः ॥ ६ ॥

सद्य एवं निगद्य ॥ रंगे गजेंद्रमल्लेंद्रबाधा नो भ
विता धुना ॥ इति रोषाद्भुतं कृष्णो रंगकारं समा
पयत् ॥ ७ ॥

सद्यइति ॥ उत्तरान्वयि ॥ रंगेइति ॥ कृष्णः एवं निगद्य उक्त्वा
सद्यः तत्कालं रंगकारं रंजकं द्रुतं शीघ्रं समापयत् समापितवान्
मारयति स्मेत्यर्थः ॥ अत्रोल्लेक्षते ॥ रंगइत्यादि ॥ रंगे मल्लक्रीडा-
स्थाने नोऽस्माकं ॥ गजेंद्रेति ॥ गजेंद्रः कुबलयाऽऽपीडः मल्लेंद्रा-
श्चाणूरादयस्तेषां बाधा अधुना भविता इति रोषादिव चेति गम्यो-
ल्लेक्षा ॥ रंगे बाधोदयो भावीति पूर्वमेव रंगकर्ताऽयमवश्यं हंतव्यो-
ऽन्यथा अनेकरंगोत्पत्तिसंभवादितिरोषादिवेति भावः ॥ ७ ॥

ग० ॥ ततःपरं क्षितिधरश्वसनाऽशनदर्शनसंजात

साध्वसतया पलायमानान् स्वस्वामिप्राणश्वस-
नान् शीघ्रं परिग्रहीतुमिव तदनुजीविनस्तदवलोक-
नभयबंधुरैः स्वस्वामिप्राणसमीरैरपि समीरि-
ता इव द्रुततरमात्तगंधतया पलायनमूरीचक्रुः ॥

॥ ६ ॥

ततइति॥ततः परं रंगकारहननानंतरं तदनुजीविनस्तस्य रंगकारस्या-
ऽनुजीविनोऽनुचराः द्रुततरमतिशीघ्रं आत्तगंधतया भग्नदर्पत्वेन प-
लायनमूरीचक्रुरंगीकुर्वन्ति स्म॥तद्भयात्पलायनं कुर्वन्ति स्मेत्यर्थः ॥
आत्तगंधोऽभिभूतः स्यादित्यमरः॥उत्प्रेक्षते॥क्षितिधरेत्यादि॥क्षिति-
धरः पृथ्वीधारको यः श्वसनाशनः पवनाशनः शेषस्तदवतारो बल-
रामस्तस्य यद्दर्शनं तेन संजातं साध्वसं भयं येषां ते तथाविधास्ते-
षां भावस्तत्ता तथा हेतुना पलायमानान् ॥ स्वेति ॥ स्वस्वामिनो
रंजकस्य ये प्राणश्वसनाः प्राणवायवस्तान् शीघ्रं परिग्रहीतुमिव॥
तथा ॥ तदिति ॥ तस्य बलरामस्याऽवलोकनाद्यद्भयं तेन बंधुरैर्यु-
क्तैरित्यर्थः ॥ स्वस्वामिप्राणसमीरैरपि समीरिताइव प्रेरिताइव ॥
अत्र क्षितिधरेति विशेषणात्सर्वदा समग्रधराणिधारणप्रयुक्ताऽऽया-
सवशेनाऽत्युद्दीपितक्षुद्राडवतया सर्वानेवाऽस्मत्प्राणवायूनपि भक्ष-
येदिति पलायनहेतुभूतं भयं सूचितं ॥ ६ ॥

प० ॥ नानावर्णान्यंबराण्यत्र धृत्वा मुक्तिं दत्वा शी-
घ्रमस्मै मुकुंदः ॥ कांतं कर्तुं तादृशायाऽऽगताय

तत्राऽऽत्मानं वायकायाऽप्यभात्सः ॥ ८ ॥

नानेति ॥ सः प्रसिद्धः मुकुंदो मुकुं मुक्तिं ददातीति मुकुंद इत्य-
न्वर्थनामा श्रीकृष्णः अत्र रजकहननस्थाने नानावर्णान्यंबराणि
वस्त्राणि धृत्वा अस्मै रंगकराय शीघ्रं मुक्तिं दत्वा आत्मानं कांतं
अनुरूपवस्त्राऽलंकाराद्यर्पणेन रमणीयं कर्तुं तत्राऽऽगताय तादृशा-
य कांताय ॥ अत्र कंकारोऽस्ते यस्य स कांत इत्यर्थो बोध्यः ॥
वायकायापि तंतुवायायाऽपि शीघ्रं मुक्तिं साहूप्यलक्षणां दत्वा
अभात् शोभते स्म ॥ तदुक्तं श्रीमद्भागवते ॥ तस्य प्रसन्नो भगवा-
न् प्रादात् साहूप्यमात्मन इति ॥ शालिनी वृत्तं ॥ ८ ॥

ततः परं मालाकारस्य ॥ नेत्रयुगे च पदे मेशौरि-
र्मत्वेति पुष्पवत्त्वं वै ॥ साधयितुं सतथात्वं कंठो-
रसि संविवेश तस्य गृहं ॥ ९ ॥

ततइत्यादि ॥ उत्तरान्वयि ॥ नेत्रेति ॥ ततः परं वायकोद्धरणाऽनं-
तरं सः शौरिः श्रीकृष्णः तस्य परमभक्तत्वेन प्रसिद्धस्य माला-
कारस्य गृहं संविवेश सम्यक् प्रविष्टः ॥ सम्यक्त्वं च तदुद्धरणे-
च्छापूर्वकत्वात् बोध्यं ॥ अत्रोत्प्रेक्षते ॥ नेत्रेत्यादि ॥ वै निश्चयै ॥
मे मम नेत्रयुगे च परं पदे चरणे पुष्पवत्त्वं एकयोक्त्या पुष्पवंतौ
दिवाकरनिशाकरावित्यमरात् सूर्यचंद्ररूपत्वं अथच सामुद्रिकरे-
खारूपकमलारूपपुष्पयुक्तत्वं अस्ति इति मत्वा निश्चित्य कंठोर-
सि कंठे वक्षस्थले च तथात्वं पुष्पवत्त्वं मालाधारणेन पुष्पविशि-
ष्टत्वं साधयितुमिवेति गम्योत्प्रेक्षा ॥ ९ ॥

ग० ॥ तदवसरेऽतिसुखदतदाऽऽगमनवर्षर्तुसंजा
ततद्दर्शनसुधाऽऽसारसारेणाऽऽशयकासारसमुद्रि
क्तभक्तिरसनिर्झरैरिव नयनसलिलैः पथविषक्तर
जःकणांश्चरणाभ्यां परिमार्ष्टुमिव तदुपरि कृतप्र
णामाय स्वनामाऽन्वर्थनसमर्थनपरतया सुमनः
सुदामविरचिताऽर्चनाय तस्मै स्वभक्ताय सुदामे
यदुपरिवृढः स्वस्मिन् भावस्थितिमदात् ॥ ७ ॥

तदवसरइति ॥ यदुपरिवृढः यदूनां यादवानां परिवृढः प्रभुः श्री-
कृष्णः ॥ प्रभुः परिवृढोऽधिप इत्यमरः ॥ स्वभक्ताय तस्मै सुदामे
एतन्नाम्ने मालाकाराय स्वस्मिन् विषये भावस्थितिं भावस्य प्रे-
मलक्षणाया भक्तेरवस्थितिं अदात् ददाति स्म ॥ कीदृशाय सुदामे ॥
तदुपरि भगवच्चरणोपरि कृतप्रणामाय ॥ अत्रोत्प्रेक्षते ॥ तदवसरइत्या-
दि ॥ तदवसरे स्वगृहे श्रीकृष्णप्रवेशसमये ॥ अतीति ॥ अतिसुख-
दं यत्तदाऽऽगमनं श्रीकृष्णाऽऽगमनं तदेव वर्षर्तुस्तेन कृत्वा संजात-
स्तद्दर्शनरूपायाः सुधाया आसारो दृष्टिस्तस्याः सारेण बलेन ॥
अथवा सारेण सरणेन प्राप्येति यावत् ॥ सारो बले स्थिरांशे
चेत्यमरः ॥ आशयेति ॥ आशयोऽन्तःकरणं स एव कासारः सरस्त-
स्मात्समुद्रिक्ता अंतःपूरणेनाऽवकाशाभावाद्बहिरुच्छलिता ये भ-
क्तिरसस्य निर्झराः प्रवाहास्तैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ नयनसलिलैरानंदा-
श्रुभिः करणैः ॥ पथेति ॥ पथे मार्गे विषक्ता गमनवशात् संलग्ना
ये रजसां धूलीनां कणास्तान् चरणाभ्यां सकाशात् परिमार्ष्टुमिव
क्षालयितुमिव ॥ पुनः कीदृशाय ॥ स्वनामेति ॥ स्वस्य यन्नाम

सुदामेति तस्य यदन्वर्थनं सुष्ठु दांमानि माला यस्येत्यनुगतार्थत्व-
करणं तस्य यत्समर्थनं अनुभवगोचरीकरणं तद्विषये परस्तत्परस्तस्य
भावस्तत्ता तथा हेतुना ॥ सुमनइति ॥ सुमनसां पुष्पाणां यानि
सुदामानि उत्तममालास्तैर्विरचितं पूजनं येन तस्मै ॥ ७ ॥

यतः ॥ प० ॥ द्विजसंघैः संयुक्तं सिक्तं दानांऽबुनाऽ
निशं भवनं ॥ यद्यपि तदत्र सुखिभिर्दृष्टं भावस्थि
तिं विना हेयं ॥ १० ॥

भावस्थितेरेव श्रेष्ठ्यं श्लेषभंग्या दर्शयति ॥ यतइति ॥ श्लोकेन्वे-
ति ॥ द्विजसंघैरिति ॥ अत्र लोके यद्यपि गृहं भवनं अनिशं नि-
रंतरं दानांऽबुना दानं वितरणं तत्संबन्धि यदंबूदकं तेन सिक्तं अत-
एव द्विजसंघैर्ब्राह्मणसमूहैः संयुक्तं अस्ति तदपि इति शेषः भा-
वस्थितिं विना भावस्य भगवद्भक्तेः स्थितिं विना दृष्टं चेत् भगव-
द्भावरहितं दृष्टं चेदित्यर्थः ॥ सुखिभिरात्मसुखवद्भिः साधुभि-
र्यतः हेयं त्याज्यमेव ॥ अथच श्लेषेण भावऽस्थितिं विना भस्य
भकारस्य अवस्थितिं विना भकारस्थितिरहितं दृष्टं भवनं वनमि-
त्यर्थः ॥ यद्यपि द्विजसंघैः पक्षिसमूहैः संयुक्तं तथा दानांऽबुना वन्य-
गजदानोदकेन अनिशं नित्यं सिक्तं तथापि सुखिभिः सुखाऽभि-
लाषिभिर्गृहस्थैर्यतो हेयमेव अतस्तस्मै भावस्थितिमदादिति पूर्वे-
णाऽन्वयः ॥ १० ॥

सुदामसदने युक्तं सुदामाऽभूद्भरिस्त्वगात् ॥ माला
कारस्य संपर्काद्मालाकारतां कथं ॥ ११ ॥

सुदामेति॥हरिः सुदामसदने सुदामाख्यमालाकारगृहे सुदामा सुष्ठु-
दामानि माला यस्य स सुदामा अभूत् युक्तमेतत् तु परंतु माला-
ऽऽकारस्य मालाविशिष्ट आकारो यस्य स तस्य संपर्कात् संसर्गात्
अमालाऽऽकारतां मालाविशिष्टाऽऽकारराहित्यं कथमगात् ॥ आ-
श्चर्यमेतदिति भावः ॥ वस्तुतस्तु मालाकारस्य मालिकस्य संस-
र्गात् अकारो वासुदेवः स्यादित्येकाक्षरात् अश्वाऽसौ मालकारो
मालाविशिष्टाकारश्च तस्य भावस्तत्ता तामगात् ॥ अत्र यद्यपि
उपसर्जनसंज्ञाया अन्वर्थत्वेन मालाकारशब्दस्यैव पूर्वनिपातः
प्राप्तस्तथाऽपि विशेषणं विशेष्येण बहुलमिति बहुलग्रहणादंशब्द-
स्य पूर्वप्रयोगः ॥ ११ ॥

किंच॥स्त्रीजननेत्रोद्दीपेष्विह मालिन्यस्य पुष्पवत्त्वं
वै॥हेतुस्तथाऽपि चित्रं तत्त्वे ऽस्याऽऽसीत्तथावि-
धस्य न तत् ॥ १२ ॥

किंचेति ॥ स्त्रीजनेति ॥ इह लोके स्त्रीजनाश्च नेत्राणि च उद्दीपा
उत्कृष्टदीपाश्च तेषु मालिन्यस्य मलिनत्वस्य हेतुः कारणं पुष्प-
वत्त्वं अस्ति वै निश्चये ॥ स्त्रीणां पुष्पवत्त्वमार्तवं नेत्राणां पुष्पा-
ख्योनेत्ररोगः दीपेषु कज्जलगोलको मालिन्यहेतुः ॥ दीपाग्रवार्ति-
कज्जलगोलके पुष्पमिति व्यवहारो लोकप्रसिद्धः ॥ तथाऽपि
तथाविधस्य स्त्रीजननेत्रोद्दीपस्य अस्य श्रीकृष्णस्य ॥ अत्र स्त्री-
जनानां यानि नेत्राणि तान्युद्दीपयत्युल्लासयतीति स्त्रीजनने-
त्रोद्दीपइत्यर्थो बोध्यः ॥ तत्त्वे सत्यपि मालाधारणेन पुष्पवत्त्वे स-
त्यपि तत् मालिन्यं नासीत् प्रत्युत मालाधारणेन विशिष्टशोभा-

वत्त्वमेव ॥ चित्रमेतत् ॥ एतत् चित्रं श्लेषमूलकं बोध्यं ॥ १२ ॥
हरिः पुष्पवान् पुष्पमालाधरत्वात्तदास्तां तथाऽ-
स्ति प्रसिद्धं हि लोके ॥ रसांस्त्रीन् सुनेत्रे विलोक्या
ऽपि तस्मिन् सुखं पुष्पवत्त्वं वदंतीतिचित्रम् ॥ १३ ॥

हरिरिति॥हरिः श्रीकृष्णः पुष्पमालाधरत्वाद्धेतोः पुष्पवान्पुष्पवि-
शिष्टः अभूत् तदास्तां ॥ हि यस्मात्तथा पुष्पमालाधरस्य पुष्प-
वत्त्वं लोके प्रसिद्धं अस्ति तस्मादिदं युक्तमिति भावः ॥ सुनेत्रे
भगवतः सुंदरे लोचने त्रीन् रसान् कृष्णश्चेतरक्तवर्णरूपेण शृंगार-
हास्यवीराख्यान् ॥ शृंगारहास्यवीराणां कृष्णश्चेतरक्तवर्णत्वं सा-
हित्यदर्पणे प्रतिपादितं ॥ सुखं यथा स्यात्तथा विलोक्याऽपि लो-
काइति शेषः तस्मिन् सुनेत्रे पुष्पवत्त्वं नेत्ररोगवत्त्वं वदंतीति चि-
त्रं ॥ वस्तुतस्तु एकयोक्त्या पुष्पवन्तौ दिवाकरनिशाकरावित्यमरात्
पुष्पवत्त्वं सूर्यचंद्ररूपत्वं ॥ भुजंगप्रयातं वृत्तं ॥ भुजंगप्रयातं भवेद्यै-
श्वर्यभिरिति तल्लक्षणात् ॥ १३ ॥

ग० ॥ तदनु तत्सदनतः कृताऽवस्पंदनो राजवर्त्म
नि विचरंतीं तदुरितभरन्युज्जीभूतांऽगलतिकां रा
जलक्ष्मीमिव कुब्जामालोक्य सखायमेवमवोच
त् ॥ ८ ॥

अथकुब्जाऽनुग्रहलीलामुपक्रमते॥तदन्विति ॥ तदनु मालाकाराऽ-
नुग्रहाऽनंतरं तत्सदनतः मालाकारगृहात् कृताऽवस्पंदनः कृतानिर्ग-
मनः नंदनंदनः श्रीकृष्णः राजवर्त्मनि विचरंतीं कुब्जामालोक्य

सखायं प्रति एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवोचत् ॥ कुञ्जत्वे हेतूद्भा-
वनपूर्वकमुत्प्रेक्षते ॥ तदित्यादि ॥ तस्य कंसस्य दुरितभरेण पापभ-
रेण न्युज्जीभूता कुञ्जीभूता अंगलतिका यस्यास्तथाविधां ॥ न्युज्जं
कुञ्जे कुशे सुचीतिहेमः ॥ राजलक्ष्मीमिव ॥ ८ ॥

प० ॥ लावण्यमिष्टरसतो न्युज्जीभूतेव भाति कु-
ञ्जेयम् ॥ शार्कररससंमग्ना मृद्धीका रसिकसुखदेव
॥ १४ ॥

यदवोचत्तदाह ॥ लावण्येति ॥ अयि सखे इयं कुञ्जा लावण्यमेव
मिष्टो मधुरो यो रसस्तस्मादिति लावण्यमिष्टरसतद्वेत्युत्प्रेक्षा ॥
न्युज्जीभूता कुञ्जीभूता अतएव रसिकसुखदा भाति ॥ कुञ्जत्वं ह्यंग-
संकोचमंतरा न भवतीति लावण्याख्यमधुररससंबन्धादंगसंकोचे-
नेव कुञ्जा भातीति भावः ॥ मधुररससंबन्धेन वस्तुसंकोचमुपमया
बोधयति ॥ शार्करेति ॥ शर्कराया अयं शार्करः ॥ तस्येदमित्य-
ण् ॥ यो रसस्तस्मिन् संमग्ना मृद्धीकेव द्राक्षेव ॥ परिपक्वशर्करार-
समध्ये निक्षिप्ता द्राक्षा यथा स्वयवसंकोचद्वारा वक्रतामापद्यते
रसज्ञानां सुखदा च भवति तद्वदिति भावः ॥ पथ्याऽऽर्या वृत्तं ॥
॥ १४ ॥

तदनंतरमसौ ॥ अलकभ्रूसंवीक्षणवक्रत्वस्पर्धया
तथाभूतैः ॥ त्रिस्थानैरुपलक्ष्यां संप्राप्याऽऽह प्रि-
यंवदः कृष्णः ॥ १५ ॥

तदनंतरमित्यादि ॥ उत्तराऽन्वयि ॥ अलकेति ॥ तदनंतरं भाषणा-
नंतरं प्रियंवदः असौ कृष्णः तामिति शेषः तां कुञ्जां संप्राप्य आ-

गत्याह ॥ कीदृशीं तां ॥ अलकेत्यादि ॥ अलकाः केशाश्च भुवौ
च संवीक्षणं च तेषां यद्वक्रत्वं कुटिलत्वं तस्य या स्पर्धा तयेवेति
गम्योत्प्रेक्षा ॥ तथाभूतैर्वक्त्रीभूतैः त्रिस्थानैः उपलक्ष्यां ज्ञेयां त्रि-
वक्रामित्यर्थः ॥ १५ ॥

हृदयेक्षणकरतलमयि मत्वा रागाऽन्वितं मया
प्राप्तं ॥ देय रसएव सुंदरि तापहराऽऽमोददस्त्वया
श्लाघ्यः ॥ १६ ॥

तदाह ॥ हृदयेक्षणेति ॥ यत इति शेषः ॥ अयि कुञ्जे हृदयं च
ईक्षणे च करतलं च हृदयेक्षणकरतलं ॥ प्राण्यंगत्वादेकत्वं ॥ अ-
र्थात्तव रागाऽन्वितं यथासंख्यं प्रेम्णा रक्तत्वेन पात्रसंभृतांग-
रागेणच अन्वितं युक्तं मत्वा मया प्राप्तं आगतं ॥ नपुंसके भावे
क्तः ॥ ततोहेतोः हेसुंदरि तापहरश्चाऽसावामोददः सौगंध्यप्रदो ह-
र्षप्रदश्च वा तापहराऽऽमोददः अतएव श्लाघ्यः स्तुत्यः सएव रागएव
देयः मममिति शेषः ॥ अत्र रागशब्देन रंजनवाचिनांगरागो ल-
क्ष्यते ॥ १६ ॥

तदानीं ॥ श्रुत्वा वचनमाधुर्यमरागाऽपि सराग
तां ॥ आश्रित्य चक्रे माधुर्यं तादृक्षं सा बलाऽन्वि-
तं ॥ १७ ॥

तदानीमिति ॥ अंगरागयाचनाऽवसरे ॥ श्रुत्वेति ॥ सा कुञ्जा वच-
नमाधुर्यं श्रीकृष्णवचनसंबन्धि माधुर्यं श्रुत्वा ॥ माधुर्यश्रवणं चो-
पनीतभानवत् वचनद्वारकं भेर्यः श्रूयंते इति वदौपचा-
रिकं वा बोध्यम् ॥ अरागा प्रेमरहिताऽपि सरागतामाश्रित्येति

विरोधाऽऽभासः ॥ परिहारस्तु रागो मात्सर्यं तद्रहिता नतु रंगका-
रवन्मात्सर्यवती ॥ यद्वा ए भगवति वासुदेवे कृष्णे रागः प्रेम य-
स्याः सा ॥ सरागतां वैषयिकाऽनुरागवत्त्वं कामाऽऽविर्भाववशाद्-
क्तवर्णविशिष्टत्वं वेति ॥ बलाऽन्वितं बलरामसहितं माधुर्यं माया
लक्ष्म्याः धुर्यं पतिं श्रीकृष्णं तादृक्षं सरागं अंगरागसहितमिति या-
वत् तदर्पणेन स्वविषयप्रेमवंतं च चक्रे कृतवती ॥ १७ ॥

ग० ॥ तत्समय समस्तस्यास्त्रिवक्राया सर्वेष्वप्यं
गेषु निजतनयस्य कुसुमशरस्य व्याप्तिं विलोक्य
तस्मिन्नपि वक्रत्वं संपद्येतेति शंकया शबलाऽऽ-
शय इव शीघ्रं स्वकरकमलां गुलिधृतचिबुकां तां
कांतां समामकरोत् ॥ साऽपि तच्चाटुतरवचनप्र-
बोधजागरूकेण हृच्छयेन तत्करेदीवरसंस्पर्शसं-
लालनद्विगुणितेन तत्तनयेनाऽनुमोदितेव समो-
दं स्वसद्य तं नेतुं शयांश्चलेन तत्पीतवसनांश्चलं
चंचला समाचकर्ष चैवमवोचत् ॥ १८ ॥

तत्समयइति ॥ तत्समये अंगरागाऽर्पणसमये समः मया लक्ष्म्या-
सहितः समः श्रीकृष्णः अथच समः समानः सरलइति यावत्
अतएव तां कांतां कुञ्जां शीघ्रं समां समानां सरलांगीमिति या-
वत् अकरोत् ॥ शैद्येणैवंकरणे हेतुमुत्प्रेक्षते ॥ तस्याइत्यादि ॥ त-
स्यास्त्रिवक्रायाः सर्वेष्वप्यंगेषु निजतनयस्य स्वपुत्रस्य कुसुमशर-

स्य कामस्य व्याप्तिं विलोक्य तस्मिन्कामे ऽपि वक्रत्वं वक्रकुञ्जां-
ऽगसंपर्कात्कुटिलत्वं संपद्येत प्रामुखादिति शंकया शबलाऽऽशय
इव व्याप्तांतःकरणइव ॥ कीदृशीं कांतां ॥ स्वकरेति ॥ स्वकरक-
मलां गुलिभिर्धृतं चिबुकं अधराधरभागो यस्यास्तां ॥ अत्र
स्वशब्देन कृष्णः ॥ साऽपीति ॥ साऽपि कुञ्जाऽपि चंचला कामा-
ऽऽविर्भाववशादतितरलासती तं श्रीकृष्णं स्वसद्य स्वगृहं नेतुं तत्पी-
तवसनांश्चलं तस्य श्रीकृष्णस्य यत्पीतवसनं पीतांश्चलं तस्यांश्चलं
पल्लवं शयांश्चलेन कराऽयेण समोदं सहर्षं यथा स्यात्तथा समा-
चकर्ष च परं एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावोचत् ॥ कीदृशीव सा ॥
तच्चाटुतरेत्यादि ॥ तस्य श्रीकृष्णस्य चाटुतराणि रम्यतराणि या-
नि वचनानि तैः कृत्वा यः प्रबोधः प्रकर्षेण बोधनं तेन जागरू-
केण ॥ तत्करेति ॥ तस्य श्रीकृष्णस्य यत्करेदीवरं करकमलं तस्य
यः सम्यक् स्पर्शस्तेन कृत्वा यत्सम्यक् लालनं तेन द्विगुणितो
द्वैगुण्यरूपाऽतिशयं प्राप्तस्तेन तत्तनयेन श्रीकृष्णतनयेन हृच्छये-
न कामेनाऽनुमोदितेव वस्त्रांश्चलं धृत्वा गृहं नयेति दत्ताऽनुमोद-
नेवेत्युत्प्रेक्षा ॥ अत्र तत्तनयेनेति विशेषणं लालनौचित्यबोधना-
य ॥ स्वपित्रादिरन्यत्रकचिद्रंतुं प्रवृत्तश्चेद्द्वालेन वस्त्रादौ धृत्वा आ-
कृष्यते इति प्रसिद्ध्यनुरोधेन मदनस्य स्वतोऽनंगत्वात्स्वकरेणाऽऽक-
र्षणाऽसंभवात् कुञ्जाहृच्छयः सन् तां प्रेरितवानिति तथा तथाऽऽ-
कृष्टइति भावः ॥ १९ ॥

प० ॥ माराऽऽतपसंतप्तामधराऽमृतसेचनेन कुरु
शीघ्रम् ॥ एहि गृहं प्रेमरसैः प्रिय ननु मां शीतलां
जलदनील ॥ १८ ॥

यदुक्तवती तदाह ॥ मारेति ॥ नन्वित्यनुनये ॥ हे जलदनील मेघ-
श्याम ॥ एतेन प्रार्थ्यमानतापहरणयोग्यत्वं ध्वनितं ॥ हेप्रिय श्री-
कृष्ण ॥ एतेन स्वगृहाऽऽगमनप्रार्थनौचित्यं ध्वनितं ॥ त्वमिति
शेषः गृहं मदीयं एहि अथच मारस्य कामस्य संबंधी य आत-
पस्तेन सम्यक् तमां मां प्रेमरसैः स्नेहरसैः कृत्वा अधराऽमृतसेच-
नेन शीघ्रं शीतलां कुरु ॥ अथवा प्रेमरसैः प्रेमाख्यैर्जलैः अधरा-
ऽमृतसेचनेनच शीघ्रं शीतलां कुरु ॥ १८ ॥

ग० ॥ तदा किल मुदा स्ववचननिपुणिमनेत्रसंवे-
ष्टितनिजदर्शनमंदरेण मारेण निर्मथ्यमानात्तदा
शयपयःपयोधेःस्कंदमानां तद्वदनकलधौतविम-
लकलशगलितां ललितां तद्वाक्सुधां श्रोत्रपुटका-
भ्यांनिपीय सुमनोऽचितः प्रभुः प्रहसन् प्रत्युत्तर
मेवंप्रादात् ॥ १० ॥

तदेति ॥ तदाकिल तत्प्रार्थनासमये सुमनोऽचितः सुमनोभिर्देवैरं-
चितः पूजितः कुञ्जाया शोभनेन मन्त्रा अंचित इति वा माला-
कारेण पुष्पैरंचित इति वा ॥ एवंविधः प्रभुः श्रीकृष्णः प्रहसन्
मुदा हर्षेण एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रत्युत्तरं प्रादात् ॥ किंकृत्वा ॥
स्ववचनेत्यादि ॥ स्ववचनसंबंधी यो निपुणिमा नैपुण्यं ॥ अत्र स्व-
शब्देन कृष्णो गृह्यते ॥ स एव नेत्रं मंथगुणस्तेन संवेष्टितो निजद-
र्शनमेव मंदरस्तेन कृत्वा मारेण मदनेन कर्त्रा नितरां मथ्यमानात् ॥
तदाशयेति ॥ तस्याः कुञ्जाया य आशयोऽतःकरणं स एव पयः
पयोधिः क्षीरसमुद्रस्तस्मात्स्कंदमानां उद्गच्छंती ॥ स्कंदतेर्गत्यर्थ-

स्य भौवादिकस्याऽऽत्मनेपदिनो रूपं ॥ तद्वदनेति ॥ तस्याः कुञ्जा-
या वदनमेव कलधौतस्य सुवर्णस्य विमलः कलशस्तद्वलितां ल-
लितां रमणीयां तद्वाक्सुधां तस्याः कुञ्जायाः वागेव सुधा तां श्रो-
त्रपुटकाभ्यां निपीय सादरं श्रुत्वेत्यर्थः ॥ १० ॥

प० ॥ खलं खलीननिर्मुक्तं स्वस्थं कृत्वा खलु प्रि-
ये ॥ एष्यामि सदनं तूर्णं पूर्णं मदनमोददम् ॥ १९ ॥

तदाह ॥ खलमिति ॥ हेप्रिये अहं खलीननिर्मुक्तं खलीनाल्लक्ष-
णया निर्बंधान्निर्मुक्तं विश्वंखलमिति यावत् एवंविधं खलं कंसं-
स्वस्थं स्वर्गस्थं कृत्वा मारयित्वेत्यर्थः ॥ तवेति शेषः ॥ तव पूर्णं
सकलवस्तुपरिपूर्णं मदनमोददं कामाऽऽनंददायकं सदनं गृहं प्रति
तूर्णं एष्यामि खलु निश्चये ॥ १९ ॥

ग० ॥ ततः परमरुचिरतरफलजनकं वचनं तत्
श्रुत्वाऽत्युच्छ्रितात् रुच्छ्रात्तदीयदेहो वक्रतयेव त-
या समुत्सृष्टः स्ववदनाऽद्भुतचंद्राऽवलोकनचको-
रायमाणचेतोभिः स्वीयलावण्यपीयूषप्रवाहं न-
यनचषकैः संपिबद्भिर्मधुपुरपौरैरभिनंदमानः
सबलःशौरिनंदनः ॥ ११ ॥

अथ भगवतो धनुःप्रदेशगमनमुखेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ ततइत्या-
दिगद्येन औघस्येति श्लोकसहितेन ॥ तत्र गद्येन शौरिनंदनं
विशिनष्टि ॥ परमेत्यादि ॥ ततः आगमनसंकेतकरणाऽनंतरं तया
कुञ्जाया परममुत्कृष्टं रुचिरतरस्य सुंदरतरस्य फलस्य वासनापू-

तिलक्षणस्य जनकं तद्वचनं श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा अत्युच्छ्रितात्
महतः कृच्छ्रात् संकटात् संकटंप्राप्येत्यर्थः ॥ समुत्सृष्टः ॥ कया
कइव ॥ वक्रतया कुटिलतया कर्त्र्या तदीयदेहइव कुब्जाशरीर-
मिव ॥ तथा ॥ मधुपुरपौरैर्मथुरासंबन्धिभिर्जनैः अभिनन्द्यमानः
स्तूयमानः ॥ कीदृशैर्मधुपुरपौरैः ॥ स्वेति ॥ स्वशब्देन कृष्णः स्वव-
दनमेवाऽद्भुतचंद्रस्तस्याऽवलोकनविषये चकोरायमाणानि चको-
रवदाचरन्ति चेतांसि येषां तैः ॥ पुनः कीदृशैः ॥ स्वीयेत्यादि ॥ अ-
त्राऽपि स्वशब्देन कृष्णः स्वीयं स्वसंबन्धि यल्लावण्यं तदेवपीयूष-
ममृतं तस्य प्रवाहं नयनचषकैर्लोचनरूपैः पानपात्रैः सम्यक्पि-
बद्भिः ॥ पुनः कीदृशः ॥ सबलः बलरामसहितः शारीरादिवलस-
हितो वा ॥ ११ ॥

प० ॥ औग्रस्य चंडधनुषः कदनेन पूर्वं प्राप्ता प्रिया
ससहजेन तथा ऽधुनाऽपि ॥ प्राप्स्यामि किं न जन
काऽधिकृते पुरे ऽस्मिन्मत्वेव तत्प्रतिययौ गुरुणोप-
नीतः ॥ २० ॥

औग्रस्येति ॥ गद्यस्थं शौरिनंदनइति पदमत्र कर्तृत्वेनाऽन्वेति ॥
शौरिनंदनः पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टो वसुदेवतनयः श्रीकृष्णः इति
मत्वेव तच्छंकरदत्तं धनुः प्रतिययौ ॥ इति किं ॥ पूर्वं रामाऽव-
तारे जनकाऽधिकृते जनकेन विदेहेनाऽधिकृते अधिष्ठिते पुरे
मिथिलायां औग्रस्य उग्रस्य शंकरस्येदमौग्रं तस्य ॥ उग्रः कपर्दी
श्रीकंठ इत्यमरः ॥ चंडस्य धनुषः कदनेन भंगेन कृत्वा ससहजेन
सहजेन भ्रात्रा लक्ष्मणेन सहितेन ॥ समानोदर्यसोदर्यसगर्भ्यसहजाः

समा इत्यमरः ॥ गुरुणा विश्वामित्रेणोपनीतेनेति विभक्तिविपरि-
णामेनाऽत्रापि योजनीयं ॥ मयेतिशेषः प्रिया प्राप्ता ॥ अधुनाऽपि
तथा कंसनिहितोयधनुर्भंगेन प्रकारेण जनकाऽधिकृते जनकेन
स्वपित्रा वसुदेवेनाऽधिकृते अस्मिन् पुरे मथुरायां गुरुणाऽकूरेणो-
पनीतः सहजेन भ्रात्रा बलरामेण सहितः अहमिति शेषः प्रियां
न प्राप्स्यामि किमपितु प्राप्स्याम्येवेति ॥ वसंततिलका दत्तं ॥
॥ २० ॥

ग० ॥ तत्र खलु कौतुकाऽवलोकनपर्युत्सुकैर्नागरि-
कैः परिवार्यमाणः शार्ङ्गपाणिः प्रचंडं मृडस्य कोदं
डदंडं समवलोक्य ॥ १२ ॥

तत्रेति ॥ तत्र धनुः स्थाने ॥ खलु वाक्याऽलंकारे ॥ मृडस्य शंक-
रस्य ॥ शार्ङ्गपाणिरित्यनेनैतावत्पर्यंतं धनुर्विद्याऽभ्यासाऽभावेऽपि
धनुःसज्जीकरणादावतनैपुण्यं ध्वनितं ॥ शेषंस्फुटं ॥ १२ ॥

प० ॥ भ्रूदंडस्य विडंबनं प्रकुरुते कोदंडमेतत्सदा
पाखंडप्रचुरप्रश्वारणपरस्येदं प्रदंड्यं तदा ॥ दोर्दंड
प्रभवप्रतापसमरे योग्यं विचिंत्येव यत् कंसस्य प्र-
बभञ्ज साऽग्रजहरिः खंड्यं बलैरावृतम् ॥ २१ ॥

भ्रूदंडस्येति ॥ साऽग्रजहरिः अग्रजेन बलरामेण सहितः सचाऽ-
सौ हरिश्च साग्रजहरिः तदा इति विचिंत्येवेत्युत्प्रेक्षा ॥ कंसस्य
कोदंडं धनुः प्रबभञ्जेत्यन्वयः ॥ इति किं ॥ एतत् धनुः यत् यस्मा-
त् सदा सर्वदा भ्रूदंडस्य अर्थान्ममेति योज्यं ॥ विडंबनमनुकरणं

प्रकुरुते ॥ तथा ॥ दोर्दंडेति ॥ दोर्दंडप्रभवो यः प्रतापस्तद्विशिष्टे
समरे संग्रामे योग्यं अस्ति ॥ अत इदं प्रदंड्यं प्रकर्षेण दंडार्हमि-
ति ॥ कीदृशस्य कंसस्य ॥ पाखंडेति ॥ पाखंडस्य वेदविरुद्धाऽऽ-
चरणस्य प्रचुरं यत्नचारणं तत्परस्य ॥ देवद्विजबालकादिविघाता-
दिरूपवेदविरुद्धकर्माऽवलंबादेतस्य तत्त्वं ॥ इदमपि धनुर्भंगे हेतुग-
र्भं विशेषणं बोद्धव्यं ॥ कीदृशं कोदंडं ॥ बलैः सैन्यैरावृत्तं ॥ अतए-
व खंड्यं खंडनार्हं ॥ कोदंडखंडनेन रोषाऽऽवेशादापतितस्य तद्र-
क्षकसैन्यस्याऽपि हननमनायासेनैव भविष्यतीत्यतः खंडनयो-
ग्यमित्यर्थः ॥ यद्वा बलैरावृतमित्यनेन स्वनिष्ठसबलत्वविडम्बनम-
पि खंडनहेतुरिति बोद्धव्यं ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ २१ ॥

भोभो स्मरारे जनकेन तस्य संप्रापितोऽहं तु दशा
मिमांद्राक् ॥ चुक्रोश किं रावमिषेण चापः प्रभ
ज्यमानोऽद्भुतचंडशब्दः ॥ २२ ॥

धनुः खंडनजन्यध्वनिमुत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ भोभोइति ॥ प्र-
भज्यमानो ऽतएव अद्भुतशब्दो भयंकरः शब्दो भंजनजन्यो
ध्वनिर्यस्यैवंभूतश्चापो धनुः एवं बभासे शुशुभे ॥ एवं कथमित्या-
कांक्षायामपन्हुतिगर्भोत्प्रेक्षापूर्वकमाह ॥ भोभोइत्यादि ॥ रा-
वमिषेण शब्दच्छलेन ॥ भोभो स्मरारे मदनारे शंकर अहं तु तस्य
स्मरस्य जनकेन कृष्णेन इमां दशां द्राक् झटिति संप्रापितः अ-
स्मि इति चुक्रोश किमिति संभवनायां ॥ उपजातिवृत्तं ॥ २२ ॥

ग० ॥ ततः परमतिभीषणतन्निध्वानश्रवणप्रक्षु
ब्धैः कंकटादिपरिकरसन्नद्धैः करदृढधृतस्सरुखद्वप्र

सुमरकिरणधोरणीभिः प्रतिककुभं विद्युच्छटा
भ्रांतिमुत्पादयद्भिर्निजपदोद्भूतधूलिनिकुरंबैर्दुर्दि-
नसंभावनोद्भावने निपुणैः स्वीयक्ष्वेडाव्याजेन स्त-
नितशंकाप्रवर्धकैरतिरभसचलनसमुद्भूतघर्मौघे
न वर्षर्तुकरणे प्रगल्भैः पौरजनताऽतिकलकलमु-
खरितेषु काष्ठांतरेषु सत्सु तैर्धनै राजभटैरनुधाव्य-
मानः कृष्णः सभयतयेव तत्प्रपदप्रपीडनेन प्रचल-
क्षोणीतलमावेक्ष्य घृणाऽवधूर्णित इव तूर्णं तान्
सबलः स धनुःशकलाभ्यां कीनाशपुटभेदनकुटुं
बितामनैषीत् ॥ १३ ॥

ततइति ॥ ततःपरं धनुर्भंगानंतरं सबलः सः श्रीकृष्णः तान् चापर-
क्षिणो राजभटान् धनुःशकलाभ्यां चापखंडाभ्यां तूर्णं शीघ्रं ॥ की-
नाशेति ॥ कृतांते पुंसि कीनाश इत्यमरात् कीनाशो यमस्तस्य यत्पु-
टभेदनं संयमिनीनामकं पत्तनं तत्संबंधिकुटुंबितां तन्निवासित्व-
मिति यावत् अनैषीत् प्रापितवात् ॥ तान् सर्वान्मारितवानित्यर्थः ॥
उत्प्रेक्षते ॥ सभयतयेव राजभटसंचरणजन्यभयवत्त्वेनेव ॥ तदिति ॥
तेषां राजभटानां यानि प्रपदानि पादाग्राणि तैः कृत्वा यत्प्रपीडनं
तेन प्रचलत् प्रकर्षेणचंचलं एवंविधं क्षोणीतलं पृथ्वीतलं आवेक्ष्य
सर्वतोऽवलोक्य घृणाऽवधूर्णित इव जुगुप्साकरुणे घृणे इत्यमरात्
घृणा करुणा तयाऽवधूर्णितः व्याप्त इव ॥ कीदृशः कृष्णः ॥ का-
ष्ठांतरेषु काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशीत्यमरात् दिगंतरेषु ॥ पौरेति ॥ पु

रे भवा पौरी सा चाऽसौ जनता जनसमूहस्तस्या अतिकलकले-
न मुखरितेषु शब्दायमानेषु सत्सु तैश्चापरक्षणनियुक्तैर्घनैर्दृढैः पक्षे
मेघरूपैः राजभटैरनुधाव्यमानः कृतानुधावनः ॥ कीदृशैराजभ-
टैः ॥ अतिभीषणेति ॥ अतिभीषणोऽतिभयंकरो यस्तस्य धनुषो
निध्वानस्तस्य श्रवणेन प्रक्षुब्धैः ॥ तथा ॥ कंकटादीति ॥ सन्नाहो
वर्म कंकट इति हैमात् कंकटः कवचं आदिर्यस्मिन्नेवंविधो यः
परिकरो युद्धोपकरणसामग्री तेन सन्नद्धैः सज्जैः ॥ तथा ॥ करे-
ति ॥ करैर्दृढं यथा स्यात्तथा धृताः त्सरवो मुष्टयो येषां ते च ते
खड्गाश्च तेभ्यः प्रसृमराः प्रसरंत्यो याः किरणधोरण्यः किरणपरं-
परास्ताभिः कृत्वा प्रतिककुभं प्रतिदिशं ॥ झयइति झयंतादव्य-
यीभावाद् ॥ विद्युच्छटाभ्रांति उत्पादयद्भिः ॥ तथा ॥ निजेति ॥
निजानि स्वकीयानि यानि पदानि तैरुद्धृता ये धूलिनिकुरंवा
रजःसमूहास्तैः दुर्दिनस्य मेघच्छन्नदिवसस्य या संभावना द्रष्टृ-
लोककर्तृका तस्या उद्भावने विषये निपुणैः ॥ तथा ॥ स्वीयेति ॥
स्वीया याः क्ष्वेडाक्रीडाः सिंहनादलीलास्तासां व्याजेन मिषेण
स्तनितस्य मेघगर्जितस्य या शंका तस्याः प्रवर्धकैः ॥ तथा ॥
अतीति ॥ अतिरभसेनाऽतिवेगेन यच्चलनं गमनं तेन समुद्धृतो यो
घर्मौघः स्वेदसमूहस्तेन वर्षर्तोर्यत्करणं तद्विषये प्रगल्भैः ॥ १३ ॥

ननु चापशकलप्रदर्शनव्याजेन शिक्षितमिदं प्रभु
णा ॥ प० ॥ सगुणः सुवंशजः खलु पूज्योऽपि श्रीयुत
स्यबलयुक्तः ॥ तदपि हि निर्व्यापारो भंगमुपैति क्ष

णात् कुसंगवशात् ॥ २३ ॥

नन्विति ॥ प्रभुणा श्रीकृष्णेन चापशकलप्रदर्शनव्याजेन करधृ-
तचापखंडप्रदर्शनमिषेण इदं वक्ष्यमाणं शिक्षितं ननु लोकान्
प्रतीत्यर्थः ॥ तदाह ॥ सगुणइति ॥ यद्यपीति शेषः ॥ सगुणः गु-
णैः सहितः सुवंशजः उत्तमवंशोत्पन्नः पूज्यः श्रीयुतस्य श्रीमतो
बलयुक्तः एवंविधोऽपि कश्चिदिति शेषः अस्ति खलु तदपि त-
थापि यदि निर्व्यापारः व्यापाररहितस्तिष्ठेत्तर्हि कुसंगवशात् कु-
त्सितसंगवशात् क्षणात् अविलंबेनेत्यर्थः ॥ भंगं पराभवमुपैति ॥ हि
प्रसिद्धं ॥ चापोऽपि यद्यपि सगुणः मौर्वीसहितः सुवंशजः उत्त-
मवेणुजन्यः यतः श्रीयुतस्य विषयुक्तस्य शंकरस्य संबन्धी अतः
पूज्यः पूजार्हः बलयुतो दृढः सैन्ययुक्तो वा अस्ति तथापि यतो
निर्व्यापारः अतः कुसंगवशात्सर्वदा पूजार्थं पृथ्वीनिहितत्वेन त-
त्संगवशात् कुत्सितस्य कंसस्य संगवशाद्वा क्षणमात्रेण भंगं छेदं
प्राप्तवान् ॥ एवंच भगवतैतादृक्चापभञ्जनेन पूर्वोक्तविधस्य पु-
रुषस्यैवमेव भंगो भवेदितिलोकान् प्रति शिक्षितमिति भावः ॥
॥ २३ ॥

ग० ॥ तदनंतरं निजभुजदंडप्रचंडप्रतापाऽनलप्ररो
हैरिव प्रदीपांऽकुरैरोजायमानेषु यदुनगरलयनेषु
सत्सु तदागामिशोभाभरलज्जावशादिव पश्चिमा
र्णवे रुतनिमज्जने ऽर्णोजबन्धौ रुतनिजस्थानग
मनमतिं यदुपतिं प्रति हलायुधः पुरश्चियमालो
क्य दीपमुद्दिश्यैवं गिरमुदीपयांचकार ॥ १४ ॥

नदनंतरमिति ॥ तदनंतरं धनुर्भंगाऽनंतरं हलायुधो बलदेवः पुर-
श्रियमालोक्य कृतनिजस्थानगमनमतिं यदुपतिं श्रीकृष्णं प्रति
लक्ष्मीकृत्य दीपमुद्दिश्य एवं वक्ष्यमाणप्रकारां गिरं वाणीं उद्दीपयां-
चकार प्रकाशितवान् उक्तवानित्यर्थ इत्यन्वयः ॥ कस्मिन् सति ॥
यदुनगरलयनेषु लीयन्ते जना येषु तानि लयनानि गृहाणि ॥ अ-
धिकरणे ल्युट् ॥ यदुनगरसंबन्धीनि यानि लयनानि तेषु प्रदीपां-
कुरैरोजायमानेषु ओजस्विवदाचरत्सु सत्सु ॥ कर्तुः क्यङ् सलो-
पश्चेति क्यङि ततः शानचि रूपं ॥ ओजः शब्दस्य वृत्तिविषये
तद्वत्परत्वं ॥ ओजो दीप्तौ बले इत्यमरः ॥ दीपेषूत्प्रेक्षते ॥ निजे-
ति ॥ निजभुजदंडसंबन्धी यः प्रचंडः प्रतापएवाऽनलोऽग्निस्तस्य-
प्ररोहैरंकुरैरिव ॥ तथा ॥ तदागामीति ॥ तैर्दीपैः कृत्वा आगा-
मी आगमिष्यन् यः शोभाभरस्तेजस्वित्वप्रयुक्तप्रकाशशोभाति-
शयस्तेन या लज्जा तद्वशादिव अर्णोजबन्धौ सूर्ये पश्चिमाणवे
पश्चिमसमुद्रे कृतनिमज्जने सति अस्तं गते सतीति यावत् ॥ १४ ॥

प० ॥ स्निग्धः सद्गुणवानपि तमोविनाशात्परप्रका-
शपरः ॥ श्रितसत्पात्रो दीपः सच्चय इव कृष्णकर्मा-
ऽपि ॥ २४ ॥

यदुक्तवांस्तदाह ॥ स्निग्धइति ॥ अधिकृष्ण दीपः कृष्णकर्मा कृ-
ष्णं लक्षणया कज्जलं तज्जनकं कर्म यस्य स तथाविधः ॥ श्ले-
षेण कृष्णं कृष्णवर्णं पापजनकत्वात् एवंविधं कर्म यस्य स
तथाविधः पापकर्मेत्यर्थः ॥ एवंविधोऽपि सच्चय इव साधुसमुदा-
य इव अस्तीति शेषः ॥ कीदृशो दीपः सच्चयश्च ॥ स्निग्धः स्ने-

हविशिष्टः तैलपूर्ण इति यावत् ॥ पक्षे सर्वभूतसुहृत् ॥ तथा ॥
सद्गुणवान् संत उत्तमा ये गुणास्तंतवो वर्तिरूपास्तद्वान् ॥
पक्षे दयादाक्षिण्यादिगुणवान् ॥ तथा ॥ तमोविनाशात् अं-
धकारनाशाद्धेतोः परप्रकाशपरः परेषामन्येषांप्रकाशे परस्तत्परः
अथवा उल्कष्टप्रकाशतत्परः पक्षे अज्ञाननाशात्परस्य ब्रह्मणः प्र-
काशे परस्तत्परः यद्वा परेषां प्रकाशे तद्गुणवर्णनादिना ऽतिप्रसिद्धौ
तत्परः ॥ तथा ॥ श्रितेति ॥ श्रितं सद्गुणमं पात्रं येन स तथाविधः ॥
पक्षे श्रितं सत्पात्रं दानाद्यर्थं येन स तथाविधः ॥ २४ ॥

ततः परम् ॥ पौरांतःकरणैरिव गोपाऽर्भैः संवृतः स्व-
वासभुवं ॥ सोऽगान्निद्राऽपि द्राग्भुक्तवतोऽस्येक्ष-
णांऽबुजे सुखदा ॥ २५ ॥

ततः परमिति ॥ उत्तरान्वयि ॥ पौरांतःकरणैरिति ॥ ततः परं बलरा-
मवाक्यश्रवणाऽनंतरं पुरशोभाऽवलोकनाऽनंतरं वा ॥ सः श्रीकृ-
ष्णः पौरांतःकरणैः पौराणां पुरसंबन्धिजनानां यान्यंतःकरणानि
स्वदर्शनप्रभावात् स्वस्मिन् संसक्तानि मनांसि तैरिव गोपाऽर्भैः
गोपबालकैः संवृतः सन् स्ववासभुवं अगात् ॥ सुखदा निद्राऽपि
भुक्तवतः कृतभोजनस्याऽस्य श्रीकृष्णस्य ईक्षणांऽबुजे नेत्रकम-
ले द्राक् शीघ्रं अगात् ॥ स्ववासं गत्वा क्षीरोपसेचनं भुक्त्वा सुखेन
सुप्तवानित्यर्थः ॥ २५ ॥

इतः परम् ॥ पुष्करमिव पुष्करजं पुष्करदेशे विलो-
क्य पुष्करपे ॥ कुर्वति करप्रसारं ग्लानिप्रद इति स
सर्प तेषां सः ॥ २६ ॥

इतःपरमिति ॥ उत्तरान्वयि ॥ पुष्करमिति ॥ इतःपरं निद्राऽनुभ-
वाऽनंतरं निशाऽवसाने इति यावत् पुष्करपे पुष्कराणि पद्मानि
पातीति पुष्करपः सूर्यस्तस्मिन् पुष्करदेशे आकाशदेशे अथच ज-
लदेशे पुष्करजं पुष्करे जले जातः पुष्करजस्तं जलजं चंद्रं पुष्क-
रमिव प्रद्वमिव विलोक्य ॥ पुष्करं खेंऽबुपद्मयोरिति मेदिनी ॥ क-
रप्रसारं किरणप्रसारं कुर्वति सति सः चंद्रः अहं तेषां कमलानां
ग्लानिप्रदोऽस्मि इति विचार्येवेति गम्योत्प्रेक्षा ॥ ससर्प भयेन दूरं
गतवान् ॥ अस्तं गतवानित्यर्थः ॥ २६ ॥

ग० ॥ तदात्वे दनुजमनुजेशाय देयां दीर्घनिद्रां द्रा
गाकारयितुं यदुनंदनेन रुताऽभ्यनुज्ञेव निशया स
मं सरागमपि तन्नयनकमलयमलमरागेव समु
त्सृज्य निद्रा द्रुतं निर्जगाम ॥ १५ ॥

तदात्वेइति ॥ तदात्वे निशावसानसमये निद्रा अरागेव प्रेमरहिते-
व सरागमपि प्रेमसहितमपि अथच निद्राविघटनप्रयुक्तरक्तिम्रा
सहितं एवंविधमपि तन्नयनकमलयमलं श्रीकृष्णनेत्रकमलयुग्मं
समुत्सृज्य निशया रात्र्या समं सह द्रुतं शीघ्रं निर्जगाम ॥ अत्रो-
त्प्रेक्षते ॥ दनुजेत्यादि ॥ यदुनंदनेन कृष्णेन दनुजो दैत्यरूपो यो
मनुजेशः कंसस्तस्मै देयां दीर्घनिद्रां द्राक् शीघ्रं आकारयितुं रु-
ताऽभ्यनुज्ञेव ॥ १५ ॥

तदानीं तत्सामयिकरामणीयकमवलोक्य यदुम
णिः सीरपाणिमेवं वाणीमभाणीत् ॥ १६ ॥

तदानीमिति ॥ प्रातःकाले यदुमणिः श्रीकृष्णः ॥ तत्सामयिकेति ॥
स समयः प्राप्तो ऽस्य तत्सामयिकं ॥ समयस्तदस्य प्राप्तमिति ठ-
क् ॥ शिवभागवतादिवद्युगपदृत्तिद्वयं ॥ एवंविधं यद्रामणीयकं
तत् प्रातःकालिकीं शोभामिति यावत् अवलोक्य सीरपाणि ब-
लरामं प्रति एवं वक्ष्यमाणप्रकारां वाणीं अभाणीत् उक्तवानि-
त्यर्थः ॥ १६ ॥

प० ॥ सवितारं सोद्योगं स्पर्शं मत्वा करैरपससारा ॥
रात्रिर्भर्तारि मलिने याते त्यक्त्वां ऽवरं सती युक्तं ॥

॥ २७ ॥

सवितारमिति ॥ रात्रिः मलिने हीनतेजसि भर्तारि चंद्रे याते गते
सतीति यावत् ॥ अहो आश्चर्यं सवितारमपि सूर्यमपि श्लेषेण
पितरमपि करैः किरणैः अथच हस्तैः कृत्वा स्पर्शं विषये सोद्योगं
विपरीतभावनया शरीरस्पर्शं कर्तुं कृतोद्योगं मत्वेवेति गम्योत्प्रे-
क्षा ॥ अवरं आकाशं अथच वस्त्रं त्यक्त्वा ॥ त्यक्तलज्जोऽयं सवि-
ता कदाचिद्वस्त्रं धृत्वा बलात्कारेण शरीरस्पर्शं कुर्यादिति विचार्य
झटिति निर्गमनाय वस्त्रमपि विहायेत्यर्थः ॥ अपससार गतवती
युक्तमेतत् ॥ कुत इत्यत आह ॥ यतः सती पतिव्रता ॥ पतिव्रतानां
पत्युरसन्निधाने प्राप्ताया आपदो येन केनाऽपि प्रकारेण निवार-
णं कृत्वा पत्युनुररणस्यैव धर्म्यत्वाद्युक्तमेतदिति भावः ॥ २७ ॥

किंच ॥ पार्श्वेऽग्रावीशाने प्राची सत्यपि निरंतरं चि
त्रं ॥ स्वस्थे भर्तारि रागान्मित्रकरा ऽऽमृश्यतां समनु
भवति ॥ २८ ॥

किंचेति॥पार्श्वइति॥प्राची दिक् भर्तारि इंद्रे स्वस्थे स्वर्गस्थे सति श्ले-
षेण भर्तारि पत्यौ स्वस्थे सुखिते सति पार्श्वे पार्श्वभागे अग्नौ आ-
ग्नेय्यधिपतौ तथा ईशाने ईशान्यधिपतौ निरंतरं सत्यपि विद्यमाने-
ऽपि रागात् प्रेम्णा नतु बलात्कारेण॥मित्रेति॥मित्रस्य सूर्यस्य करैरा-
मृश्यतां स्पृश्यत्वं श्लेषेण सख्युः करेणाऽऽमृश्यतां सख्या साकं र-
मणमिति यावत् सम्यक् अनुभवति चित्रमेतत्॥भर्तारि सुखिते स-
त्यप्यग्नीशानयोश्च निरंतरं पार्श्ववर्तित्वेऽपि प्रेम्णा मित्रकरस्पृश्य-
त्वमनुभवतीति श्लेषमूलकंचित्रमिति भावः ॥ २८ ॥

ततः प्रथमतः प्रीत्या प्रभुः प्रावर्तताऽनुगैः ॥ निर्व-
र्तनीयसुविधौ विधौ मोदप्रवर्तकः ॥ २९ ॥

ततइति॥एवं भाषणाऽनंतरं सूर्योदयाऽनंतरं वा प्रभुः श्रीकृष्णः प्रथ-
मतः अनुगैर्गोपैस्सह प्रीत्या निर्वर्तनीयसुविधौ निर्वर्तनीयः संपाद-
नीयो यः सुविधिः प्रातस्तनस्नानादिविधिस्तस्मिन् प्रावर्तत प्रवृत्तो-
ऽभूत्॥प्रीत्येत्यनेन करिष्यमाणकंसहननस्य सुकरत्वं सूचितं॥कीदृ-
शः प्रभुः॥विधौ स्वकुलकूटस्थे चंद्रे देवानां कार्यकरणाद्वल्लणि वा
मोदप्रवर्तकः हर्षप्रदायकः ॥ २९ ॥

ग० ॥ अथ तत्र तावदजस्रपरुषोपाऽनलशबला
ऽऽशयनिजप्रबलबलयोधकुलं कोदंडशकलाभ्यां
कृतशकलं समाकर्ण्य साध्वसाऽतिचकितः कुण
पादकुनाथ आगामिमहासुषुप्तिभयेनेव स्वीकृतकां
दिशीकतया सुषुप्त्या परित्यक्तस्तया गमनोत्सुक

या पुरःप्रेषितैरनुचरैरिव दुःस्वप्नैः समाकुललद्देशः
कंसः शयनात्समुत्थाय सकाशमुपगताननुगान्प्र
तीथंगामुत्थापयांबभूव ॥ १७ ॥

अथेति॥अथ चापरक्षकवधाऽनंतरं॥अर्थोऽतरोपक्रमे वा ऽथशब्दः॥
तत्र तावत् प्रातःकाले कंसः शयनात्समुत्थाय सकाशं स्वसमीपं
उपगतान् प्राप्तान् अनुगान् अनुचरान् प्रति लक्ष्मीकृत्य इत्थं वक्ष्य-
माणप्रकारां गां वाणीं उत्थापयांबभूव॥आज्ञप्तवानित्यर्थः॥कीदृशः
कंसः॥अजस्रेत्यादि॥अजस्रं निरंतरं परुषाः क्रूराः रोषः क्रोध एवा-
ऽनलोऽग्निस्तेन शबला युक्ता आशया अंतःकरणानि येषां ते
तथाविधाश्च ये निजस्य स्वकीयस्य प्रबलस्य बलस्य सैन्यस्य
संबन्धिनो योधाश्चापरक्षिणो भटास्तेषां यत्कुलं समूहस्तत् कोदं-
डशकलाभ्यां धनुःखंडाभ्यां कृतशकलं कृतखंडं नाशितमिति
यावत् अर्थात्कृष्णेन एवंविधं सम्यक् आकर्ण्य श्रुत्वा साध्वसेन
भयेन अतिचकितः अतिशंकितः यद्वा अतिचकितः प्रतिहतः ॥
चक्रवृत्तौ प्रतीयातेच॥तथा॥कुणपादानां दैत्यानां कुनाथः पृथ्वी-
पतिः राजा कुत्सितो नाथ इति वा ॥ तथा ॥ आगामीति ॥
आगामिनी या महासुषुप्तिः दीर्घनिद्रा तस्या भयेनेव ॥ स्वी-
कृतेति ॥ स्वीकृता अंगीकृता कांदिशीकता भयद्रुतता यथै-
वंविधया सुषुप्त्या निद्रया परित्यक्तः ॥ तथा ॥ आगमनविषये
उत्सुकया तया दीर्घनिद्रया पुरः अये प्रेषितैरनुचरैरिव दुःस्वप्नैः
समाकुललद्देशः ॥ १७ ॥

प० ॥ आहूयंतां सुमह्नाः प्रबलतलरवैर्नादयंतो दि

गंतान् सज्जंतां रंगमंचास्तदुपरि ससुखं पौरवर्गाः
स्वमुख्याः ॥ तिष्ठंतु स्कन्नदानप्रसृतकरटसुस्निग्ध
सिंदूरबिंदूरक्तांगो द्राक्करींद्रो मदबलविकलो द्वारि
केलिं करोतु ॥ ३० ॥

तमेवाऽऽज्ञाप्रकारमाह ॥ आहूयंतामिति ॥ हे अनुचराः भवद्भिरिति-
शेषः सुमल्लाश्वाणूरादय आहूयंतां आकारणीयाः ॥ कीदृशाः
सुमल्लाः ॥ प्रबलतलरवैः प्रबला महान्तो ये तलानां चपेटानां रवाः
शब्दास्तैर्दिगंतान् नादयंतः ॥ तथा रंगमंचाः रंगस्य मल्लक्रीडा-
स्थानस्य संबंधिनो मंचाः सज्जंतां सज्जा भवंतु ॥ तदुपरि मंचो-
परि स्वमुख्याः स्वस्वजातिमुख्याः पौरवर्गाः ससुखं यथा स्यात्त-
था तिष्ठंतु ॥ तथा ॥ स्कन्नानि गलितानि यानि दानानि मदो-
दकानि तैः कृत्वा प्रसृताः करटसंबन्धिनोगंडसंबन्धिनस्सुस्निग्धाः
सिंदूरबिंदवो यस्य स तथाविधः ॥ अतएव रक्तांगः मदबलेनोन्मा-
दप्रभावेण विकलः प्रकृतिवैपरीत्यशाली करींद्रः कुवलययाऽऽपी-
डाख्यो गजश्रेष्ठः द्राक् शीघ्रं द्वारि रंगद्वारे केलिं क्रीडां करोतु ॥
द्वारि रोधनार्थं कुवलययाऽऽपीडो गजः स्थापनीयइत्यर्थः ॥ ३० ॥

ग० ॥ तदनंतरं विविधाऽनर्घ्यरत्नसंघघृष्टिप्रसरकि-
र्मीरितदिगंतरोत्तुंगभूमिभर्तृस्वर्णसिंहासनं परि-
तोऽनेकपंचमंचचयरमणीयं विशदमंकुरायमाण
मणिभित्तिद्विगुणितसमग्रवस्तुजातं पुरतः पाटी

रनीरसेचनससौरभमृदुलरेणुनिचयसुखदेन रंग
स्थलेन हृद्यं पृथुलाऽवलग्नघनलग्नकच्छानां बला
ऽवलेपाऽऽसवक्षीवानां सुप्रबलमल्लमल्लानां मृदु
धूल्युद्धूलनधूसरविपुलदोर्दंडाऽऽस्फोटैर्वाचाटितं
विशदचलत्कर्णतालोलूतशिरःकुंभविषक्तसिंदूर
दूरप्रसरेण तदवसरेऽपि संध्याऽभ्रभ्रममुत्पादय
तः स्थूलशृंङ्गादंडपुष्करेऽर्थीतरं सार्थकयितुमिव
फूत्कारशब्देन सह सलीलं सलिलसीकरांस्तस्मा
द्वर्षतः सद्यो हरिकरस्पर्शान्मम संसारशृंखलोत्सृष्टि
र्भविष्यतीति सूचयत इव विराविणीमयः शृंखलां
पुनःपुनः कराग्रेणोत्सृजतस्तीक्ष्णदृढसृष्टिकलित
करांचलेनांऽवष्टेनाऽधिष्ठितकंधराप्रदेशस्य मत्त
मातंगस्य बृंहितघंटाघणत्काराभ्यामपि परिपुष्टा
ऽवकाशं कौतुकाऽवलोकनाऽऽगतनागरिककल
कलाऽवकलितं किल सभास्थलं समासाद्य वज्र
गारुत्मतेन्द्रनीलसुवर्णदुर्वर्णवेत्रधरैरितस्ततो नि
वार्यमाणेषु जनेषु सकलैः सभ्यैरभ्युत्थानादिभिः
कृतसत्कारश्चित्तारोपदूषितहृदयः कंसो निरवका
शतया शयदेशादतिप्रबलपरिपुष्ट्या तया बहि
र्निःसार्यमाणमिवाऽतिभीषणभ्रुकुटिभंगभयान

काभ्यां दृक्कुहराभ्यां क्रूरं क्रोधाग्निमुद्वमंस्तस्थौ ॥

॥ १८ ॥

अथ कंसस्य सभाप्रवेशमाह ॥ तदनंतरमित्यादिगद्येन ॥ तदनंतरं
स्थाऽऽज्ञानुरूपरंगसजीकरणाद्यनंतरं कंसः सभास्थलमासाद्य प्रा-
प्य तस्थौ इत्यन्वयः ॥ कस्मिन्सति ॥ वज्रेति ॥ वज्राणि हीरकाः गारु-
त्मतानि मरकतानि इंद्रनीलाश्च सुवर्णं च दुर्वर्णं रजतं च एतेषां
द्वंद्वे एतैर्निर्मितानि यानि वेत्राणि यद्यस्तेषां धरा धारकास्तैः ॥ अ-
थवा वज्रगारुत्मतैर्द्रनीलखचितानि यानि सुवर्णदुर्वर्णनिर्मितानि
वेत्राणि तेषां धरास्तैः वेत्रधारिभिः पुरुषैः जनेषु लोकेषु इतस्ततो
निवार्यमाणेषु सत्सु ॥ कीदृशः कंसः ॥ सकलैरित्यादिकृतसत्का-
रइत्यंतं ॥ स्फुटं ॥ पुनः की ॥ चितेति ॥ स्पष्टं ॥ तथा ॥ अतिभी-
षणेति ॥ अतिभीषणे ये भ्रुकुटी तयोर्भंगो वक्रीकरणं तेन भया-
नकाभ्यां दृक्कुहराभ्यां दृशौ दृष्टौ एव कुहरे बिले ताभ्यां क्रूरं
क्रोधाग्निमुद्वमन् अतिक्रोधवशादारक्तनयनइत्यर्थः ॥ एतेन दृष्ट्यो-
र्दुर्दर्शत्वं सूचितं ॥ अत्रोत्प्रेक्षते ॥ अतिप्रबलपरिपुष्टया अतिप्रबला
चाऽसौ परिपुष्टा धनुर्भंगादिना पुष्टि प्राप्ता तथैवंविधया तथा चि-
तया कर्च्या आशयदेशात् हृदयदेशात् सकाशात् निरवकाशत-
या स्वपूरणेनेतरनिवेशाऽवकाशराहित्येन हेतुना बहिर्निस्सार्यमा-
णमिव ॥ किल प्रसिद्धौ ॥ कीदृशं सभास्थलं ॥ विविधेति ॥ वि-
विधान्यनेकजातीयानि अनर्थाणि अमूल्यानि यानि रत्नानि
तेषां यः संघस्तत्संबन्धी यो घृष्टिप्रसरः किरणप्रसरणं तेन किर्मी-
रितानि चित्रितानि दिगंतराणि येनैवंविधं उत्तुंगं उच्चं च भूमिभ-
र्तुः राज्ञः कंसस्य स्वर्णसिंहासनं यस्मिस्तत् ॥ तथा ॥ परितः भूप-

तिसिंहासनस्य सर्वतः ॥ अनेकेति ॥ अनेके पंचा विस्तृता ये मं-
चास्तेषां चयेन रमणीयं ॥ तथा ॥ विशदेत्यादि ॥ विशदा निर्म-
ला ये मंकुरा दर्पणास्तद्वदाचरंत्यो या मणिभित्तयस्ताभिर्द्विगुणि-
तं प्रतिबिंबवशात् द्वैगुण्यं प्रापितं समयवस्तूनां जातं समूहो य-
स्मिन्नेवंविधं ॥ मंकुरशब्दस्तु दर्पणे मुकुरादर्शावित्यमरव्याख्यायां
मंकुरइत्यपीत्यादिना दर्शितः ॥ जातं व्यक्तयोधजन्मस्थितिमेदिनी ॥
तथा ॥ पुरतः प्रथमं मंचमंडलाऽग्रभागे वा ॥ पाटीरेति ॥ पाटी-
रनीरस्य चंदनवारिणः सेचनेन ससौरभः सौगंध्यसहितो मृदुलो
यो रेणुनिचयस्तेन कृत्वा सुखदेन रंगस्थलेन मल्लक्रीडास्थानेन
लब्धं ॥ तादृशरेणुनिचये क्रीडया निपतनेऽपि तूलराशाविव सु-
खोदयात् रंगस्थलस्य सुखदत्वं बोध्यं ॥ तथा ॥ पृथुलेत्यादिवाचा-
दितमित्यंतं ॥ पृथुलानि महांति यान्यवलग्रानि मध्यभागास्तेषु घनं
दृढं यथा तथा लग्नाः कच्छाः परिधानांश्चला येषां तेषां ॥ परि-
धानांश्चले कच्छ इति क्षिप्तच्छांतवर्गे ऽमरः ॥ बलावलेप एव ब-
लवर्गएवाऽऽसवोमद्यं तेन क्षीवानां मत्तानां सुतरामत्यंतं प्रबलाये
मल्लमल्लाः प्रशस्तमल्लास्तेषां ॥ मृद्विति ॥ मृद्वी या धूलिस्तस्या उत्थूल-
नेन धूसराः विपुलाश्च ये दोर्दंडास्तेषामास्फोटैस्तलताडनैः वाचा-
दितं शब्दायमानं कृतं ॥ तथा ॥ मत्तमातंगस्य द्वारदेशाऽधिष्ठितस्य
कुवल्याऽऽपीडस्य ॥ बृंहितेति ॥ बृंहितं गर्जितं घंटानां घण-
त्कारः शब्दश्च ताभ्यां परिपुष्टाऽवकाशं ॥ कीदृशस्य मत्तमातंग-
स्य ॥ विशदेति ॥ विशदो निर्मलः चलत्कर्णतालाभ्यामुत्थूत उ-
च्छलितः एवंविधः शिरःसंबन्धिनोः कुंभयोः पिंडयोर्विषक्तः संब-
द्धो यः सिंदूरस्तस्य दूरप्रसरेण ऊर्ध्वगमनेन ॥ कुंभौ तु पिंडौ शि-

रस इत्यमरः ॥ तदवसरे प्रातः प्रहराऽधिककाले ऽपि संध्याभ्रभ्रमं
 संध्याकालीनानामभ्राणां मेघानां भ्रमं संध्याकालीनाऽऽकाशभ्र-
 मं वा उत्पादयतः ॥ सर्वतो रक्तीकरणादिति भावः ॥ तथा ॥ स्थू-
 लेति ॥ स्थूलो यः शुंडादंडस्तत्संबंधि यत्पुष्करं अग्रभागस्तस्मिन्
 अर्थीऽतरं अन्योऽर्थ इत्यर्थीऽतरं आकाशरूपं सार्थकयितुं यथा-
 र्थीकर्तुमिव ॥ तस्मात् पुष्करात् फूत्कारशब्देन सह सलीलं सक्री-
 ङं यथा तथा सलिलसीकरान् जलकणान् वर्षतः ॥ सशब्दजल-
 दृष्टेराकाशादेव भवनादेवमुक्तिः ॥ तथा ॥ हरिकरस्पर्शान्मम सं-
 सारशृंगलोत्सृष्टिः संसारशृंगवलाया उत्सर्गः उच्छेद इति यावत्
 सद्यो भविष्यतीति सूचयतइवेत्युल्लेखा ॥ विराविर्णी सशब्दां
 अयःशृंगलां लोहशृंगलां कराऽग्रेण शुंडाग्रेण पुनःपुनर्वारिवारं
 उत्सृजतःक्षिपतः ॥ गजः स्वशुंडादंडे दीयमानां लोहशृंगलां त्य-
 जति पुनर्गृण्हातीति तज्जातिस्वभावः ॥ तथा ॥ तीक्ष्णेति ॥ ती-
 क्ष्णो दृढश्च यः सृणिरंकुशस्तेन कलितं युक्तं करांचलं यस्य तेन
 तथाविधेनाऽवष्टेन एतदभिख्येन हस्तिपकेन अधिष्ठितः कंधरा-
 प्रदेशो भीमाप्रदेशो यस्य तस्य ॥ पुनःकीदृशं सभास्थानं ॥ कौ-
 तुकेत्यादि ॥ कौतुकेनाऽवलोकनार्थमागता ये नागरिका नगरसं-
 बंधिनो जनास्तेषां कलकलेन अवकलितं व्याप्तं ॥ १८ ॥

प० ॥ ढक्काढक्कारमिश्रं प्रबलतररवं दुंदुभीनां तदानीं
 प्रत्याशं नव्यमेघस्तनितसखमहो केकिनस्तं निश-
 म्य ॥ चक्रुः कोलाहलं ते रुचिरहरिरुचा ऽक्षिप्तचि-

त्ताःसशीघ्रं गंतुं रामेण शौरिरिपुनृपसविधं महुरंगे
 मतिं च ॥ ३१ ॥

ढक्केति ॥ तदानीं कंसस्य सभाप्रवेशाऽवसरे ते उपवनस्थाः केकि-
 नोमयूराः ढक्कानां यशःपटहानां यो ढक्कारः शब्दविशेषस्तेन
 मिश्रं युक्तं ॥ तथा ॥ दुंदुभीनां भेरीणां ॥ नव्येति ॥ नव्या नवी-
 ना वर्षारिभकालिका ये मेघास्तेषां यत् स्तनितं गर्जितं तस्य स-
 खा सदृश इति नव्यमेघस्तनितसखस्तं ॥ राजाहःसखिभ्य इति
 दृच् ॥ तथाविधं ॥ तं रंगस्थानसंभूतं प्रबलतररवं प्रत्याशं प्रति-
 दिशं निशम्य ॥ रुचिरेति ॥ रुचिरा या हरेः श्रीकृष्णस्य रुक् नी-
 लमेघसदृशी कांतिस्तया आक्षिप्तचित्ताः आक्षिप्तं मेघभ्रांत्या
 विचलितं चित्तं येषां ते तथाविधाः संतः कोलाहलं चक्रुः ॥ अ-
 हो आश्चर्यं ॥ स च शौरिः श्रीकृष्णः रामेण सह महुरंगे रिपुनृ-
 पसविधं कंससमीपे शीघ्रं गंतुं मतिं चक्रे ॥ स्रग्धरा वृत्तम् ॥ ३१ ॥

ग० अनंतरमसौ दृढतरनिबद्धमल्लपरिकरो घुसृण
 मिश्रणमसृणाऽगुरुपंकचर्चितविग्रहः सबलः प्र-
 बलबलुवबालककुलसंकुलपार्श्वप्रदेशो व्रजेशोऽ-
 त्युत्साहमुद्वहन् शनैःशनैः राजपथेन राजसदनद्वा-
 रमाससाद ॥ १९ ॥

अनंतरमिति ॥ गमनबुद्धिकरणानंतरं असौ सबलो बलदेवसहि-
 तो व्रजेशः श्रीकृष्णः अत्युत्साहं उद्वहन् सन् शनैः शनैः राजपथेन
 राजसदनद्वारमाससाद प्राप्तवानित्यन्वयः ॥ कीदृशो व्रजेशः ॥
 दृढतरेति ॥ दृढतरं यथा तथा निबद्धो मल्लानां परिकरइव परिक-

रः कटिबंधादिरूपो येन स तथाविधः ॥ भवेत्परिकरो व्राते पर्य-
कपरिवारयोः ॥ प्रगाढगात्रिकाबंधे विवेकारंभयोरपीति विश्वः ॥
तथा ॥ घुसृणेति ॥ घुसृणस्य कुंकुमस्य मिश्रणेन मसृणश्चिक्क-
णो यो ऽगुरुपंकस्तेन चर्चितो विग्रहो देहो यस्य स तथाविधः ॥
चिक्कणं मसृणं स्निग्धमित्यमरः ॥ तथा ॥ प्रबलेति ॥ स्पष्टं ॥ १९ ॥

तत्र ॥ प० ॥ स्तंभेरमं वीक्ष्य नृपेंद्रकक्षाक्रीडं तमेतं
यमराजधान्याः ॥ वने तथाभूतमिमं विधातुं मनो
दधे सन्निदधे क्षणात्सः ॥ ३२ ॥

स्तंभेरममिति ॥ तत्र राजद्वारे सः श्रीकृष्णः नृपेंद्रस्य कंसस्य कक्षा-
यां बाह्यवितर्दिकायां क्रीडा यस्य तं ॥ एतं समीपवर्तिनं तं
स्तंभेरमं कुवलयपीडनामानं गजं वीक्ष्य इमं गजं यमराजधा-
न्याः वने तथाभूतं क्रीडंतं विधातुं कर्तुं हंतुमित्यर्थः ॥ मनो दधे
धृतवान् क्षणात्सन्निदधे च समीपं प्राप ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ३२ ॥

प्रहसन् प्रभुः प्राह चेदम् ॥ अंबष्ठां ऽवष्टशिष्टानां रो
धो न काऽपि विश्रुतः ॥ कष्टं स्पष्टो नृपद्वारि दृष्टोऽयं
दिष्टो मया ॥ ३३ ॥

प्रहसन्निति ॥ स्पष्टं ॥ अंबष्ठेति ॥ हे अंबष्ठअंबष्ठ ॥ संभ्रमे द्विर्भा-
वः ॥ यद्यपीति शेषः शिष्टानां रोधो रोधनं काऽपि न विश्रुतो-
विख्यातोऽस्ति तथापि अयं शिष्टरोधः मया दिष्टो दैवेन वस्तुत-
स्तु मरणपर्यवसायिना त्वददृष्टेन नृपद्वारि स्पष्टो दृष्टः कष्टमेतत् ॥
॥ ३३ ॥

नाम्ना वारणमेतं मत्त्वा त्वं वारणं त्यघो कुरु मा ॥

मार्गस्य नो नु नो चेदस्माभिर्वारणं क्षणाद्भवित्वा ॥
॥ ३४ ॥

नाम्नेति ॥ अथो हे अघवन् अंबष्ठ एतं कुवलयाऽऽपीडाख्यं गजं
नाम्ना वारणं वारयतीति वारणस्तं तथाविधं मत्वा त्वं नः मार्गस्य
वारणं निवारणं माकुरु ॥ नोचेत् निवारणाभावो न चेत् अस्मा-
न्निवारयिष्यसि चेत् अनु पश्चात् अस्माभिः सह क्षणात् रणं वा
युद्धमेव भविता भविष्यति वा एवाऽर्थे ॥ वाइत्यस्य भवितेत्यनं-
तरं वा योजना ॥ भवितैवेत्यर्थः ॥ अस्त्रियां समराऽनीकरणा इ-
त्यमरः ॥ नः अनु इति च्छेदः ॥ ३४ ॥

ग० ॥ इत्थंविधप्रभुक्षुरप्रवचनप्रकरेधनसंधुक्षि
तक्रूरधनंजयेनाऽनुमोदितोऽवष्टः प्रचंडं शृङ्गालं
सृणिघातेन द्रुतं प्रणोदयामास ॥ २० ॥

इत्थमिति ॥ अंबष्ठः प्रचंडं क्रूरं शृङ्गालं गजं सृणिघातेनाऽकुश-
प्रहारेण द्रुतं शीघ्रं प्रणोदयामास प्रेरितवान् ॥ कीदृशोऽवष्टः ॥ इ-
त्थंविधेति ॥ इत्थंविधः पूर्वोक्तप्रकारो यः प्रभोः श्रीकृष्णस्य क्षु-
रप्रो बाणविशेषसदृशस्तीक्ष्ण इति यावत् एवंविधो यो वचनप्र-
करः वचनसमूहः स एवैधनं तेन संधुक्षितः प्रज्वालितो यः
क्रूरक्रोधएव धनंजयोऽग्निस्तेनाऽनुमोदितः ॥ भगवद्वचनश्रवणज-
नितक्रोधाऽऽवेशेन युक्त इत्यर्थः ॥ २० ॥

तदानीं ॥ प० ॥ करपुष्करलभ्योऽसौ पुष्करनेत्रस्तथा

विधैर्हि जनैः ॥ इति तत्प्रसारमकरोत्तं कर्तुं तादृशं
स मातंगः ॥ ३५ ॥

तदानीमिति ॥ प्रेरणसमये ॥ करेति ॥ स मातंगः कुवलयोऽऽपी-
डाऽऽख्यो गजः पुष्करनेत्रः कमलनयनः असौ श्रीकृष्णः तथा-
विधैर्हि पुष्करसदृशैरेव अतिकोमलैर्गोपिकादिभिरेवेत्यर्थः ॥ जनैः
करपुष्करलभ्यः करपुष्करेण करकमलेन लभ्यः अस्ति इति वि-
चार्येव तं श्रीकृष्णं तादृशं करपुष्करलभ्यं कर्तुं तत्प्रसारं करपुष्क-
रप्रसारं अकरोत् ॥ अत्र करस्य शृङ्गादंडस्य संबंधि पुष्करमग्रभा-
ग इत्यर्थो बोध्यः ॥ पुष्करं करिहस्ताऽभवाद्यभांडमुखे जले ॥
व्योम्नि खड्गफले पद्मे तीर्थोपधिविशेषयोरित्यमरः ॥ अतिमृदु-
जनस्य करपुष्करलभ्यत्वे महतो मम करपुष्करलभ्यः कथं न
स्यादिति विचार्य तत्प्रसारमकरोदिति भावः ॥ ३५ ॥

ग० ॥ एतदंतरे सरभसद्रुतकरींद्रकरसंवलितल-
लितविग्रहेण कृष्णेन चंचलेन वंचयित्वा पंचपदां
तरसरण्या निर्गत्य खरतरतनूरुहदुर्ग्राह्ये लांगूले
करकमलेन परिगृहीतस्तरसा सुदूरमाकृष्यमाणो
ऽयं ततो वंचनप्रपंचसंचितरोषसप्ताऽर्चिरुदित्वर-
त्वरः परिवृत्त्य ॥ २१ ॥ प० ॥ नागोऽप्यगाऽभिख्य-
या ऽसौ प्रख्यातः प्राद्रवद्धरिम् ॥ चित्रं सुदर्शनं क-
र्तुं कुदर्शनमथ क्षणात् ॥ ३६ ॥

अथ स्वकरवेष्टनसमये कृष्णकृतवंचनप्रयुक्तरौषपूर्वकं कुवलया-
पीडस्य श्रीकृष्णं प्रति धावनप्रकारमाह ॥ एतदंतरइत्यादिना ग-
द्येन नागोऽपीत्यादिश्लोकसहितेन ॥ अथाऽयमसौकुवलयापीडः
परिवृत्त्य पश्चात्परावृत्त्य हरिं प्रति क्षणात् क्षणमात्रेण प्राद्रवत् ॥
किं कर्तुं ॥ सुदर्शनं शोभनं दर्शनं यस्य स सुदर्शनस्तमपि कुद-
र्शनं कर्तुमिति चित्रमेतत् ॥ श्लेषेण कौ पृथिव्यां दर्शनं पातन-
हेतुकमवलोकनं यस्य तथाविधं कर्तुं ॥ कीदृशोऽसौ ॥ एतदंतरे-
इत्यादि ॥ एतदंतरे पुष्करप्रसारसमये ॥ सरभसेति ॥ सरभसं सवे-
गं द्रुतो यः करींद्रस्तस्य करेण शृङ्गादंडेन संवलितः संवेष्टितो ल-
लितो रम्यो विग्रहो देहो यस्यैवंविधेन चंचलेन चपलेन कृष्णेन
कर्त्रा वंचयित्वा ॥ अर्थाद्रजमिति योज्यं ॥ पंचेति ॥ पंचा विस्तृ-
ता या पदांतरस्य पादमध्यस्य संबंधिनी सरणिर्मार्गस्तया निर्ग-
त्य तत्करबंधं मोचयित्वा बहिरागत्य ॥ खरतरेति ॥ खरतराणि
कठिनतराणि यानि तनूरुहाणि लोमानि तैः कृत्वा दुर्ग्राह्ये गृही-
तुमशक्ये लांगूले पुच्छे करकमलेन परिगृहीतः ॥ तथा ॥ ततो
ग्रहणाऽनंतरं तरसा बलेन वेगेन वा सुदूरमाकृष्यमाणः ॥ तथा ॥
वंचनेति ॥ वंचनस्य यः प्रपंचो विस्तारस्तेन संचितस्संवर्धितो
रोष एव क्रोध एव सप्ताऽर्चिरग्निर्यस्य स तथाविधः ॥ अतएव
उदित्वरा उदयशीला त्वरा पुनर्ग्रहणसंभ्रमो यस्य स तथाविधः ॥
तथा ॥ नागोऽपि अगो नभवतीति नागः सोऽपि अगाऽभिख्यया
अगइत्यभिधानेन प्रख्यात इति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु ना-
गो गजः अगस्य पर्वतस्याऽभिख्यया उच्चत्वादिप्रयुक्तया शोभ-
या प्रख्यातः ॥ पर्वतसदृश इति यावत् ॥ २१ ॥ ३६ ॥

ग० ॥ ततः सरभसधावनसाध्वसप्रभुप्रपतनभ्र
मेण मदाऽऽविलो दंतावलः किल मदविकलो ऽति
बलेन भूतलं धवलतीक्ष्णाभ्यां दंतकुंताभ्यां ल्यन
या प्रार्थितो ऽयमरातिः प्रादुरभूदिति परुषरूपेव
प्रलुत्य तद्वलनोच्छलद्वहलधूलिपटलेन निजप्रच
लत्कर्णतालवृंतप्रभूतप्रभंजनप्रपंचप्रसरेण दिगं
तरे निरंतरे स पुनरुत्थाय द्राक् प्रभुं प्राद्रवत् ॥ २२ ॥

ततइति ॥ ततो धावनानंतरं मदाविलः मदेन दानोदकेनाऽऽविलो
व्याप्तः अतएव मदविकलः मदेनोन्मादेन विकलो व्याक्षिप्तचि-
त्तः सः कुवलयऽऽपीडाऽभिधो दंतावलो गजः ॥ सरभसेति ॥
सरभसं सवेगं यद्धावनं अर्थात् श्रीकृष्णं प्रति तेन यत्साध्वसं प्रभु-
निष्ठं भयं तेन प्रभोः श्रीकृष्णस्य यत्प्रपतनं तस्य यो भ्रमो भ्रां-
तिस्तेन हेतुना धवलतीक्ष्णाभ्यां दंतकुंताभ्यां दंतावेव कुंतौ प्रासौ
ताभ्यां भूतलं प्रति अतिबलेन प्रलुत्य पुनरुत्थाय द्राक् शीघ्रं प्र-
भुं श्रीकृष्णं प्रति प्राद्रवत् किल ॥ पतनभ्रमप्रयुक्तभूप्रहारे हेतु-
मुखेक्षते ॥ अनयेत्यादि ॥ हि प्रसिद्धं अयमरातिः श्रीकृष्णः अ-
नया भूम्या प्रार्थितः सन् स्वभारहरणायाऽभ्यर्थितः सन् प्रादुर-
भूत् इति परुषरूपेव कठोरक्रोधेनेव ॥ कस्मिन् सति ॥ निजेति ॥
निजौ प्रचलंतौ यौ कर्णौ तावेव तालवृंते व्यजने ताभ्यां प्रभूत
उत्पन्नो यः प्रभंजनो वायुस्तस्य यः प्रपंचो विस्तारस्तेन प्रसरणं
संचरणं यस्य तेन तथाविधेन ॥ तद्वलनेति ॥ तस्याः पृथिव्या
यद्वलनं दंतप्रहारेण चूर्णनं तेनोच्छलदूर्ध्वं प्रसरद्यत्धूलिपटलं तेन

दिगंतरे निरंतरे परिपूर्णे व्याप्ते सतीति यावत् ॥ २२ ॥

तदंतरे ॥ प० ॥ कुवलयनिलयाऽधीशः कुवलयने
त्रः करेण कंसभृतम् ॥ झटिति कुवलयापीडं ल्यव
धीद्युक्तं स राजनीतिपरे ॥ ३७ ॥

तदंतरेइति ॥ उत्तराऽन्वयि ॥ कुवलयेति ॥ तदंतरे धावनाऽवसरे
कुवलयं कमलं निलयो गृहं यस्याः सा कुवलयनिलया लक्ष्मी-
स्तस्या अधीशः स्वामी कुवलयवत् कमलवन्नेत्रे यस्य स तथा-
विधः सः श्रीकृष्णः कंसभृतं कंसेन भृतं पोषितं कुवलयाऽऽपीड
एतन्नामकं गजं करेण स्वहस्तेन झटिति अवधीत् ॥ एतत् राज-
नीतिपरे कृष्णे युक्तं योग्यं ॥ श्लेषेण कुवलयं पृथ्वीमंडलं तदे-
वनिलयस्तस्याऽधीशः अतएव कुवलये भूमंडले नेत्रं रक्षणस-
मर्था दृष्टिर्यस्य स तथाविधः सः कुवलयमापीडयतीति कुवल-
याऽऽपीडस्तं तत्राऽपि कंसेन हिंसकेन भृतं पोषितं अतएवाऽवधी-
त् ॥ एवंच स्वपत्नीनिलयस्य स्वनेत्रमित्रस्य स्वपाल्यस्वनिलयस्य
च यः पीडकस्तस्य हननं राजनीतिपरस्य कृष्णस्य योग्यमेवेति
भावः ॥ यद्वा राजनीतिपरे राजा मृगांके क्षत्रियेऽपि चेइत्यमरात्
राज्ञश्चंद्रस्य या नीतिस्तत्परे ॥ चंद्रवंशाऽऽविर्भूतत्वाद्भगवतः ॥ ए-
तस्य गजस्य च भूवलयपीडकत्वेन तमः सदृशत्वात् करैस्तमोह-
ननवत् स्वकरेण गजहननं योग्यमिति भावः ॥ अस्मिन् पक्षे क-
रेणे त्यस्याऽपि सार्थक्यं भवति ॥ अथवा कुवलयं रात्रिविका-
सिकमलं आपीडयतीति तथाविधस्तं अवधीत् ॥ इदं च चंद्रनी-
तिपरे भगवति योग्यमेव ॥ ३७ ॥

तद्वस्तः किल कंसराजकरिणं कालाऽऽलयस्थं त
दा कृत्वा द्राक् कलिकालपंककलितान् राजन्यसं
घान् पुनः ॥ सद्रक्तोच्चयरक्षणाऽर्जितयशः सर्वान्
मुदा दर्शयन् रक्ताऽऽक्तं समधात्सतद्विजवरं तद्राज
शुभ्रप्रभम् ॥ ३८ ॥

तद्वस्तइति ॥ तद्वस्तः श्रीकृष्णहस्तः कंसराजस्य करिणं गजं कु-
वलयामीडं तदा द्राक् शीघ्रं कालाऽऽलयस्थं यमगृहस्थितं कृत्वा
मारयित्वेति यावत् ॥ पुनः मुदा हर्षेण ॥ कलीति ॥ कलिकाल-
संबंधी यः पंकः पापं तेन कलितान् युक्तान् सर्वान् राजन्यसंघान्
प्रति ॥ सद्रक्तेति ॥ सद्रक्तानां य उच्चयः समूहः तस्य यद्रक्षणं
तेनाऽर्जितं संपादितं यद्यशः कीर्तिस्तत् दर्शयन् किलेत्युल्लेक्षा-
यां ॥ रक्ताऽऽक्तं रुधिरयुक्तं ॥ तद्राजेति ॥ तेषां द्विजानां लक्षितल-
क्षणया ब्राह्मणानां राजा चंद्रस्तद्वच्छुभा प्रभा यस्य तं तथाविधं
तद्विजवरं तस्य गजस्य द्विजवरं दंतश्रेष्ठं समधात् आधारयत् ॥ रा-
जन्यसंघान् दर्शयन्नित्यत्र दृशेऽर्थेति ण्यंतावस्थायां कर्मत्वं ॥ दं-
तधारणेन शुभ्रत्वसाधर्म्यात् सद्रक्त रक्षणजन्ययशःप्रदर्शनं रक्ता-
क्तस्य तस्य धारणेन भवतः सर्वानेवमेव हनिष्यामीति सर्वान् प्र-
ति बोधनं च कृतवानिति भावः ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ३८ ॥

ग० ॥ तत्क्षणं गदाऽऽयुधोऽपिरदाऽऽयुधस्तथाविध
हलाऽऽयुधाऽन्वित आधोरणधोरणीप्राणश्रेणिं सिं
धुरप्राणसरणिसंचारिणीं परिकल्प्य समुत्पूतधू

लिधूसरितांगः स्वेदसीकरप्रकरमदविंदुदंदाऽ
चितवदनेन सौंदर्यसदनममंदमकरंदभरमिल
न्मिलिंदडिंभदलकलितेंदीवरशोभां परिहरन् गजे
द्रशिक्षितां गतिं प्रदर्शयन्निव नरेंद्रप्रघणान्छनैः
शनैरंगस्थलं समाविवेश ॥ २३ ॥

तत्क्षणमिति ॥ तत्क्षणं गजहननाऽनंतरक्षणे गदाऽऽयुधोऽपि इदा-
नीं रदाऽऽयुधः रदो गजदंतः आयुधं यस्य स तथाविधः ॥ तथा-
विधेति ॥ तथाविधो रदायुधो यो हलायुधो बलरामस्तेनाऽन्वि-
तः ॥ समुद्भूतेति ॥ स्पष्टं ॥ तथा ॥ सौंदर्यसदनं सौंदर्यगृहं सः श्री-
कृष्णः ॥ गजेन्द्रेति ॥ गजेन्द्रात् शिक्षितां गतिं धीरगमनं प्रदर्शय-
न्निव नरेंद्रप्रघणात् नरेंद्रस्य कंसस्य यः प्रघणो बहिर्द्वारप्रकोष्ठ-
स्तस्मात् ॥ प्रघाणप्रघणाऽलिंदा बहिर्द्वारप्रकोष्ठकइत्यमरः ॥ श-
नैःशनैः रंगस्थलं समाविवेश प्रविष्टइत्यन्वयः ॥ किंकुर्वन् ॥ स्वेद-
स्य घर्मस्य ये सीकरा बिंदवस्तेषां प्रकरः मदविंदूनां गजदानोद-
कपृषतां दृढं च ताभ्यामन्वितं युक्तं यद्वदनं मुखं तेन ॥ अमंदेति ॥
अमंदोऽनल्पो यो मकरंदभरः मिलंतः मिलिंदडिंभा भ्रमरबाल-
का येष्वेवंविधानि यानि दलानि पत्राणि च तैः कलितं युक्तं
यदिदीवरं नीलकमलं तस्य या शोभा तां परितः सर्वतो हरन्
सन् ॥ उक्तविधेन वदनेनैतादृशकमलशोभां पराकुर्वन्नित्यर्थः ॥
अत्र स्वेदविंदूनां मकरंदसादृश्यं मदविंदूनांच श्यामत्वाद्भ्रमरडिंभ-
सादृश्यं बोध्यम् ॥ किंकृत्वा ॥ आधोरणेत्यादि ॥ आधोरणानां ह-
स्तिपकानां या धोरणी परंपरा तस्याः प्राणश्रेणि प्राणपरंपरा ॥

सिंधुरेति ॥ सिंधुरस्य कुवलयः पीडाः ख्यगजस्य ये प्राणास्तेषां
या सरणिर्मार्गस्तस्मिन् संचरतितच्छीलां परिकल्प्य कृत्वा ॥ ग-
जवदाधोरणानपि हृत्वेत्यर्थः ॥ हस्ती महामृगः पीलुः सिंधुरो दी-
र्घमारुत इति त्रिकांडशेषः ॥ २३ ॥

तदवसरे ॥ ५० ॥ मत्वा वज्रधरोऽस्मान् शैलान्किं
वा मुमोच निजशस्त्रम् ॥ इति चिंताऽऽकुलहृदया
मह्ला आसन्विलोक्य तं कृष्णम् ॥ ३९ ॥

अथ मह्लानामशनिरित्यादिश्लोकोक्तान् बहुभिर्बहुधाकृतान् कां-
श्चिदुल्लेखान् प्रदर्शयति ॥ तदवसरे इति ॥ उत्तराऽन्वयि ॥ मत्वे-
ति ॥ तदवसरे रंगप्रवेशसमये मह्लाश्चाणूरप्रभृतयः तं हतकुवल-
याऽऽपीडं तद्वतायुधं कृष्णं विलोक्य इति पूर्वोक्तप्रकारेण चिंता-
ऽऽकुलहृदया आसन् ॥ इति किं ॥ वज्रधर इन्द्रः अस्मान् शैलान्
स्थूलशरीरत्वेन सादृश्यात् पर्वतान् मत्वा निजशस्त्रं वा स्वकीयं
वज्राऽऽख्यमायुधमेव मुमोच किं ॥ वा एवाऽर्थे ॥ अयं श्रीकृष्णो
न किंतु अस्मान् पर्वतान् ज्ञात्वा ऽस्मद्धननार्थमिद्रेण स्ववज्रमेव
क्षिप्तमित्येवं चिंताकुलहृदया आसन्निति भावः ॥ एतेन मह्ला-
नामशनिरित्युल्लेखः ॥ ३९ ॥

सभाजनं तदा स्वीयमानंदस्य सभाजनम् ॥ चक्रे
चक्रधरश्चक्रं क्रव्यादानां प्रकंपयन् ॥ ४० ॥

सभाजनमिति ॥ तदा प्रवेशकाले स चक्रधरः श्रीकृष्णः क्रव्या-
दानामसुराणां चक्रं समूहं प्रकंपयन् सन् स्वीयं स्वपक्षपातिनं
सभाजनं सभासंबन्धिनं लोकं आनंदस्य भाजनं पात्रं चक्रे ॥

सकलाऽसुरभयोत्पादनपूर्वकं सर्वान् स्वपक्ष्यानानंदयति स्मेति
भावः ॥ स्वीयं सभाजनमानंदस्य भाजनं चक्रे इत्यनेन गोपानां
स्वजनइति क्रव्यादचक्रं कंपयन्नित्यनेनाऽसतां शास्तेति स्वीया-
तःपातित्वात्स्वपित्रोः शिशुरिति च उल्लेखा ज्ञेयाः ॥ ४० ॥

हरकोदंडं भित्वा तत्तनुजाताऽऽननं स्मरश्च गजम् ॥
स्मृत्वा वैरं चिरतरमागतइति मेनिरे नार्यः ॥ ४१ ॥

हरकोदंडमिति ॥ नार्यो मथुरासंबन्धिन्यः स्त्रियः तमिति शेषः तं
श्रीकृष्णं इति मेनिरे ॥ इति किं ॥ चिरतरं वैरं लक्षणया चिरका-
लभवं द्वेषं स्मृत्वा अर्थाद्धरस्येति योज्यं ॥ हरकोदंडं कंसेन पू-
जार्थं स्थापितं शिवधनुः च परं तत्तनुजाताऽऽननं तस्य शंकर-
स्य तनुजातः पुत्रो गजाननस्तस्याऽऽननमिवाऽऽननं मुखं यस्य
तं तथाविधं गजं कुवलयाऽऽपीडं भित्वा आगतः स्मरः कामएवे-
ति ॥ अत्र इति शब्देन कर्मणोभिहितत्वात्स्मरइति प्रथमा ॥ क्र-
मादमुं नारद इत्यबोधि स इतिवत् ॥ अनेन स्त्रीणां स्मरो मूर्तिमा-
नित्युल्लेखो ज्ञेयः ॥ पथ्याऽऽर्या वृत्तं ॥ ४१ ॥

ग्राहयितुं मत्वाणानस्पृश्यान्वातभक्षकेण समम् ॥
मृत्युः किमागतोऽसाविति मेने तं सराममिह कं
सः ॥ ४२ ॥

ग्राहयितुमिति ॥ कंसः सरामं सबलभद्रं तं श्रीकृष्णं इति मेने ॥
इति किं ॥ असौ श्रीकृष्णः अस्पृश्यान्केनाऽपि स्पृष्टुमनर्हान् अ-
पवित्रत्वादित्यर्थः ॥ मत्वाणान् मम प्राणवायून् ग्राहयितुं अर्था-
द्वाताऽशनैरिति योज्यं ॥ वातभक्षकेण वातस्य वायोर्भक्षकेण

शषाऽवतारेण बलरामेण समं सह इहाऽऽगतो मृत्युः किमिति ॥
अनेन भोजपतेर्मृत्युरित्युल्लेखो बोध्यः ॥ ४२ ॥

ग० ॥ अथेत्थंकारमेकमप्यनेकधा सर्वैः परिकल्प्य
मानं बहुमानं तं तूर्यादिवीरलघुवाद्यध्वनिभिर्द्वि
गुणगुणे ऽनंतचक्रवाले प्रवृद्धमदपूरश्चाणूरः ॥
॥ २४ ॥ प० ॥ भोभो कृष्ण त्वमसि सबलो द्विप्रका
रश्च तस्मात्सोदर्यस्ते निखिलजगतां धारको राज
तुष्ट्यै ॥ मल्लक्रीडा विशदमनसा हर्षतो रंगभूमौ भा
व्येत्याह प्रबलजलदध्वानवाचा स धीरः ॥ ४३ ॥

अथ श्रीकृष्णं प्रति चाणूरस्योक्तिमाह ॥ अथेत्यादिगद्यसहितेन
भोभोकृष्णेत्यादिश्लोकेन ॥ अथ प्रवेशानंतरं प्रवृद्धमदपूरः प्रवृ-
द्धगर्वभरः धीरः धैर्यवान् स चाणूरनामा मल्लविशेषः एकमपि
इत्थंकारं पूर्वोक्तप्रकारेण सर्वैर्मल्लादिभिर्बहुमानं बहुमानः सत्का-
रो यस्मिन्कर्मणि यथा तथा अनेकधा अनेकप्रकारेण परिक-
ल्प्यमानं उल्लिख्यमानं ॥ अथवा बहुमानः सत्कारो यस्य तं त-
थाविधं इति श्रीकृष्णविशेषणं ॥ यद्वा बहुमानश्चित्तसमुन्नतिः अ-
न्याऽपेक्षया स्वोत्कर्षचित्तनप्रयुक्ताऽहंतेति यावत् सायस्मिन्कर्म-
णि यथा स्यात्तथा प्रवृद्धमदपूरः प्रवृद्धः मदस्य हर्षस्य कृष्णेन
सह युद्धविषयस्य पूरो यस्यैवंविध इत्यन्वयः ॥ मानश्चित्तसमु-
न्नतिः ॥ हर्षेऽप्यामोदवन्मदइति चामरः ॥ तं श्रीकृष्णं प्रति ॥ प्र-

बलेति ॥ प्रबलो यो जलदो मेघस्तस्य ध्वानइव ध्वनिरिव ध्वानो
यस्या एवंविधा या वाक् तथा इति पूर्वोक्तप्रकारेणाह ॥ कस्मि-
न् सति ॥ तूर्यादीति ॥ तूर्यादीनि वीराणां लघुयानि यानि वाद्या-
नि तेषां ध्वनिभिः अनंतचक्रवाले आकाशमंडले ॥ अनंतं सुरव-
र्त्म खं ॥ चक्रवालं तु मंडलमिति चामरः ॥ द्विगुणगुणे द्विगुणो
द्वैगुण्यरूपाऽतिशयं प्राप्तो गुणः शब्दाख्यो यस्य तथाविधे सति ॥
इति किं ॥ भोभो कृष्ण यस्मात्त्वं द्विप्रकारः सबलः शारीरबलस-
हितत्वबलरामसहितत्वरूपप्रकारद्वयवान् असि च परं ॥ ते सोद-
र्यो भ्राता बलदेवश्च निखिलजगतां धारकः अस्ति ॥ शेषावता-
रत्वात् ॥ एतेन हेतुद्वयेन मल्लक्रीडासमर्थत्वं बोधितं ॥ तस्माद्धेतोः
राजतुष्ट्यै कंसप्रसादाय रंगभूमौ मल्लक्रीडास्थाने विशदमनसा
भवतामस्माकं च राजकीयत्वेन परस्परं निर्मलेनाऽतःकरणेन ह-
र्षतो हर्षेण मल्लक्रीडा भाव्या भावयितुं योग्या इति ॥ अस्माभि-
रिति शेषः ॥ मंदाक्रांता वृत्तं ॥ २४ ॥ ४३ ॥

ग० ॥ ततौ मल्लोत्तमस्य पुरुषोत्तमः किल वचश्चा
तुर्यं विलोच्य समयोचितमचिरादेवं वचनं रचया
मास ॥ २५ ॥

ततइति ॥ स्पष्टं ॥ विलोच्य दृष्ट्वा ज्ञात्वेत्यर्थः ॥ लोचदृशने ॥ अ-
ननुभूतराजरीतेर्बालस्याऽपि अचिरात्समयोचितप्रत्युत्तरदानवर्ण-
नेन कृष्णस्याऽपि परमचातुर्यं बोधितं ॥ २५ ॥

प० ॥ मल्लेन्द्रत्वं निखिलबलिनामग्रणी राजभृत्यः
पीनोत्तुंगः सुदृढवपुषा भीषणो दुर्जयः क ॥ बाल

क्रीडानिरत इह यत्स्वल्पकः कानने वै काऽहं तस्मा
स्वबलविवलाऽऽयोधनं स्यात्कथं नु ॥ ४४ ॥

तदाह ॥ मल्लेद्रेति ॥ पूर्वार्द्धयोजना स्फुटा ॥ यद्यस्मात् काननेवै
अरण्ये एव ॥ वै निश्चये ॥ क्रीडानिरतः बालः अतएव स्वल्पकः
अहं क ॥ तस्माद्धेतोः इह राजनिकटे प्रबलः प्रकृष्टबलवान् विब-
लो दुर्बलश्च तयोरायोधनं युद्धं कथं नु स्यात् ॥ अनुचितत्वादि-
ति भावः ॥ युद्धमायोधनं जन्यमित्यमरः ॥ मंदाक्रांता वृत्तं ॥ ४४ ॥

ग० ॥ अथेत्यं कथिते ऽपत्तिभूतां स्वेप्सितफलजनि
कां प्रार्थनां मल्लवर्यस्याऽपरिहार्यमनोरथस्य पाथो
जाऽन्ववायनाथस्तथेति स्वीकृत्य भुजाऽर्गलनिर
र्गलनिर्गलत्तलस्वनस्तनितेन तीव्रजवोद्धूतैः शौर्य
वंशांकुरैरिव रोमांकुरैः कंटकितसमग्रविग्रहस्तं
तादृक्षं परिगृह्य तदवयवैः स्वावयवानुद्ग्रह्य रंगच
क्रवाले मल्लक्रीडां चक्रे ॥ २६ ॥

अथेति ॥ अथ ॥ पाथोजेति ॥ समुद्रोत्पन्नत्वात्पाथस उदकाज्जात
उत्पन्नः पाथोजश्चंद्रस्तस्य योऽन्ववायो वंशस्तस्य नाथ ईश्वरः
श्रीकृष्णः इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण कथिते सत्यपि ॥ अपरीति ॥ अ-
परिहार्यो निवारयितुमशक्यो मनोरथो मल्लयुद्धविषयकोऽभि-
लाषो यस्यैवंभूतस्य मल्लवर्यस्य चाणूरस्य इत्थंभूतां पूर्वोक्तां ॥
स्वेप्सितेति ॥ स्वस्येप्सितमिष्टं यत्फलं कंसहननादि तस्य जनिकां
परंपरया संपादिकां ॥ इदं स्वीकारे हेतुगर्भं विशेषणं ॥ एवंविधां

प्रार्थनां ॥ तथेति यथा त्वं वदसि तथाऽस्त्विति स्वीकृत्याऽगी-
कृत्य ॥ भुजार्गलेति ॥ भुजोर्गलमिवेति भुजार्गलं तस्मान्निर्गल-
मनिरुद्धं यथा स्यात्तथा निर्गलन् निर्गच्छन् यस्तलस्वनो भुज-
मूलाऽऽस्फालनजन्यो ध्वनि स्सएव स्तनितं गर्जितं तेन हेतुभूते-
न ॥ तीव्रेति ॥ तीव्रजवेनाऽतिवेगेन उद्धूतैरुत्पन्नैः ॥ शौर्येति ॥
शौर्यमेव वंशो वेणुस्तस्यांऽकुरैरिवेत्युल्लेक्षा रोमांकुरैरोमांचैः ॥ मे-
घगर्जनाऽवसरे सहसैव वंशांकुरा उद्भवंतीति लोके प्रसिद्धं ॥
कंटकितेति ॥ कंटकितः संजातकंटकः समग्रः संपूर्णो विग्रहो दे-
हो यस्य स तथाविधः सन् तादृक्षं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं तं चा-
णूरं परिगृह्य प्रथमतो भुजाभ्यां धृत्वा तदवयवैश्चाणूरावयवैः स-
ह स्वावयवान् उद्ग्रह्य परस्परं संघटय्येत्यर्थः ॥ रंगचक्रवाले
रंगमंडले मल्लक्रीडां चक्रे ॥ २६ ॥

किंच ॥ पा० ॥ उग्रोऽपि कामपालो यो बलोऽपि बल
इत्यसौ ॥ मुष्टिकं मुष्टिकं कर्तुं प्राऽद्रवद्रंगभूतले ॥
॥ ४५ ॥

किंचेति ॥ उग्रइति ॥ उग्रोऽपि शिवोऽपि यः कामपालः कामं म-
दनं पालयतीति कामपालइति तथा अबलोऽपि बलरहितोऽपि यो
बलः बलवान् इति ख्यात इति शेषः ॥ एवंविरोधाभासः ॥ परिहार
स्तु उपः क्रूरः कामपालनामा ॥ कामपालो हलायुध इत्यमरः ॥
तथा ॥ अः वासुदेवो बलं यस्य सो ऽबलः यद्वा बवयोः सावर्ण्यात्
न बलते युद्धादौ चलतीति अबलः युद्धादावचलइत्यर्थः ॥ बलो
बलनामाचेति ॥ असौ बलरामः रंगभूतले मुष्टिकं प्रति एतदाख्यं

महं प्रति प्राऽद्रवत् ॥ किं कर्तुं ॥ मुष्टिकं मुष्टौ कं मस्तकं यस्यैवं-
विधं कर्तुं मुष्टिना तच्छिरो हर्तुमित्यर्थः ॥ यद्वा मुष्टिः के मस्तके
यस्य तं ॥ तन्मस्तके मुष्टिप्रहारं कर्तुमित्यर्थः ॥ ४५ ॥

ग० ॥ तत्र तावत्तल्लावण्यरसाऽभ्यासरसज्ञैः सम
ग्रसभ्यैर्लदयतद्गृहात्येमचाराऽऽहूते तद्गुणगणभर
तवरे दंतपटनेपथ्याऽवनद्धवदनरंगवलये रसना
नर्तकीं नर्तयति सति तत्सामयिकतत्कामनीयक
मणिशिखरिशिखरस्खलन्नाव्यकरुणामृतप्रवाह
कूलंकषांऽतःकरणकासारप्रणालप्रसाराऽऽर्द्राऽऽर्द्रा
मूर्तिमत्सौंदर्यमिव सोदर्यद्वयं सुंदर्यस्ताः परिभूय
मानं संवीक्ष्य परस्परमेवं वाणीं विसर्जयामासुः ॥
॥ २७ ॥

अथ समयसभ्येषु भगवद्गुणान् गायत्सु तत्रत्यस्त्रियोऽपि युत्थ्यंतौ
रामकृष्णावालोक्त्य परस्परं वदन्ति स्मेत्येतदेव रूपकेण वर्णयति ॥
तत्रतावदिति ॥ तत्र रंगस्थाने तावत् युद्धवेलायां ताः सुंदर्यः
स्त्रियः मूर्तिमत् सौंदर्यमिव सोदर्यद्वयं भ्रातृयुग्मं श्रीकृष्णब-
लरामरूपं परिभूयमानं अर्थाच्चाणूरमुष्टिकाभ्यामितियोज्यं ॥
संवीक्ष्य परस्परमन्योन्यं एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणवाणीं विसर्ज-
यामासुः ऊचुरित्यर्थः ॥ कस्मिन् सति ॥ तल्लावण्येति ॥ तस्य
सोदर्यद्वयस्य यल्लावण्यं तदेव रसस्तस्य योऽभ्यासोऽभ्यसनं
वारंवारं अभिलाषपूर्वकमवलोकनं तेन कृत्वा रसज्ञा रसज्ञातारो

रसिका इत्यर्थः ॥ तैस्तथाविधैः समयसभ्यैः ॥ लदयेति ॥ लद-
यमेव तद्गृहं तस्य गुणगणरूपस्य नटस्य गृहं सर्वदा चितनवशा-
त् आवासस्तस्मात् ॥ प्रेमेति ॥ प्रेम स्नेहस्तदेव चारो दूतस्तेनाऽऽ-
हूते आकारिते तस्य भगवतो गुणानां गणएव भरतवरो नाट्या-
ऽऽचार्यस्तस्मिन् ॥ दंतेति ॥ दंतपटावेव ओष्ठावेव नेपथ्ये जवनि-
के ताभ्यामवनद्धं वेष्टितं वदनमर्थात् सभ्यानां तदेव रंगवलये
नृत्यस्थानं तस्मिन् रसनानर्तकीं रसना जिह्वैव नर्तकीतां नर्तयति-
सति ॥ समयसभ्येषु भगवद्गुणगणान् गायत्सु सत्स्वित्यर्थः ॥ कीदृ-
श्यः सुंदर्यः ॥ तत्सामयिकेति ॥ तत्सामयिकं युद्धसमयभवं यत्त-
योः कामनीयकं रमणीयत्वं तदेव मणिशिखरी मणिपर्वतस्तस्य
शिखरात् स्खलन्नाव्यो नौभिस्ताऽर्योऽपरिमित इति यावत् एव-
विधो यः करुणाऽमृतप्रवाहस्तेन कूलंकषाः परिपूर्णा येऽतःक-
रणान्येव कासाराः सरांसि तेषां यानि प्रणालानि जलनिर्गम-
मार्गास्तेभ्यो यः प्रसारो जलप्रसरणं तेनाऽऽर्द्राऽऽर्द्रा अच्यंताऽऽर्द्राः ॥
परमरमणीयसुकुमाराऽऽकृतिपीडनदर्शनेन अतिकरुणार्द्रलदयाइ-
त्यर्थः ॥ २७ ॥

प० ॥ ब्रूयां संप्रति कं प्रति यं पतिमाहुर्गिरेस्तथाभू-
तैः ॥ मल्लैः सुमनोरूपं भ्रातृयुगं बाध्यते कष्टं ॥ ४६ ॥

तां वाणीमाह ॥ ब्रूयामिति ॥ जनाः यं गिरेः पर्वतस्य ॥ जाल्यै-
कत्वादेकत्वं ॥ पतिं स्वामिनमाहुः ॥ पर्वतेंद्रमाहुरित्यर्थः ॥ तथा-
भूतैः पर्वतेंद्रसदृशैर्मल्लैः कर्तृभिः सुमनोरूपं सुमनसां पुष्पाणां रू-
रूपमिव रूपं यस्य तं ॥ पुष्पसदृशमनिसुकुमारमित्यर्थः ॥ यद्वा

सुमनोरूपं दिव्यरूपं ॥ यद्वा सर्वसभ्यानां शोभनेषु मनस्सु रूपं
यस्य तत् ॥ साभिलाषं सर्वैर्मनसि धृतमिति भावः ॥ एवंविधं भ्रा-
तृयुगं श्रीकृष्णबलरामरूपं बंधुयुगं बाध्यते पीड्यते कष्टमेतत् ॥
संप्रति कंप्रति ब्रूयां एकवचनं प्रत्येकाभिप्रायं ॥ ४६ ॥

ग० ॥ तदानीं करुणाऽर्णोनिधिवीचिविह्वलासु म-
हिलास्वेवं वदंतीषु सतीषूभयरीत्याऽप्यपूर्वं कुतुक-
मवलोकयितुं प्रमिलिताया जनता याः कोलाहले
नतुंदिले दिङ्मंडले वर्ष्मविषक्तसरभससव्याऽसव्य-
भ्रमस्वेदसलिलक्लिनरजःपटलस्य स्वस्थता रजो-
निवृत्तिमंतरा न भवतीति विमृश्येव क्रूरदीर्घनिः-
श्वासैस्तन्निवृत्तिं कुर्वतं स्वगात्रपातपात्रतया चू-
र्णितसंपूर्णाऽवयवं मुष्टिकं मुसलधरइव गिरिधरो
ऽपि चाणूरं सुदूरं पातयांबभूव ॥ २८ ॥

तदानीमिति ॥ तदानीं तस्मिन्वसरे मुसलधरो बलरामो मुष्टि-
कमिव मुष्टिकारख्यं मल्लं यथा पातयामास तथेत्यर्थः ॥ गिरि-
धरोऽपि गिरेः श्रीगोवर्द्धनस्य धरोधारको गोवर्धनधारी श्रीकृ-
ष्णोऽपि चाणूरं सुदूरं पातयांबभूव पातयतिस्म ॥ समकालमे-
वोभावुभौ पातयामासतुरित्यर्थः ॥ कस्मिन् सति ॥ करुणे-
ति ॥ करुणा कारुण्यमेवाऽर्णोनिधिरपरिमितत्वात् समुद्रस्त-
स्य वीचीभिर्लहरीभिर्विह्वलासु व्याकुलासु महिलासु तत्र
स्थितासु स्त्रीषु एवं पूर्वोक्तप्रकारेण वदंतीषु सतीषु ॥ तथा दि-

ङ्मंडले उभयरीत्या प्रकारद्वयेन अपूर्वं पूर्वमदृष्टं नवीनमिति
यावत् ॥ अः वासुदेवः पूर्वं यस्य तथाविधं च कुतुकं अतिसुकु-
मारयो र्वजसदृशमल्लैः सह युद्धाऽवलोकनजन्यं कौतुकं अवलो-
कयितुं प्रमिलिताया जनताया जनसमूहस्य कोलाहलेम तुंदिले
पूर्णे सतीत्यर्थः ॥ कीदृशं मुष्टिकं चाणूरंच ॥ कूरोति ॥ कूरा दी-
र्घा ये निःश्वासास्तैस्तन्निवृत्तिं तस्य शरीरलग्नस्य रजसो निवृत्तिं
कुर्वतं ॥ अत्रोपेक्षते ॥ वर्ष्मेति ॥ वर्ष्मणि शरीरे विषक्तं संलग्नं
सरभसः सवेगो यः सव्याऽसव्यभ्रमो वामदक्षिणमंडलकरणं तेन
यः श्रमस्तजन्यं यत्स्वेदसलिलं घर्मोदकं तेन क्लिन्नमार्दीभूतं र-
जःपटलं यस्य तथाविधस्य पुरुषस्य स्वस्थता स्वास्थ्यं रजोनि-
वृत्तिमंतरा अंगविषक्तरजोनिराकरणं विना न भवतीति विमृ-
श्येव विचार्येव ॥ अथच भगवद्भस्तेन हननप्रभावात्स्वस्थता स्वः
मोक्षसुखे तिष्ठतीति स्वस्थस्तस्य भावस्तत्ता मोक्षसुखप्राप्तिः ॥
उक्तंच ॥ यन्न दुःखेन संभिन्नं नच यस्तमनंतरं ॥ अभिलाषो-
पनीतं च तत्सुखं स्वः पदाऽऽस्पदमिति ॥ सारजो निवृत्तिमंतरा उ-
पलक्षणतया गुणत्रयनिवृत्तिमंतरा न भवतीति विचार्येवेति ॥
पुनः कीदृशं ॥ स्वेत्यादि ॥ अत्र स्वशब्देन बलः कृष्णश्च ॥ अत्र
युद्धे ॥ स्वगात्रस्य स्वशरीरस्य यः पातः पतनजन्यसंयोगस्तस्य
पात्रतया आश्रयतयेत्यर्थः ॥ चूर्णितेति ॥ चूर्णिताः संपूर्णा अ-
वयवा यस्य तथाविधं ॥ श्रीकृष्णबलरामशरीरभारेण चूर्णिताऽव-
यवमित्यर्थः ॥ २८ ॥

प० ॥ अत्यजन्मुखविलादृशं तदा नेत्रतोऽस्त्रमसकृ-
त्समह्वराट् ॥ दर्शयन्निव सुरक्तां निजां स्वामिनं

निजमयत्नसंभवाम् ॥ ४७ ॥

अत्यजदिति ॥ तदा पातनसमये स महाराट् चाणूरो मुष्टिकश्च
मुखविलात् नेत्रतः नयनद्वयाच्च भृशमतिशयितं अस्त्रं रुधिरं अश्रु-
च असकृत् वारंवारं अत्यजत् त्यक्तवान् ॥ अत्र प्रयोजनमुखेक्षते ॥
दर्शयन्निति ॥ निजं स्वकीयं स्वामिनं कंसं प्रति अयत्नसंभवां यत्न-
संभवा न भवतीत्ययत्नसंभवा तां स्वाभाविकीमित्यर्थः ॥ एवंविधां
निजां स्वकीयां सुरक्ततां सुष्ठुरक्ततां रुधिरसहितत्वेन रक्तवर्णतां
अथच सानुरागत्वं दर्शयन्निव ॥ स्वस्य रक्तवर्णत्वप्रदर्शनेनाऽयं
त्वामपि मदवस्थं कर्ता स्वाऽनुरागप्रदर्शनेन त्वदर्थमेव मया प्रा-
णविसर्गः कृत इति च ध्वनितं ॥ रथोद्धता वृत्तं ॥ रो नराविह र-
थोद्धता लगाविति तल्लक्षणात् ॥ ४७ ॥

ग० ॥ अतः परमसौ गुरुतरधराभरहरणवद्धप्रति
सरस्तदवसरे वृष्णिवरः कृष्णो निरंतरसहचरतया
विरहभीरुकूटशलतोसलप्राणप्रकरं वरमल्लद्वयप्रा-
णनिचयेन सह सघृणस्तूर्णं कृतांतनगरसरणिसं-
चारिणं चकार ॥ २९ ॥

अथ कूटशलादीनां हननमुखेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ अत इति ॥
अतः परं चाणूरमुष्टिकहननाऽनंतरं ॥ गुरुतरेति ॥ गुरुतरो यो ध-
राभरः पृथ्वीभारः तस्य हरणविषये बद्धः प्रतिसरः कंकणं येन
स तथाविधः पृथ्वीभारहरणे बद्धकंकणः ॥ भवेत् प्रतिसरो मंत्र-
भेदे माल्ये च कंकणे इति मेदिनी ॥ वृष्णिवरो यादवश्रेष्ठोऽसौ

श्रीकृष्णः सघृणः सकरुणः सन्निव ॥ निरंतरेति ॥ निरंतरं चाणू-
रमुष्टिकसहचरत्वेन ॥ विरहेति ॥ विरहविषये वियोगविषये भी-
रुर्भयशीलो यः कूटशलतोसलानां उपलक्षणतया अन्येषामपि
प्राणप्रकरः प्राणसमूहस्तं तदवसरे चाणूरमुष्टिकहननाऽनंतरसम-
ये ॥ वरेति ॥ वरं श्रेष्ठं यन्मल्लद्वयं चाणूरमुष्टिकरूपं तस्य यः प्रा-
णनिचयस्तेन सह तूर्णं शीघ्रं ॥ कृतांतरेति ॥ कृतांतस्य यमस्य न-
गरसंबन्धिनी या सरणिर्मार्गस्तत्संचारिणं चकार कृतवान् ॥ २९ ॥

तदानीं किल ॥ प० ॥ नीलांबरसंशोभं सकलकलं
कृष्णमध्यमेतदलम् ॥ रंगस्थलं तु मन्ये सुभसंयुक्
चंद्रमंडलं रम्यं ॥ ४८ ॥

अथ रंगस्थलं चंद्रमंडलत्वेनोत्प्रेक्षते ॥ तदानीं किलेति ॥ उत्तरा-
ऽन्वयि ॥ नीलेति ॥ तदानीं किल सकलमल्लहननाऽनंतरसमये ॥
अहमेतद्वंगस्थलं रम्यं चंद्रमंडलमेव मन्ये ॥ तुरवधारणे ॥ कीदृशं ॥
नीलेति ॥ नीलांबरो रौहिणेयइत्यमरात् नीलांबरस्य बलरामस्य
सम्यक् शोभा यस्मिस्तत् ॥ नीलांबरैण सम्यक् शोभतइति वा ॥
पक्षे नीलं नीलवर्णं यदंबरमाकाशं तत्र सम्यक् शोभा यस्य तत् ॥
तत्र सम्यक् शोभते तदिति वा ॥ तथा ॥ सकलकलं कलकलेन त-
त्रत्यजनकोलाहलेन सहितं ॥ पक्षे सकलाः संपूर्णाः कला य-
स्मिस्तत् ॥ तथा ॥ अलमत्यर्थं कृष्णमध्यं कृष्णो मध्ये यस्य तत् ॥
पक्षे कृष्णः कृष्णवर्णः कलंकलूपो मध्ये यस्य तत् सकलंकमित्य-
र्थः ॥ तथा ॥ सुभसंयुक् सुष्ठु भा शोभा येषां ते कृष्णपक्षीयास्तैः
संयुनक्ति तत् ॥ पक्षे सुष्ठु भानि नक्षत्राणि तैः संयुक्तं ॥ ४८ ॥

ग० ॥ ततो निजवृंदवृंदिष्ठप्राणप्रभंजनसंघजंघा
लतां स्वयमभ्यसितुमिव पलायमानेषु निखिलम
ल्लुकिपचेषु संप्रहारविच्छित्तिः कंसकृतनात्पूर्वं मा
भवत्विति विमृश्य वयस्यानाकृष्य ससंकर्षणे कृ
ष्णे क्रीडति सति स औग्रसेनिः प्राक्तनद्वेषमन्विष्य
विष्णुपदगुणस्पर्शः कर्णाऽवकाशो ऽनर्हइतीव तू
र्यादिशब्दान्निवार्याऽनार्य इत्यंकारं वाक्यमकथय
त् ॥ ३० ॥

ततइति ॥ ततः अखिलमुख्यमल्लहननाऽनंतरं अनार्यः स औग्र-
सेनिः उपसेनस्याऽपत्यमौग्रसेनिः कंसस्तूर्यादिशब्दान्निवार्य इ-
त्यंकारं वक्ष्यमाणप्रकारेण वाक्यमकथयदुक्तवानित्यन्वयः ॥ अ-
त्राऽनार्य इत्युक्तिरेतावत्पददर्शनेऽपि गोपसामान्यबुद्ध्यनपाय-
मूलेति बोध्यं ॥ तूर्यादिशब्दनिवारणे हेतुमुत्पेक्षते ॥ प्राक्तनेति ॥
प्राक्तनः प्राक्जन्मसंबंधी यो द्वेषस्तमन्विष्य मार्गयित्वा स्मृत्वेति
यावत् ॥ कंसस्य जन्मांतराऽवच्छेदेन कालनेमित्वाद्भगवति द्वेष
इति पौराणं वृत्तमनुसंधेयं ॥ विष्णुपदेति ॥ विष्णोर्भगवतः पदस्य
चरणस्य ये गुणास्तेषां स्पर्शः अथच विष्णुपदस्याऽऽवकाशस्य यो
गुणः शब्दाख्यो वाद्यजन्यस्तस्य स्पर्शः कर्णाऽवकाशो ऽनर्हः अ-
योग्य इतीव इति विचार्येवेत्यर्थः ॥ अत्राऽन्विष्येत्यस्य निवार्ये-
त्यपेक्षया तस्य चाऽकथयादित्यपेक्षया पूर्वकालिकत्वं बोध्यं ॥
कस्मिन् सति ॥ ससंकर्षणे श्रीकृष्णे वयस्यानाकृष्य क्रीडति स-
ति ॥ अर्थान्तरिति योज्यं ॥ किं कृत्वेव ॥ निखिलेति ॥ किंपचा

दरिद्राः हीनबलत्वाद्भीतत्वाच्च निन्धा इति यावत् ॥ एवंविधा मल्ला
मल्लकिंपचाः ॥ कुत्सितानि कुत्सनैरिति समासः ॥ निखिलाः संप-
ूर्णा ये मल्लकिंपचास्तेषु ॥ निजेत्यादि ॥ अत्र निजशब्देन मल्लाः
निजवृंदे वृंदिष्ठाः अतिशयेन वृंदारकाः श्रेष्ठाश्चाणूरमुष्टिकादयस्ते-
षां यः प्राणप्रभंजनसंघः प्राणवायुसमूहस्तस्य या जंघालताऽतिवे-
गवत्वं तां स्वयमभ्यसितुमिव पलायमानेषु सत्सु ॥ चाणूरप्रभृति-
प्रधानमल्लेषु हतेषु तदनंतरमवशिष्टेषु पलायमानेषु सत्स्वित्यर्थः ॥
कंसकृतनात्कंसनाशनात्पूर्वं संप्रहारस्य युद्धस्य विच्छित्तिर्विच्छे-
दो मा भवत्विति विमृश्येवेति लुप्तोत्पेक्षा ॥ निषेधार्थकोऽयं मा
शब्दो नतु माङ् ॥ वृंदिष्ट इत्यत्र वृंदारकशब्दादिष्ठनि प्रियस्थि-
रेत्यादिना वृंदादेशः ॥ वृंदारकौ रूपिमुख्यावित्यमरः ॥ ३० ॥

प० ॥ भो भृत्याः संश्रुणुध्वं पशुपकुलकलंकायमा
नः किलाऽयं बालस्तस्याऽग्रजातो द्रुततरमधुना व
त्थ्यतां गोपवर्गः ॥ तातं मत्प्रातिकूल्यप्रणयननिपु
णं बंधुसंघं तदीयं हत्वा स्वस्थो भवामि प्रणयिभि
रधुना मागधाद्यैर्बलिष्ठैः ॥ ४९ ॥

तद्वाक्यमाह ॥ भोभृत्याइति ॥ भो भृत्याः हे अनुचराः यूयं श्र-
णुध्वं ॥ श्रोतव्यमेवाह ॥ पशुपेत्यादि ॥ किलेति प्रसिद्धौ ॥ पशु-
पानां गोपानां कुले कलंकायमानो ऽयंबालः श्रीकृष्णः तथा त-
स्याऽग्रजो बलरामः तथा गोपानां नंदादीनां वर्गः समूहश्च अधु-
ना द्रुततरं यावन्नपलाय्य गच्छेत्तावच्छीघ्रमेव बत्थ्यतां ॥ रज्वा-
दिभिर्बद्ध्वा स्वाऽऽधीनीक्रियतामिति भावः ॥ तथा ॥ राज्यकाम-

नया मम प्रातिकूल्यप्रणयने विरोधाऽऽचरणे निपुणं तातमुग्रसेनं
तथा तादृशमेव तदीयमुग्रसेनसंबन्धिनं बंधुवर्गं वसुदेवादिसंबन्धि-
समुदायं च हत्वा मागधाद्यैर्मच्छुशुरजरासंधप्रभृतिभिर्बलिष्ठैः प्र-
णयिभिः सुहृद्भिः सह अधुना अस्मिन्नेवकाले स्वस्थो भवामि ॥
अत्रस्वस्थो भवामीत्यनेन निष्कंटकत्वान्निश्चितो भवामीति कंस-
स्याऽभिप्रायः ॥ परंतु स्वर्गस्थो भवामीत्यर्थीतरवती भाविसूचिकै-
व वाक् तन्मुखतो निःसृता ॥ स्रग्धरा वृत्तं ॥ ४९ ॥

ग० ॥ तत्क्षणमाशुशुक्षणिसदृक्षामक्षरपरंपरामा
कर्ण्य स्वयं क्षमाधरोऽपि तद्वैपरीत्यमाश्रित्य कोपा
ऽरुणनयनकमलः कंसाऽरातिमेवं कथयामास ॥

॥ ३१ ॥

तत्क्षणमिति ॥ आशुशुक्षणिरग्निस्तेन सदृक्षां सदृशीं हृदयश्रवण-
दाहिकामित्यर्थः ॥ अक्षरपरंपरां अर्थात्कंसस्य आकर्ण्य स्वयं
क्षमाधरोऽपि क्षमायाः क्षातिर्धरोऽपि अथच क्षमायाः पृथ्व्या ध-
रो धर्ता शेषावतारत्वात् तत्क्षणं श्रवणसमकालं तद्वैपरीत्यं तस्य
क्षमाधरत्वस्य वैपरीत्यं अक्षांतिमित्यर्थः ॥ आश्रित्य कोपारुणे-
त्यादि स्फुटं ॥ कंसाराति श्रीकृष्णं ॥ एतावदहतेऽपि कंसे हनन-
स्याऽतिसंनिहितत्वात्कंसाऽरातिपदं ॥ ३१ ॥

प० ॥ अस्य त्वं वैरिणं कंसं तस्य हैतैषिणं कुलम् ॥

यस्य वर्धनवेलायां पश्य तृष्यंति साधवः ॥ ५० ॥

तदाह ॥ अस्येति ॥ हे अ वासुदेव श्रीकृष्ण त्वं वैरिणं कंसं स्य
नाशय ॥ षोडशकर्मणीत्यस्य लोणमध्यमपुरुषस्य रूपं ॥ वैरिणं

कंसमित्यनेन साधुविद्वेषिण्यस्मिन्मातुलत्वप्रयुक्तः स्नेहो न कर्त्त-
व्य इति सूचितं ॥ नैतावतै व संतोषव्यं किंत्वन्येऽप्येतत्सक्षपाति-
नो हंतव्या इत्याह ॥ तस्येति ॥ तस्य कंसस्य हैतैषिणं हैतैष्ये-
व हैतैषिणं हितेच्छु ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाघण् इनण्यनपत्यइति
प्रकृतिभावः ॥ कुलमसुरकुलं च स्य ॥ एतत्फलं साधुसंतोष-
एवेत्याह ॥ यस्येति ॥ यस्य कंसस्य तद्वितेच्छुकुलस्य च वर्धनवे-
लायां वर्धनं छेदनइत्यमरात् वर्धनस्य छेदनस्य नाशस्येति या-
वत् वेलायां समये साधवो तृष्यंति पश्य ॥ वाक्यार्थस्य कर्मत्वं ॥
हर्षस्य वा दर्शनक्रियायां कर्मत्वेनाऽन्वयः ॥ पश्य नृगो धावती-
त्यत्र धावनवत् ॥ तान् पश्येत्यध्याहारो वा ॥ ५० ॥

रोषेणोग्रप्रचलवपुषः कामपालस्य वाचं श्रुत्वा कृ-
ष्णो जलदनिनदां मंक्षु सूक्तुंगमंचम् ॥ अध्यारुक्ष
न्मिलितजनतामानसं रंगभूमेः क्रोधाऽऽक्रांतः प्र
पदपतनात्कंपयन् भूमिदुष्टान् ॥ ५१ ॥

रोषेणेति ॥ कृष्णो रोषेण क्रोधेन कृत्वा ॥ उपेति ॥ उपं क्रूरं प्र-
चलं चंचलं च वपुर्यस्यैवंविधस्य कामपालस्य बलरामस्य ज-
लदनिनदां मेघध्वनिसदृशध्वनिमतीं वाचं श्रुत्वा क्रोधाऽऽक्रांतः
सन् मंक्षु शीघ्रं रंगभूमेः सकाशात् सुतरां उत्तुंगं उच्चं कंसाधि-
ष्ठितं मंचं तथा मिलिताया जनताया मानसं च अध्यारुक्षत् आ-
रूढवान् ॥ किं कुर्वन् ॥ प्रपदपतनात् पादाघपाताद्धेतोः भूमिदु-
ष्टान् भूमिश्च दुष्टाः कंसादयश्च तान् कंपयन् सन् ॥ मंदाक्रांता
वृत्तं ॥ ५१ ॥

ग० ॥ अथो धरानाथोऽसावभ्यमित्रीयमाधवप्र
धावनवेगविसृत्वरप्रभंजनसाहाय्येनेव प्रबलीभ
वद्रोषोषर्बुधज्वालावलीढपुद्गलोऽतर्निरवकाशत
या सत्वरं त्वगावरणं संदह्य बहिर्निःसृतैस्तदंगार
गणैरिवाऽऽभरणभरमणिनिकुरं वैर्देदीप्यमानसम
ग्रविग्रहोऽतिकरालभूदंडकोदंडालुतकूरेक्षणकां
डप्रकांडप्रहारोऽतिप्रबलप्रचंडभुजदंडाऽचलयोर्धृ
ताऽनर्घ्यचर्मरोचिष्णुरत्नप्रकररचितमुष्टिनिशित
खट्वाऽभ्यामर्ददुर्धर्षो नितांतांऽतःकरणभीषणक्ष्वे
डाध्वानबंधुरितसुधांधोऽध्वप्रदेशः कंसः स्वोत्तुंगमं
चादुत्पुत्य कुटिमध्यदेशे नानामंडलाऽभ्यादानम
भ्याचकार ततः क्रव्यादनिजचक्रे परिपश्यति वि
यच्चक्रवाले श्येनस्येवैनः कर्तुं चक्राऽऽकृति परिभ्र
मतः ॥ ३२ ॥ प० ॥ जननांऽतराऽभिधानं सार्थयितुं
रत्नशीर्षकं पूर्वं ॥ कंसस्य कालनेमेः पातयति स्माऽ
रिभृत्तदा शीघ्रं ॥ ५२ ॥

अथोइति॥अथो असौ धरानाथो राजा कंसः स्वोत्तुंगमंचात् स्वस्य
उत्तुंग उच्चो यो मंचस्तस्मादुत्पुत्य कुटिमध्यदेशे सभास्थानमध्य-
भागे॥वासः कुटी द्वयोः शाला सभेत्यमरः॥नानामंडलाऽभ्यादानं
नाना अनेकानि यानि मंडलानि मंडलाकारा गतिविशेषास्तेषा-

मभ्यादानमारंभं ॥ स्यादभ्यादानमुद्धात आरंभ इत्यमरः ॥ अभि
श्रीकृष्णसमीपे आ समंताच्चकार ॥ कीदृशः कंसः अभ्यमित्री-
येति ॥ अमित्राभिमुखं गच्छतीत्यभ्यमित्रीयः शत्रुसंमुखगामी ॥
अभ्यमित्राच्छचेति च्छप्रत्ययः ॥ एवंविधो यो माधवः श्रीकृ-
ष्णस्तस्य यत्प्रकर्षेण धावनं तस्य यो वेगस्तस्माद्विसृत्वरः प्रसर-
णशीलः प्रभंजनो वायुस्तस्य साहाय्येनेवेत्युत्प्रेक्षा ॥ प्रबलीभवदि-
ति॥प्रबलीभवन् यो रोषः क्रोध एवोषर्बुधोऽग्निस्तस्य ज्वालाभिर-
वलीढं व्याप्तं पुद्गलं शरीरं यस्य स तथाविधः ॥ स्याद्वंधनपुरं पि-
डो वपुः पुद्गलवर्ष्मणी ॥ कलेवरं शरीरे इति हैमः ॥ तथा ॥ अं-
तरित्यादि ॥ अंतः अभ्यंतरे निरवकाशतया अवकाशाऽभावेन
हेतुना सत्वरं शीघ्रं त्वगावरणं त्वयूपमावरणमाच्छादनं संदह्य द-
ग्ध्वा बहिर्निःसृतैः तदंगारगणैः तस्य क्रोधाग्नेरंगारगणैरिवेत्युत्प्रे-
क्षा ॥ आभरणेत्यादि विग्रहइत्यंतं स्फुटं ॥ तथा ॥ अतिकराले-
त्यादि ॥ अति अत्यंतं करालः क्रूरो भूदंड एव कोदंडो धनुस्त-
स्मात् ॥ कृतेति ॥ क्रूराणि यानीक्षणानि तान्येव कांडप्रकांडा-
नि प्रशस्ता बाणास्तेषां ये प्रहारास्ते कृता येन स तथाविधः ॥
कांडोऽस्त्री दंडबाणाऽर्ववर्गाऽवसरवारिष्विति ॥ प्रकांडमुद्धतलुजौ
प्रशस्तवाचकान्यमूनीति चाऽमरः ॥ तथा ॥ अतिप्रबलेत्यादि ॥
अतिप्रबलौ प्रचंडौ यौ भुजदंडौ तयोरंचलयोः हस्तयोरित्यर्थः ॥
धृतेति ॥ धृतौ यौ अनर्घ्यममूल्यं चर्म खेदः रोचिष्णुभिर्दीप्यमानै
रत्नप्रकरै रचितो मुष्टिः त्सरुर्यस्य तथाविधो निशितस्तीक्ष्णः ख-
ट्वाश्च ताभ्यां साधनाभ्यां अभ्यामर्दे युद्धे दुर्द्धर्षो धर्षितुमशक्यः॥
अभ्यामर्दसमाघातसंग्रामाऽभ्यागमाहवा इत्यमरः ॥ तथा ॥ नि-

तांतेति ॥ नितांतमत्यंतमंतःकरणस्य जीषणा ये क्ष्वेडाख्या ध्वा-
ना ध्वनयः सिंहनादास्तैर्वधुरितो व्याप्तः सुधांधसां देवानाम-
ध्वप्रदेशः आकाशरूपो येन तथाविधः॥ क्ष्वेडा तु सिंहनादः स्या-
दित्यमरः ॥ अथ प्रथमतः श्रीकृष्णकृतकंसमुकुटपातनं वर्णयति ॥
तत इति गद्यशेषसहितेन जननांतरेतिश्लोकेन ॥ ततस्तदा प-
रिभ्रमणसमये अरिभृत् अराः संत्यस्य तदरि चक्रं तद्विभर्तीत्यरि-
भृत् श्रीकृष्णः ॥ क्रव्यादेति ॥ क्रव्यादा असुराः निजा निजप-
क्ष्या गोपादयः अक्रूरोद्धवप्रभृतयो वा तेषां चक्रे मंडले परितः
पश्यति अवलोकयति सति वियच्चक्रवाले आकाशमंडले श्येन-
स्येवैनो हिंसादिरूपं पापं कर्तुं चक्राकृति चक्रसदृशं यथा तथा
परिभ्रमतः कालनेमेरेतदवतारभूतस्य कंसस्य पूर्वं प्रथमं रत्नशी-
र्षकं मुकुटं पातयति स्म ॥ चक्राकृतिपरिभ्रमणे उत्प्रेक्षते ॥ जन-
नांतरेत्यादि ॥ जननांतरे जन्मांतरे यदभिधानं कालनेमिरि-
त्येतत् कालस्य कालचक्रस्य नेमिरित्येवंरूपेणाऽर्थेन सार्थयितु-
मनुगताऽर्थं कर्तुमिवेति लुप्तोत्प्रेक्षा ॥ चक्रधारायाश्चक्रपरिभ्रमणे-
न भ्रमणस्य प्रसिद्धत्वादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ५२ ॥

ग० ॥ तत्काले कालियदमनस्य करसंपर्कादिवरत्न
कदंबाकलितकिरीटाच्छादने निवृत्ते शिरःपेटका
त्सरंभनिर्गतविकरालक्रोधमणिधरेणेव दीर्घमेच
ककचचयेन दुष्प्रेक्षणीयस्य कंसस्या॥३३॥प०॥नं
द्यावर्ते पौरशब्दैः प्रपुष्टे रुष्टः कृष्णः केशहस्तं स्व

हस्ते ॥ धृत्वा रंगे पातयित्वा द्रुतं तं विश्वाऽऽधारः
संपपातोपरिष्ठात् ॥ ५३ ॥

अथ रंगभूमौ कंसस्य पातनं तदुपरि श्रीकृष्णस्य संपतनं चाह ॥
तत्कालइति गद्यसहितेन नंद्यावर्तइत्यादिश्लोकेन ॥ तत्काले कि-
रीटपातनसमये नंद्यावर्तः सर्वतोवर्तुलाकृती राजगृहभेदस्तस्मिन्
पौरशब्दैः प्रपुष्टे पूर्णे सति रुष्टः कृष्णः कंसस्य केशहस्तं केशक-
लापं॥पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे इत्यमरः॥स्वहस्ते
धृत्वा रंगे रंगभूमौ तं कंसं पातयित्वा द्रुतं उपरिष्ठात्पातितस्य त-
स्योपरि विश्वाधारः सन् संपपात ॥ विश्वस्य भारं गृहीत्वा तदुप-
रि सम्यक् पपातेत्यर्थः ॥ एतेन तद्देहचूर्णीकरणेन तत्पाणहरणस्य
सौलभ्यं सूचितं ॥ कीदृशस्य कंसस्य ॥ रत्नेत्यादि ॥ रत्नकदंबाऽऽ-
कलितं यत्किरीटं तदेवाऽऽच्छादनं तस्मिन् कालियदमनस्य श्री-
कृष्णस्य करसंपर्कादिव निवृत्ते सति शिरःपेटकात्सकाशात्॥सरंभे-
ति॥सरंभेण वेगेन निर्गतः विकरालो भयंकरः क्रोधो यस्यैवंविधश्च
यो मणिधरः सर्पस्तेनेवेत्युत्प्रेक्षा ॥ दीर्घेति ॥ दीर्घो मेचकः कृष्ण-
वर्णो यः कचचयः केशसमूहस्तेन दुष्प्रेक्षणीयस्य प्रेक्षितुमप्यश-
क्यस्य ॥ लोकेहि व्यालग्राहिणः करसंपर्केण सर्पपेटिकाच्छादने
निवृत्ते सत्यंतःस्थितः सर्पः फणां विस्फार्य बहिर्निर्गच्छतीति प्र-
सिद्धं ॥ एतच्च कालियदमनस्येत्यनेन सूचितं ॥ श्लोके शालिनी
वृत्तं ॥ ३३ ॥ ५३ ॥

ग० ॥ ततः प्रभौ क्षमाभृदिति प्रसिद्धो ऽपि तद्र
हितोऽयं जननांतरे तथा मा भवत्विति विचार्य त

दत्त्वसमर्थनाय किल मुहुर्मुहुर्नामकर्मभ्यां स्वी-
कृतहरितया रिपुकरिंद्रं क्षमातले परिकर्षति दृढ-
निबद्धकलत्रोऽत्र तनुत्रपिनद्धगात्रो निशिताश्रि-
करालकरवालकलितकराग्रोऽत्युग्रो मज्ज्येषुसहज-
विग्रहे मन्नामवाच्यवयसां मत्पूर्वं पातो मा भूदि-
तीव सीरायुधधृतपरिघपराभवेन शीघ्रं सातंकः
कंकः पृथिव्यां निपपात ॥ ३४ ॥

तत इति ॥ कंसस्याऽधःपातनाऽनंतरं प्रभौ श्रीकृष्णे नामकर्मभ्यां
नाम्ना संज्ञया कर्मणा हरणरूपक्रियया च स्वीकृतहरितया स्वी-
कृताऽङ्गीकृता या हरिता हरिरित्येवं नाम शत्रुहरणकर्तृत्वं च त-
या हेतुना श्लेषेण हर्यक्षः केसरी हरिरित्यमरात् सिंहत्वेन हेतुना
रिपुकरिंद्रं रिपुः कंस एव करिंद्रो गजस्तं क्षमातले मुहुर्मुहुः
परिकर्षति सति कंकः कंसभ्राता सातंकः स्वभ्रातृहननजन्यताप-
सहितः सन् ॥ रुक्तापशंकास्वातंक इत्यमरः ॥ मदिति ॥ मत्तो
ज्येष्ठो यः सहजो भ्राता कंसस्तस्य विग्रहे देहे ॥ मन्नामेति ॥ म-
म यन्नाम कंक इति तद्वाच्यानि यानि वयांसि पक्षिणस्तेषां ॥
खगे यमे छद्मविघ्ने कंक इति त्रिकांडशेषः ॥ खगबाल्यादिनोर्व-
यइत्यमरः ॥ पातः पतनं प्राप्तिरिति यावत् ॥ मत्पूर्वं मदपेक्षया
पूर्वं प्रथमं ॥ मत्पतनात्पूर्वमित्यर्थः ॥ माभूदितीव इति विचार्येव ॥
सीरेति ॥ सीराऽऽयुधेन बलरामेण धृतो यः परिघ आयुधविशे-
षस्तेन यः पराभवस्तेन हेतुना अत्र रंगस्थले शीघ्रं पृथिव्यां नि-
पपात ममारेत्यर्थः ॥ कीदृशः कंकः ॥ दृढेति ॥ दृढं निबद्धं कल-

त्रं कटिर्येन सः ॥ कलत्रं श्रोणिभार्ययोरित्यमरः ॥ तथा ॥ तनुत्रे-
ति ॥ तनुत्रं वर्म दंशनमित्यमरात्कवचाच्छादितशरीरो धृतक-
वचइत्यर्थः ॥ तथा ॥ निशितेति ॥ निशिता तीक्ष्णा अश्रिधारा
यस्यैवंविधो यः करालो भयानकः करवालः स्वङ्गस्तेन कलितं
युक्तं कराग्रं यस्य सः ॥ तथा ॥ अत्युग्रोऽतिक्रूरः यद्वा पराक्रमे-
ण क्रौर्येण चोयं रुद्रमप्यतिक्रान्तः रुद्राधिकक्रौर्यवानित्यर्थः ॥
कंसस्य भूमौ वारंवारं कर्षणे प्रयोजनमुत्प्रेक्षते ॥ क्षमाभृदिति ॥
क्षमाभृत् क्षमां पृथ्वीं विभर्ति पालयतीति क्षमाभृत् राजा श्ले-
षेण क्षान्तिधरः इति प्रसिद्धोऽपि तद्रहितः इदानीं क्षमारहितः अ-
यं कंसो जनान्तरे जन्मान्तरे तथा क्षमारहितो मा भवत्विति वि-
चार्य ॥ तद्वत्त्वेति ॥ तद्वत्त्वस्य क्षमावत्त्वस्य समर्थनाय किल ॥
क्षमायां कर्षणेन क्षमावत्त्वसंपादनाय किमित्यर्थः ॥ ३४ ॥

किंच ॥ ५० ॥ अकुप्यत्सरुखद्वं तं दृष्ट्वा ऽकुप्यत् स रु-
ष्टृक् ॥ न्यग्रोधाय ददे स्वास्थ्यं भ्रातृभिः सह सीर-
धृक् ॥ ५४ ॥

किंचेति ॥ अकुप्येति ॥ सीरधृक् सीरेण धृष्णाति प्रगल्भते इति सीर-
धृक् हलधरः स बलरामः ॥ जिधृषा प्रागल्भ्ये इत्यस्मात् किपि रूपं
अकुप्यत्सरुखद्वं कुप्यात्ताम्रादिकादन्यदकुप्यं हिरण्यं रजतं वा
तन्निर्मितः त्सर्मुष्टिर्यस्यैवंविधः खड्गो यस्य तंतथाविधं ॥ स्यात्को-
शश्च हिरण्यं च हेमरूप्ये कृताऽकृते ॥ ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यमिति
त्सरुः खड्गादिमुष्टौ स्यादिति चामरः ॥ तं न्यग्रोधाख्यं कंसभ्रातरं दृ-
ष्ट्वा अकुप्यत् कुद्धोऽभूत् ॥ ततो रुष्टृक् रुष्टे रोषयुक्ते दृशौ य-

स्यैवंविधः सन् न्यपोधाय भ्रातृभिरन्यैः कंसभ्रातृभिः सह स्वः
स्वर्गे तिष्ठतीति स्वस्थस्तस्य भावः स्वास्थ्यं तद्वदे दत्तवान् ॥ अ-
न्यभ्रातृसहितं तमपि मारयति स्मेत्यर्थः ॥ ५४ ॥

कंसस्वभ्रातृबाधारहितमथ तदा कृष्णचंद्रं प्रदृश्य
तत्सोदर्याऽभ्रभंगाद्विमलतरमहो ते हि नीलांबरं
च ॥ तारौघेणांऽचितं द्राग्विशदसुमनसः सौमसं
घं समोदं देवा हर्षाऽश्रुधारां मुमुचुरमुमितः स्वर्गं
तस्तस्य भीतिं ॥ ५५ ॥

कंसेति ॥ अथ कंसवधानंतरं ते प्रसिद्धाः विशदसुमनसः विशदं
भयनिवृत्त्या निर्मलं सुष्ठु मनो येषां ते तथाविधा देवाः कृष्ण एव
चंद्रस्तं ॥ कंसेति ॥ कंसएव स्वभ्रातृ राहुः ॥ तमस्तु राहुः स्वभ्रातृरि-
त्यमरात् ॥ तस्य या बाधा तथा रहितं प्रदृश्य च परं नीलांबरं-
बलरामं ॥ तदिति ॥ तस्य कंसस्य ये सोदर्याः कंकादयो भ्रातरस्तए-
वाऽभ्राणि मेघास्तेषां भंगान्नाशाद्विमलतरं निर्मलतरं निश्चितमि-
त्यर्थः ॥ प्रदृश्य अथच कृष्णशब्देन वर्णः सच कलंकरूपस्तद्विशिष्टं
चंद्रं राहुबाधारहितं तथा नीलवर्णमंबरमाकाशं तन्मेघभंगान्निर्मल-
तरं च प्रदृश्य तदा द्राक् इतोऽस्मात्स्वर्गतः स्वर्गात् अमुं कल्पवृक्ष-
संबन्धिनं समोदं समुगंधं सौमसं घं सुमानां पुण्याणामयं सौमः स
चाऽसौ संघश्च तं पुष्पसमूहं मुमुचुः ॥ तथा हर्षाऽश्रुधारां आनं-
दाऽश्रुपरंपरां च मुमुचुः ॥ तथा तस्य कंसस्य संबन्धिनीं भीतिं च
मुमुचुः ॥ अहो आश्चर्यं ॥ हिः पादपूरणे ॥ कीदृशं कृष्णचंद्रं नी-
लांबरं च ॥ ताराणां शुद्धमौक्तिकानां ओघेन समूहेनांऽचितं ॥

पक्षे नक्षत्रवदेनांऽचितं ॥ स्रग्धरा वृत्तं ॥ ५५ ॥

जयशब्दैर्ननु मनुजैस्तस्य गुणैस्तुंदिलं कृतं खं तत् ॥
वयमपि कुर्म इतीव द्राग्वाद्यानि प्रचक्रुरुच्छब्दम्
॥ ५६ ॥

जयशब्दैरिति ॥ नन्विति विस्मये ॥ यद्यस्मान्मनुजैः कर्तृभिः ज-
यशब्दैः कृत्वा खं आकाशं तस्य आकाशस्य गुणैः शब्दरूपै-
स्तुंदिलं पुष्टं परिपूर्णमिति यावत् ॥ एवंविधं कृतं तत्तस्माद्वयम-
पि खं तद्गुणैः पूर्णं कुर्म इति विचार्येव वाद्यानि भेर्यादीनि द्राक्
शीघ्रं उच्छब्दं उल्लुष्टं उच्चतरं वा शब्दं प्रचक्रुः ॥ ५६ ॥

अथ ॥ अंदुकाबंधनं पित्रोर्भेतुं बुद्धिं चकार सः ॥
संसारवागुरां पूर्वं मोचयित्वा रिपोः प्रभुः ॥ ५७ ॥

अथेति ॥ अथ कंसादिहननाऽनंतरं ॥ अंदुकेति ॥ स प्रभुः श्री-
कृष्णः पित्रोः वसुदेवदेवक्योः अंदुकाबंधनं अंदूरेवांऽदुका निग-
डस्तया बंधनं ॥ अंदूः स्त्रियां स्यान्निगडे प्रभेदे भूषणस्य चेति
मेदिनी ॥ केण इति जह्वः ॥ यद्वा अंदुकेन आबंधनं ॥ अंदुको
निगडोऽस्त्री स्यादित्यमरः ॥ तद्भेतुं बुद्धिं चकार ॥ किकृत्वा ॥ पूर्वं
प्रथमं रिपोः कंसस्य संसारवागुरां संसाराख्यां वागुरां मृगबंधिनीं
मोचयित्वा ॥ एतेन पित्रोर्बंधमोचनस्य शत्रुबंधनाऽपेक्षयाऽतरंग-
त्वेऽपि तद्विपर्ययकरणात् शत्रुभावेनाऽनिशं मामेव चितयन् शत्रु-
रपि मया मोचितः किमुवक्तव्यमनन्यभावेन प्रेमपूर्वकं मामनु-
स्मरतः पुरुषान्मोचयामीतीति सूचितं ॥ ५७ ॥

ग० ॥ तदनंतरमनेकेभ्योऽपि स्वाऽनुशये ऽजस्रमेक

तां निर्वहद्भ्यो ऽणककुणपाशनेभ्यः पंचताप्रदानेन
तत्कुणपसमग्रपरिग्रहेक्षणेषु तत्क्षणमसार्द्रतां सं
विधाय स्वयमप्यभिमरपितृदर्शनाऽऽल्हादहेतुकां
द्विविधां तामेवोद्धहन् स्वयं प्रेमशृङ्खलापरिगृहीतः
शृङ्खलानिर्वहद्भ्योः पित्रोः कारागृहे ऽमंदमंदाक्षमं
दाक्षः क्षिप्रमक्षिगोचरतां सबलः स समभजत ॥

॥ ३५ ॥

तदनंतरमिति ॥ तदनंतरं पितृमोचनबुद्धिकरणानंतरं स्वयं ॥ प्रेमे-
ति ॥ प्रेमैव शृङ्खला तथा परिगृहीतः ॥ अमंदेति ॥ अमंदमनस्यं
यन्मंदाक्षं एतावत्पर्यंतं पितृक्लेशोपेक्षाप्रयुक्ता लज्जा तेन मंदे पू-
र्णाऽवलोकनाऽपटुनी अक्षिणी लोचने यस्यैवंविधः ॥ मूढाऽल्पा-
ऽपटुनिर्भाग्या मंदाः स्युरित्यमरः ॥ सबलो बलरामसहितः सः
श्रीकृष्णः कारागृहे बंधनाऽऽलये शृङ्खलानिर्वहद्भ्योः पित्रोरक्षिगो-
चरतां दृष्टिविषयत्वं क्षिप्रं समभजत प्राप्तवान् ॥ किं कुर्वन् ॥
अनेकेभ्योऽपि स्वानुशये अत्र स्वशब्देन कृष्णः स्वस्य यो ऽनुश-
यो दीर्घद्वेषस्तस्मिन्विषये ॥ अथाऽनुशयो दीर्घद्वेषाऽनुतापयो-
रित्यमरः ॥ अजस्रं निरंतरं एकतां एकत्वं निर्वहद्भ्यो धारयद्वा
इति विरोधाऽऽभासः ॥ परिहारस्तु एकत्वं मुख्यत्वं ॥ एके मुख्या-
ऽन्यकेवला इत्यमरः ॥ अणककुणपाशनेभ्यः अणकाः कुत्सिता
ये कुणपाशना दैत्यास्तेभ्यः ॥ कुपूयकुत्सिताऽवद्यखेटगर्वाऽणकाः
समा इत्यमरः ॥ पापाणके कुत्सितैरिति समासः ॥ पंचताप्रदानेन
मरणप्रदानेन हेतुना ॥ स्यात्पंचता कालधर्म इत्यमरः ॥ एकत्वं धा-

रयद्वाः पंचताप्रदानेन चित्रमपि बोधितं ॥ तदिति ॥ तेषां दैत्या-
नां ये कुणपाः शवभूतानि शरीराणि समघाणां परिग्रहाणां प-
त्नीनामीक्षणानि नयनानि च तेषु ॥ कुणपः शवमस्त्रियां ॥ प-
त्नीपरिजनाऽऽदानमूलशापाः परिग्रहा इति चाऽमरः ॥ तत्क्षणं-
तस्मिन्नेव क्षणे ॥ अस्त्राऽऽर्द्रतां अस्त्रैरुधिरैरश्रुभिश्चाऽऽर्द्रतां ॥ तच्छरी-
रेषु रुधिराऽऽर्द्रतां तत्पत्नीनयनेषु बाष्पाऽऽर्द्रतां चेत्यर्थः ॥ संविधा-
य कृत्वा स्वयमपि ॥ अभिमरेति ॥ अभिमरो युद्धं ॥ भवेदभिमरो युद्धे
इति मेदिनी ॥ पितृदर्शनप्रयुक्त आल्हादश्च तौ हेतू यस्यास्तां द्वि-
विधां युद्धहेतुकरुधिरपितृदर्शनाल्हादप्रयुक्ताऽऽनंदाऽश्रुरूपप्रका-
रद्वयोपेतां तामेवाऽस्त्राऽऽर्द्रतामेव उद्धहन् धारयन् सन् ॥ अस्त्रः
कोणे कचे पुंसि क्लीबमश्रुणि शोणिते इति मेदिनीकोशान् ॥ ३५ ॥

प० ॥ प्राप्तं समाप्य कंसं कृष्णं मत्वा ऽतिभीतितस्तू-
र्णं ॥ तत्पितराबुद्धिज्ञत्वा दूरगतं समभवत्तदा दुःख-
म् ॥ ५८ ॥

प्राप्तमिति ॥ तदा कृष्णाऽऽगमनसमये दुःखं कर्तुं प्रकृतत्वाद्देवकी-
वसुदेवसंबन्धि तत्पितरौ तस्य श्रीकृष्णस्य पितरौ देवकीवसुदेवौ
उद्भिज्ञत्वा त्यक्त्वा तूर्णं दूरगतं समभवत् ॥ कृष्णदर्शनसमयएव त-
योरखिलं दुःखं शांतमभूदित्यर्थः ॥ अत्र हेतुमुत्प्रेक्षते ॥ कृष्णं कं-
सं समाप्य हत्वा प्राप्तं मत्वा विज्ञाय अतिभीतित इवेति गम्यो-
त्प्रेक्षा ॥ स्वपितृक्लेशप्रदस्य कंसस्येव तत्प्रयुक्तस्य ममाऽपि हनन-
मयं कुर्यादित्यत्यंतभयेनेवेत्यर्थः ॥ ५८ ॥

दुःखं स्वसंभवं किल दूरस्थं वीक्ष्य शृङ्खला शीघ्रम् ॥

तद्विप्रयोगभीत्या ससर्प हित्वा पदं तयोस्तु तदा

॥ ५९ ॥

निजेति ॥ तदा दुःखनिर्गमनाऽवसरे शृङ्खला तु निगडस्तु शीघ्रं
तयोः पदं चरणं हित्वा ससर्प दूरं गतवती मुक्ताऽभूदित्यर्थः ॥ उ-
ल्लेक्षते ॥ स्वसंभवं अत्र स्वपदेन शृङ्खला ॥ दुःखं दूरस्थं वीक्ष्य
तद्विप्रयोगभीत्या किल तद्विप्रयोगभयेनेवेति ॥ ५९ ॥

ग० ॥ तदवसरेऽतिदुःखेधनाऽनुसंधानजटालक
रालतद्वियोगाऽनलसंतप्ताऽऽशयौ पितरौ देवकी
वसुदेवौ शशिघनवपुषौ विनयादिगुणकूलंकषौ
तनयौ बलकृष्णौ गाढं परिरभ्य तस्य खलस्य भ
यमिव बाष्पघनरसं मुंचंतौ तदंगसंगतिमिव
शीततामाल्हादेन समं प्रापतुः ॥ ३६ ॥

तदवसरेइति॥तदवसरे कृष्णाऽऽगमनाऽवसरे देवकीवसुदेवौ पितरौ
कर्तृभूतौ बलकृष्णौ तनयौ कर्मभूतौ गाढं परिरभ्याऽऽलिङ्ग्य खलस्य
तस्य कंसस्य भयमिव कंसभयं यथा परित्यक्तवंतौ तथेत्यर्थः॥बा-
ष्पघनरसं अश्रुजलं ॥ बाष्पमूष्माऽश्रु इति जलपर्यायेषु मेघपुष्पं
घनरसइति चामरः ॥ मुंचंतौ संतौ तदंगसंगतिमिव ॥ आलिङ्गनेन
पुत्रयोरंगसंगं यथा प्राप्तवंतौ तथेत्यर्थः ॥ आल्हादेन समं सह
शीततां कंसकृतबंधनजन्यतापनिवृत्तिं प्रापतुः ॥ कीदृशौ पितरौ॥
अतीति ॥ अति अत्यंतं यानि दुःखानि तान्येवेधनानि तेषाम

नुसंधानं मेलनमित्यर्थः ॥ तेन जटालो जटावान् प्रदीप्तइत्यर्थः ॥
अवएव करालः क्रूरो यस्तयोः पुत्रयोर्वियोग एवाऽनलोऽग्निस्ते-
न सम्यक् तप्तौ आशयावंतःकरणे ययोस्तौ ॥ कीदृशौतनयौ ॥
शशीति ॥ शशी चंद्रः घनो मेघस्तद्वद्वपुषी ययोस्तौ ॥ गौरनी-
लवर्णशरीरावित्यर्थः ॥ एतेन तयोः सहजतापनिवर्तकत्वं सूचि-
तं ॥ चंद्रमेघयोश्च यथाक्रममाल्हादौत्यहेतुत्वं सुप्रसिद्धं ॥ तथा॥
विनयादीति ॥ विनयादिगुणैः कूलंकषौ पूर्णावित्यर्थः ॥ ३६ ॥

ततोऽतिदुष्करकर्मकर्त्रे निजकन्याभर्त्रे दातुं तद
वसरे कर्मानुरूपं पारितोषिकमलब्ध्वेव ह्रिया सं
कुचितकरे तद्ग्रहणायेव सरागे पश्चिमरत्नाकरे भ
गवति वसुमति निमज्जति सति ॥ ३७ ॥

अथ सूर्यास्तमयमुल्लेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ ततइति ॥ ततः कंसा-
दिहननाद्यनंतरं ॥ अतीति ॥ अति अत्यंतं दुष्करं यत्कर्म कंसह-
ननादिरूपं तस्य कर्त्रे ॥ निजेति ॥ निजकन्याया यमुनाया भ-
र्त्रे श्रीकृष्णाय तदवसरे पारितोषिकदानाऽवसरे सरागे जामातृ-
प्रेमवति वस्तुतो रक्तवर्णे तत्रापि वसुमति द्रव्यवति वस्तुतः कि-
रणवति तत्राऽपि भगवति ऐश्वर्यादिषड्विधभगशालिन्यपि दातुं क-
र्मानुरूपं पारितोषिकमलब्ध्वेव ह्रिया संकुचितकरे संकुचितो
जातसंकोचः करो यस्यैवंविधे सूर्ये तद्ग्रहणाय अन्यतः पारि-
तोषिकपर्याप्तरत्नादिवसुसंपादनायेव पश्चिमरत्नाकरे निमज्जति
सति ॥ अस्तमयवेलायां सूर्यस्य रक्तवर्णत्वं संकुचितकिरणत्वं
चाऽनुभवसिद्धं ॥ दातरि द्रव्यव्ययवशाद्दातुं संकोचं कुर्वति सति

एतस्य हस्तः संकुचित इति लोका वदन्ति ॥ सतीतिसप्तम्या उत्तर-
श्लोकेनाऽन्वयः ॥ ३७ ॥

प० ॥ अतिनिद्रया गृहीतोऽरातिस्ते कंस इत्यमुं
रात्रौ ॥ निद्राऽगात्तं सबलं कथयितुमिव कर्ण
भाकसुनेत्राऽञ्जे ॥ ६० ॥

अथ बलकृष्णयो रात्रौ निद्रासेवनमुख्येक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ अ-
तीति ॥ रात्रौ निद्रा सबलं बलरामसहितं तं कंसहन्तृत्वेन प्रसिद्धं
अमुं श्रीकृष्णं प्रति इति पूर्वोक्तप्रकारेण कथयितुमिवेत्युल्लेखा ॥
कर्णेति ॥ कर्णौ भजतः ते तथाविधे सुनेत्रे एवाऽञ्जे कमले कर्म-
भूते अर्थात् श्रीकृष्णस्य अगात् प्राप्तवती ॥ इति किं ॥ ते अरा-
तिः कंसः अतिनिद्रया दीर्घनिद्रया मृत्युनेति यावत् गृहीत इति ॥
कर्णभाकसुनेत्राऽञ्जे इत्यनेन निभृतमेतादृशवृत्तकथने कर्णसान्नि-
ध्यं सूचितं ॥ रात्रेश्च निर्जनसमयत्वाद्गुप्तवृत्तांतकथनयोग्यका-
लत्वं स्फुटं ॥ सजातीयस्य वृत्तांतः सजातीयेनैव सम्यग्ज्ञायत-
इत्यतिनिद्रावृत्तांतकथनं निद्राकर्तृकमिहोत्प्रेक्षितं ॥ ६० ॥

ग० ॥ ततः क्रमेणोपसेनस्य दुर्भाग्यतायामिव
शर्वर्या क्षीणतामुपगतायां सत्यां सेंदिरेव वद-
नाऽमृतसरोनयनेंदीवरसदना निद्रा यदुनंदनेन
दत्तं पारितोषिकमादाय कंसातिनिद्रायै दातुमि-
व पक्ष्मकपाटमुद्घाट्य सत्वरं निःससार ॥ ३८ ॥

अथ प्रातर्जागृतिमुख्येक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ तत इति गद्येन ॥ ततः
पर्याप्तकालस्थित्यनंतरं इंदिरेव लक्ष्मीरिव ॥ लक्ष्मीर्यथा सरःसं-

बंधीदीवरवासिनी तथेत्यर्थः ॥ लक्ष्मीसादृश्यप्रतिपादनेन निद्राया-
अपि तद्वत्परमसुखदत्वादिकं बोधितं ॥ वदनेति ॥ वदनमेव श्रीकृ-
ष्णमुखमेवाऽमृतसरस्तत्संबन्धिनयनमवेदीवरं तत्सदनं निवासस्था-
नं यस्यास्तथाविधा ॥ अत्रेदीवरशब्दः साधारणकमलवाची
बोध्यः ॥ निद्राया नयनाऽधिकरणत्वं च लोकप्रसिद्धमेव ॥ सा
निद्रा पक्ष्मकपाटं उद्घाट्य सत्वरं निःससार निर्गतवती ॥ कदेत्या-
कांक्षायामाह ॥ क्रमेणेति ॥ क्रमेण उपसेनस्य दुर्भाग्यतायामि-
व ॥ उपसेनस्य कंसपितुर्दोर्भाग्यं यथा क्रमेण क्षीणमभूत्तथेत्य-
र्थः ॥ शर्वर्या रात्र्यां क्षीणतामुपगतायां प्राप्तायां सत्यां ॥ सूर्यो-
दयवेलायां कृष्णो जागरितोऽभूदित्यर्थः ॥ पक्ष्मकपाटोद्घाटनपुरः-
सरं सत्वरं निद्राया गमने प्रयोजनमुख्येक्षते ॥ यदुनंदनेनेत्यादि ॥
यदूनंदयति कंसवधेन संतोषयतीति यदुनंदनः श्रीकृष्णस्तेन द-
त्तं पारितोषिकं कंसहनने साहाय्यकरणप्रयुक्तसंतोषहेतुकं देयं
आदाय गृहीत्वा कंसाऽतिनिद्रायै दातुमिव ॥ ३८ ॥

प० ॥ रागाध्रुवं वसुमतीं वसुमत्यथ स्वैः सम्य
करैः सुखकरैः परिरंभमाणे ॥ छाया तदा परिस
सर्प यतो ह्रिया सा दूरं रुषा तदतियुक्ततमं स
पत्नी ॥ ६१ ॥

अथ सूर्योदयं वर्णयति ॥ रागादिति ॥ अथ स्वयं वसुमति सूर्ये
सुखकरैः स्वैः करैः किरणैः श्लेषेण हस्तैः वसुमती स्वानुरूपं
पृथ्वी रागात्स्नेहात् सम्यक् परिरंभमाणे आलिंगति सति ॥ उद-
यकालिकरक्तवर्णीविशिष्टैः स्वैः करैः संपूर्णा पृथ्वी व्यामुवति स-

तीत्यर्थः ॥ तदा व्यापनसमयएव छाया वृक्षादिसंबन्धिनी श्लेषेण तत्पत्नी ज्हीया स्वस्याऽनुरूपत्वप्रयुक्तया लज्जया रुषा च स्वस-
मक्षमन्याऽऽलिङ्गनप्रयुक्तरोषेण च दूरं अपसर्प गतवती ॥ ध्रुव-
मित्युल्लेखायां ॥ प्रातःकाले हि छाया दूरं गच्छतीति प्रासिद्धं ॥
तेजोवशादनातपोऽपि सूर्यतो दूरे तिष्ठतीति च ॥ तत् दूरापसरणं
यतः सा छाया वसुमत्याः सपत्नी अतोऽतियुक्ततमं अस्ति ॥ व-
संततिलका वृत्तं ॥ ६१ ॥

ग० ॥ तत्समये स तत्समयोचिताऽऽचरणमचिर-
माचर्य भृशाऽऽल्हादचयपरिचितचित्तः सुरुचिरर-
त्नाऽऽकल्पकौशेयादिविरचितद्विगुणशोभः शशि-
कुलेभः स्वाऽनुगगणैः परिवार्यमाणः सपरिवारः
पौरजनैः सप्रेमाऽभिनन्दमानो नन्द्यावर्तमभिवि-
श्योग्रसेनादिभिः सबहुमानमंचितः संचितंत-
द्भाग्योदयमिव ज्योतिर्विदामग्रगं गर्गं चारैः

समाव्हाययामास ॥ ३९ ॥

तत्समयइति ॥ शशिकुलेभश्चंद्रवंशश्रेष्ठः ॥ उत्तरपदभूत इभशब्दः
श्रेष्ठपर्यायः ॥ स्युर्न उत्तरपदे त्वमी ॥ सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि
श्रेष्ठार्थवाचका इत्यमरात् ॥ सः श्रीकृष्णः अचिरं शीघ्रं तत्समये
प्रातःकाले तत्समयोचिताऽऽचरणं स्नानादिकं आचर्य कृत्वा नं-
द्यावर्त एतन्नामकं राजगृहमभिविश्य प्रविश्य संचितं संगृहीतं
तद्भाग्योदयमिव तस्य उग्रसेनस्य भाग्योदयमिवेत्युल्लेखा ॥ ज्यो-
तिर्विदामग्रगं गर्गं चारैः समाव्हाययामास आकारितवान् ॥ की-

दृशः ॥ शृशेति ॥ शृशमत्यंतं य आल्हादचयस्तेन परिचितं चित्तं
यस्य सः आनन्दयुक्तइत्यर्थः ॥ तथा ॥ सुरुचिरेति ॥ सुतरां रुचि-
रा ये रत्नाऽऽकल्पा रत्नभूषणानि कौशेयादीनि च तैर्विरचिता
द्विगुणा द्वैगुण्यरूपाऽतिशयवती शोभा येन स तथाविधः ॥ रत्न-
भूषणकौशेयादिभिरलंकृतइत्यर्थः ॥ तथा ॥ स्वानुगगणैर्गोपादि-
भिः परिवार्यमाणः ॥ तथा ॥ सपरिवारः दासादियुक्तः ॥ तथा ॥
पौरजनैः सप्रेम अभिनन्दमानः ॥ तथा ॥ उग्रसेनादिभिः सबहु-
मानमंचितः सत्कृतः ॥ ३९ ॥

प० ॥ कविता तत्र गुरुत्वं गुरुता तत्राऽस्ति सा
ऽतिदुष्प्रापा ॥ तदपि सतद्वययुक्तो गर्गोऽगात्स
र्वदृष्टिभिर्विद्यः ॥ ६२ ॥

कवितेति ॥ यद्यपि यत्र कविता कवित्वं तत्र गुरुत्वमतिदुष्प्राप-
मिति लिङ्गव्यत्ययेनाऽन्वयः ॥ यत्र गुरुता तत्र सा कविता ऽतिदु-
ष्प्रापा अस्ति ॥ कवितागुरुत्वयोः समानाधिकरण्यमतिदुर्लभमि-
त्यर्थः ॥ बृहस्पतित्वशुक्रत्वयोः सामानाधिकरण्यमिवेति व्यंग्यं ॥
गुरू गीष्पतिपित्राद्यौ ॥ उशनाभार्गवः कविः ॥ संख्यावान्पण्डितः क-
विरिति चामरः ॥ तदपि तथापि तद्वययुक्तः कवित्वगुरुत्वाभ्यां युक्तः ॥
एतेन महामहिमत्वं सूचितं ॥ एवंविधः स गर्गः अगात् ॥ कीदृ-
शो गर्गः ॥ सर्वैर्दृष्टिभिर्यादवैर्विद्यः ॥ ६२ ॥

दृष्ट्वा भास्वद्भासुरभूसुरमेतं सभासुराः शीघ्रं ॥
उत्तच्छू रवियोगाद्वरत्नात्तत्कराः सभाऽगणतः
॥ ६३ ॥

दृष्टेति ॥ सभासुराः सभायां सुराः तेजस्वित्वादिनादेवसदृशाः ॥
यद्वा भासुरैर्मण्यादिभिरलंकारैर्वा सहिताः सभासदः एतं समी-
पवर्तिनं ॥ भास्वादिति ॥ भास्यान् सूर्यस्तद्वद्भासुरस्तेजस्वी एवंवि-
धो यो भूसुरो ब्राह्मणो गर्गस्तं दृष्ट्वा सभांगणतः सभांगणात् शी-
घ्रमुत्तस्थुः ॥ रवियोगात् सूर्यसंबन्धात् वररत्नात् उत्तमाद्रत्नात् त-
त्करा इवेति लुप्तोपमा ॥ भासुरत्वेनोत्थितत्वेनच साधर्म्यं ॥ अथ-
वा ॥ रवियोगात् सूर्यसंबन्धात् हेतुभूतात् वररत्नात् सभासंबन्धिश्चे-
ष्टरत्नेभ्यः ॥ जात्यैकत्वादेकत्वं ॥ तत्करास्तेषां वररत्नानां कराः
किरणाश्च उत्तच्छुः ॥ एतेनसभाया रत्नमयत्वं बोधितं ॥ ६३ ॥

ग० ॥ तदानीं यदुवरैः सविनयं विधिवत्कृतस
भाजनः सभाजनं कृष्णेन सतृष्णं कृताऽभिषेका
ऽध्येषणोऽतिधिषणो धिषणोपमः सुनिपुणं तत्क्ष
णमेवं स समाचचक्षे ॥ ४० ॥

तदानीमिति ॥ सगर्गः तत्क्षणं श्रीकृष्ण प्रार्थनाक्षणे सुनिपुणं य-
था स्यात्तथा सभाजनं सभास्थलोकं प्रति एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण
समाचचक्षे कथितवान् ॥ कीदृशः सः ॥ तदानीमागमनवेलाया-
मेव यदुवरैः सविनयं यथा तथा विधिवद्यथाशास्त्रं कृतसभाज-
नः कृतसत्कारः ॥ तथा ॥ कृष्णेन सतृष्णं साऽभिलाषं यथा तथा ॥
कृतेति ॥ कृता अभिषेकविषये उग्रसेनराज्याऽभिषेकविषये अ-
ध्येषणा प्रार्थनापूर्वकं विनियोजनं यस्य सः ॥ सनिस्त्वध्येषणे-
त्यमरः ॥ अध्येषणा गुर्वदिः प्रार्थनया कचिदर्थं नियोजनमिति
तद्व्याख्यातारः ॥ पुनः कीदृशः ॥ अति अतिशयिता धिषणा बु-

द्विर्यस्य सः ॥ तथा ॥ धिषणो बृहस्पतिः स उपमा उपमानं
यस्य स तथाविधः ॥ बुद्धिर्मनीषाधिषणा ॥ गीष्पतिर्धिषणो गु-
रुरिति चामरः ॥ ४० ॥

प० ॥ गंधोदैः सिक्तमार्गं कुरुत पुरवरं चित्रव
र्णैर्ध्वजानां चैलैस्तापाऽपनोदं विशदसुशिखरैः
सौधवर्गस्य रम्यम् ॥ दध्यादर्शोदकुंभैः शुभफ
लजनकैस्तोरणैर्नव्यपणैर्द्वारप्रांतान् मनोज्ञान् व
सनमणिगणैर्विग्रहान् पौरवर्गाः ॥ ६४ ॥

तदाह ॥ गंधोदैरिति ॥ हे सभ्याः यूयमिति शेषः सौधवर्गस्य ॥
विशदेति ॥ विशदानि निर्मलानि यानि सुष्ठु शिखराणि तैः रम्यं
पुरवरं गंधोदैः चंदनादिमिश्रैर्जलैः सिक्तमार्गं कुरुत ॥ अत्रोदक-
पर्याय उद शब्दः ॥ चित्रवर्णैर्ध्वजानां चैलैर्वस्त्रैस्तापापनोदं कु-
रुतेत्यत्रापि संबध्यते ॥ एवमेवोत्तरत्र ॥ सर्वत्राऽऽरोपितध्वजवस्त्रच्छा-
ययाऽऽतपबाधां निवारयतेति भावः ॥ शुभफलजनकैर्दध्यादर्शो-
दकुंभैः नव्यानि पर्णानि येष्वेवंविधैस्तोरणैश्च कृत्वा द्वारप्रांतान्
मनोज्ञान् कुरुत ॥ मंगलेष्वेवंविध आचारो लोकप्रसिद्धः ॥ हे
पौरवर्गाः यूयं वसनमणिगणैर्विग्रहान् देहान् ॥ मनोज्ञपदमत्रापि
संबध्यते ॥ मनोज्ञान् रम्यान् कुरुत ॥ स्रग्धरा वृत्तं ॥ ६४ ॥

ग० ॥ अथाऽनवस्करभास्करप्रभाभरतिरस्करण
निपुणः समग्रज्योतिर्विद्वर्गाऽग्रगण्यः स गर्गः
स्वाज्ञतशुभंयुमुहूर्तप्रभावेण वसुंधरायामिव म
धुपुर्यामपि मंगलगर्भायां सत्यां पौरप्रकरमुख

प्रसृतजयशब्दप्रसरेण दिक्षु निखिलास्वंतर्वत्नी
 पु सतीषु हृद्यवाद्यसंपद्यमानाऽनवद्यध्वनिभिः सुप-
 र्वसरण्यां गर्भिण्यां सत्यां शीतलिमसौरभभरगुरू
 दरतया मंदमंदमनिलश्रेण्यामपि संचरंत्यां सत्यां
 यावद्वजिनव्रजनिराकरणचणतीर्थसार्थसलिलमे-
 लनाऽतिपवित्रखचितविविधरत्नकिरणधोरणीबं-
 धुरकलधौतकलशनिभृतचतुरर्णवविमलवारिभिः
 साक्षान्मार्तंडमंडलाऽधिष्ठितं क्षात्रप्रभावमिव
 व्यासाऽत्रिच्यवनाऽसिताऽगिरोदेवलाऽऽर्ष्टिषेणना
 रदपिप्पलादप्रभृतिभिरद्धा तपस्सारैरिवैभिस्तप-
 स्सारैः सहाऽतिविशदमणिचंद्रस्थपुटितशातकौं-
 भनिर्मितसिंहासनोपविष्टं तमुग्रसेनं सार्वभौमं
 परिपश्यति परिचारकसामंतचक्रे यथाविध्यभ्य-
 षिंचत् ॥ ४१ ॥

अथेति ॥ अथाऽनंतरं स प्राप्सद्धो गर्गः अद्धा साक्षात् तपस्सारैः
 तपसः सारैरेवेत्युल्लेक्षा ॥ तपःसारैस्तपएव सारो बलं येषां ते
 तपःसारास्तथाविधैरेभिः प्राप्सद्धैः ॥ व्यासेत्यादि ॥ व्यासादयः
 पिप्पलादांताः सर्वे ऋषयस्तत्प्रभृतिभिः सह ॥ यावदिति ॥ याव-
 त् संपूर्णो यो वजिनव्रजः पापसंघस्तस्य निराकरणेन वित्तः प्र-

ख्यातो यस्तीर्थसार्थस्तीर्थसंघस्तत्संबन्धि यत्सलिलमुदकं तस्य मे-
 लनेनाऽतिपवित्राणि यानि खचितानां विविधरत्नानां किरणधो-
 रण्या किरणपरंपरया बंधुरा रम्या ये कलधौतकलशाः स्वर्ण-
 कुंभास्तेषु नितरां भृतानि धृतानि यानि चतुरर्णवसंबन्धीनि विम-
 लानि वारीणि जलानि तैः कृत्वा ॥ अतिविशदेति ॥ अतिविश-
 दमतिनिर्मलं यन्मणिचंद्रं मणिसमूहस्तेन स्थपुटितं व्याप्तं खचि-
 तमिति यावत् ॥ एवंविधं यच्छातकौंभेन सुवर्णेन निर्मितं च यत्
 सिंहासनं तस्मिन्नुपविष्टं स्थितं ॥ शातकुंभं शातकौंभमिति द्विरूपः ॥
 तं सार्वभौमं सर्वभूमेरीश्वरस्तत्रविदितो वा सार्वभौमः एवंविधं
 उग्रसेनं कंसस्य पितरं यथाविधि यथाशास्त्रं अभ्यर्षिचत् ॥ सिंहास-
 नोपविष्टोऽस्येनविषये उल्लेक्षते ॥ साक्षादिति ॥ मार्तंडमंडले सूर्यमंड-
 ले अधिष्ठितं स्थितं साक्षान्मूर्तिमत्तया प्रत्यक्षं क्षात्रप्रभावमिव ॥
 एतेन सिंहासनस्य तेजोविशिष्टत्वं राज्ञोऽत्युत्कटप्रभावशालित्वं च
 बोध्यते ॥ कीदृशो गर्गः ॥ अनवस्करोति ॥ अनवस्करा निर्मला-
 या भास्करस्य प्रभा तस्या भरोऽतिशयस्तस्य तिरस्करणे निपुणः ॥
 सूर्याऽधिकतेजःशालीत्यर्थः ॥ निर्णिक्तं शोधितं मृष्टं निःशोध्य-
 मनवस्करमिति विशेष्यनिघ्नेष्वमरः ॥ तथा ॥ समयेति ॥ समयाः
 संपूर्णा ये ज्योतिर्विदस्तेषां यो वर्गस्तस्मिन्प्रगण्यः श्रेष्ठः ॥ क-
 स्मिन्सति ॥ स्वाज्ञमेति ॥ स्वेन गर्गेण आज्ञप्तः शुभंयुः शुभान्वितो यो
 मुहूर्तस्तस्य प्रभावेण वसुंधरायामिव पृथिव्यामिव मधुपुर्यामपि
 मंगलगर्भायां सत्यां ॥ मंगलं गर्भेयस्यास्तस्यां ॥ पृथ्वीपक्षे मंगलो
 भौमो गर्भेयस्यास्तस्यां ॥ तथा ॥ निखिलासु दिक्षु ॥ पौरोति ॥
 पुरजनसंघमुखनिःसृतजयघोषेण अंतर्वत्नीषु सगर्भासु परिपूर्णा-

स्विति यावत् ॥ एवंविधासु सतीषु ॥ तथा ॥ सुपर्वणां देवानां
या सरणिर्मार्गस्तस्यां ॥ आकाशे इत्यर्थः ॥ त्वयेति ॥ त्वद्यैर्मनोहरै-
र्वाद्यैः संपद्यमानाः अनवद्याः अर्थात्सुश्रवा ये ध्वनयस्तैर्गर्भिण्याः
परिपूर्णायामिति यावत् ॥ एवंविधायां सत्यां ॥ तथा ॥ अनिल-
श्रेण्यां वायुपरंपरायां ॥ शीतलिमेति ॥ शीतलिमा शैत्यं सौरभं सौ-
गंध्यं तयोर्यो भरो भारस्तेन कृत्वा या गुरुदरता सगर्भत्वं परिपू-
र्णत्वमितियावत् ॥ तथा कृत्वा मंदमंदं संचरंत्यां सत्यां ॥ मंदे शी-
तले सुगंधवति वायौ प्रसरति सतीत्यर्थः ॥ लोके गर्भिणीनां गर्भ-
भाराऽलसतया मंदगमनं प्रसिद्धं ॥ अपिः समुच्चये ॥ तथा ॥ प-
रिचारकेति ॥ परिचारकाः सेवका ये सामंताः मांडलिका रा-
जानस्तेषां चक्रे समूहे परितः सर्वतः पश्यति सति ॥ एतेन सार्वभौ-
मत्वं तस्य दृढीकृतं ॥ ४९ ॥

प० ॥ मुनिवर्यान्तथ नत्वा रत्नकिरीटादिकं नृपो
धृत्वा ॥ विधिवत्सर्वं कृत्वा हर्षयुतोऽभूद्भजादिकं
दत्त्वा ॥ ६५ ॥

मुनिवर्यान्निति ॥ अथ अभिषेकाऽनंतरं ॥ शेषं सुगमं ॥ अत्र रत्न-
किरीटादिधारणं गजादिदानं च अभिषेकाऽगतया ज्ञेयं ॥ ६५ ॥

तदानीं ॥ प० ॥ स्निग्धसरागसुपौरक्षणसंपर्कात्सरा-
गइव तत्र ॥ घुसृणाऽगुरुपंकांऽगो वरासनस्थो
रराज राजवरः ॥ ६६ ॥

तदानीमिति ॥ अभिषेकाऽनंतरसमये ॥ स्निग्धेति ॥ तत्र सभा-
यां वरासनस्थो राजवरो राजश्रेष्ठ उग्रसेनः ॥ घुसृणेति ॥ घुसृणं

काश्मीरजन्म तेन मिश्रितो योऽगुरुपंकः सः अंगे यस्यैवंभूतः ॥
अगुरुकुंकुमपंकांऽगरागलिमांऽग इत्यर्थः ॥ अतएव सरागः रागो-
ऽनुरागो लौहित्यं च तत्सहितो रराज शुशुभे ॥ सरागत्वे हेतुमुखे-
क्षते ॥ स्निग्धेति ॥ स्निग्धानि कौर्यरहितानि अथच अरूक्षाणि
सरागाणि सप्रेमाणि अथच रक्तमविशिष्टानि सुपौराणामीक्ष-
णानि नयनानि तेषां संपर्कादिव ॥ स्निग्धत्वरक्तत्वविशिष्टांऽग-
रागयुक्तो राजा स्निग्धसरागपौरजननयनसंसर्गादिव तथाविधो
भातीत्यर्थः ॥ ६६ ॥

ग० ॥ तदानीमस्य विधृतभूषणाऽनर्घ्यविविधर-
त्नाऽविरलतरलप्रभाविमलसलिलमध्यवर्तिवदन-
कमलं संसेवितुमागताभ्यां हंसाभ्यामिव चाम-
राभ्यां परिचितप्रांतभागस्याऽस्मत्कुलतिलकोऽ-
यं कृतराज्यतिलकोऽभूदित्यानंदांऽदितेनोडुनिच-
यपरिश्रितेन भगवता चंद्रेणेव मुक्तादामाऽवलं-
बितधवलाऽऽतपत्रेण कृतच्छायस्य नानादेशनरे-
शनिदेशाऽऽगताऽनेकोपायननिचयव्याप्ताऽग्रभू-
भागस्य वाणिनीजनसुसंगीतिनिपुणश्रवणजा-
तशर्माऽतिरेकाऽर्द्धमुकुलितनयननलिनस्य मणि-
प्रचुरचामीकरमुष्टिरूपाणकलितकरांचलस्य मं-
दस्मितच्छलेन त्वद्देशादुत्कूलितस्य भगवद्यशसः
प्रसारमिव कुर्वतः कांतस्य मेदिनीकांतस्य पुरः

प्रदेशे नव्याऽनेकविरुदकाव्यमुखरमुखा बहुपा-
रितोषिकलिप्सवः सूतबन्दिमागधाः सहर्षमेवं सं-
जगदुः ॥ ४२ ॥

अथाऽभिषेकाऽनंतरं सिंहासनाऽधिष्ठितस्य राज्ञश्छत्रचामरादि-
राजचिन्हविशिष्टस्य सूतमागधादिभिः कृतां स्तुतिं वर्णयितुमुप-
क्रमते ॥ तदानीमिति ॥ अस्य गर्गेणाऽभिषिक्तस्य सिंहाऽऽसनाऽ-
धिष्ठितस्य कांतस्य मनोरमस्य मेदिनीकांतस्य भूपतेरुग्रसेनस्य
पुरःप्रदेशे अग्रभागे तदानीं ॥ नव्येति ॥ नव्यानि नूतनरचितानि
अनेकविरुदघटितानि यानि काव्यानि तैर्मुखराणि वाचालानि
मुखानि येषां ते तथाविधाः ॥ बहुपारितोषिकलिप्सवः सूतबन्दि-
मागधाः सहर्षं एवं वक्ष्यमाणं संजगदुः ॥ कीदृशस्य मेदिनी-
कांतस्य ॥ विधृतेत्यादि ॥ विधृतानि यानि भूषणानि तत्संबन्धी-
न्यनर्थान्यमूल्यानि यानि विविधान्यनेकजातीयानि रत्नानि ते-
षामविरला घना तरला तारल्यविशिष्टा या प्रभा सैव विमलं
निर्मलं सलिलं तस्य मध्ये वर्तते तत्तथाविधं यद्वदनमेव कमल-
मर्थाद्राज्ञस्तत्कर्मभूतं सम्यक् सेवितुं आगताभ्यां हंसाभ्यामिवे-
त्युत्प्रेक्षा ॥ चामराभ्यां परिचितः सेवितः प्रांतभागो यस्य तथा-
विधस्य ॥ धृतमणिगणाऽभरणस्य सुवदनस्योभयोः पार्श्वयोरुद्धू-
तचामरस्येत्यर्थः ॥ तथा ॥ अस्मदित्यादि ॥ अस्माकं यत्कुलं त-
स्य तिलकइव अलंकारभूतइत्यर्थः ॥ एवंविधोऽयं राजा उग्र-
सेनः कृतो राज्यसूचकस्तिलको यस्यैवंविधोऽभूदिति हेतोर्न आ-
नंदस्तेन अंदितेन बद्धेन युक्तेनेति यावत् तथा उडुनिचयेन न-

क्षत्रगणेन परितः श्रितेन ॥ नक्षत्रगणाऽभिप्रायेण बहुत्वविवक्ष-
णादस्मत्कुलेत्यत्र मादेशाऽभावः ॥ भगवता ऐश्वर्यवता चंद्रेणे-
वेत्युत्प्रेक्षा ॥ मुक्तादाम्ना मौक्तिकमालया अवलंबितं यद्ववलाऽत-
पत्रं तेन कृतच्छायस्य ॥ कुलकूटस्थस्य स्ववंशेषु च्छायाकरणं लो-
कोक्तिप्रसिद्धं ॥ तथा ॥ नानादेशेति ॥ नानादेशसंबन्धिनो ये नरेशा रा-
जानस्तेषां निदेशात्समीपादागतानि यान्यनेकान्युपायनानि उप-
दास्तेषां निचयेन समूहेन व्याप्तोऽग्रभूभागो यस्य तस्य ॥ निदेशः
स्यादुपकंठे शासने परिभाषणे इति हैमः ॥ तथा ॥ वाणिनीति ॥
वाणिनीजनानां नर्तकीजनानां सुष्ठु उत्तमा या संगीतिर्गानं त-
स्या निपुणं यच्छ्रवणं तेन संजातो यः शर्माऽतिरेकः सुखातिश-
यस्तेनाऽर्धमुकुलिते नयननलिने यस्यैवंविधस्य ॥ वाणिन्यौन-
र्तकीदूत्यावित्यमरः ॥ तथा ॥ मणीति ॥ मणिभिः प्रचुरश्रवामीकर-
निर्मितः स्वर्णनिर्मितो मुष्टिर्यस्यैवंविधो यः कृपाणः खड्गस्तेन
कलितः कराऽचलो यस्यैवंविधस्य ॥ तथा ॥ मंदेति ॥ मंदहास-
मिषेण लहृदेशादुत्कूलितस्य परिपूरणाऽवशिष्टतया बहिरुच्छलि-
तस्य भगवद्यशसः प्रसारं विस्तारं कुर्वतइव स्थितस्य ॥ ४२ ॥

प० ॥ सुकवेः काव्यमिव ते पस्यमस्त्वनिशं नृप ॥

सुवर्णाऽलंकृतिरसैर्लब्धं परिकराऽन्वितं ॥ ६७ ॥

तदाह ॥ सुकवेरिति ॥ हेनृपते पस्यं गृहं ॥ निशांतपस्यसदनभव-
नाऽगारमंदिरमित्यमरः ॥ अनिशं निरंतरं सुकवेः काव्यमिवाऽ-
स्तु ॥ कीदृशं पस्यं काव्यं च ॥ सुवर्णेति ॥ सुवर्णं स्वर्णं अलंकृतयो-
नानाविधरत्नघटिता अलंकाराः रसा दुग्धादयः यद्वा रसविशि-
ष्टाः पदार्थाश्च तैर्लब्धं मनोरमं ॥ पक्षे शोभना मृदुत्वादिगुणवि-

शिष्टा वर्णा अक्षराणि अलंकृतय उपमादयः रसाः शृंगारादय-
श्च तैर्लक्ष्यं ॥ तथा ॥ परिकरान्वितं परिकरेण परिवारेणाऽन्वितं युक्तं
यद्वा परिकरः पर्यंकः उपलक्षणतया सर्वभोगसाधनानि तैर्युक्तं ॥
परिकरः पर्यंकपरिवारयोरित्यमरः ॥ पक्षे परिकरेण परिकराऽऽख्या-
लंकारेणाऽन्वितं ॥ अलंकारः परिकरः साऽभिप्राये विशेषणे इ-
ति तल्लक्षणाऽनुरोधेन साऽभिप्रायविशेषणसत्वे तत्सत्त्वादुपलक्ष-
णविधया व्यंग्येनान्वितं ॥ तेनचोत्तमत्वं बोधितं ॥ एतदर्थमेवाऽ-
लंकृतिपदेनैव संग्रहे ऽस्य पृथगुपादानं ॥ ६७ ॥

सुप्रतिपत्संवद्वे शुचिहस्ते त्वयि सुभाऽन्विते युक्ता ॥
कृष्णां तःकरणे ऽये ऽनंताऽभिख्ये ऽस्ति राजता रा-
जन् ॥ ६८ ॥

सुप्रतीति ॥ अये राजन् त्वयि राजता भूपतित्वं श्लेषेण चंद्रत्वं च
युक्ता अस्ति ॥ योग्यत्वप्रतिपादकानि साधारणानि विशेषणा-
न्याह ॥ स्विति ॥ प्रतिपद्ज्ञप्तिचेतनाइत्यमरात् सुष्ठु या प्रतिपत्
ज्ञानं तथा संवद्वे ज्ञानसंवद्वियुक्ते इत्यर्थः ॥ पक्षे शोभना शुक्ल-
पक्षीया या प्रतिपत् तस्यां संवद्वे ॥ प्रतिपदमारभ्यैवैकैकस्याः क-
लाया वर्द्धमानत्वात् ॥ तथा ॥ शुचीति ॥ शुचिः शुद्धो हस्तो
यस्य तस्मिन् ॥ निरंतरं दानोदकक्षालितत्वात् भगवत्सेवातत्परत्वा-
च्च ॥ पक्षे शुचयः शुभ्राः हस्ताः साध्यवसानलक्षणया कराः कि-
रणा यस्य तस्मिन् ॥ तथा ॥ सुष्ठु उत्तमा या भा कांतिस्तयाऽ-
न्विते ॥ यद्वा सुष्ठु भा येषां ते सुभाः सामंतास्तैरन्विते ॥ पक्षे सुष्ठु
भानि नक्षत्राणि तैरन्विते ॥ तथा ॥ कृष्णांतःकरणे कृष्णे अंतःकरणं

यस्य तथाविधे ॥ यद्वा कृष्णएवांतःकरणं यस्यैवंविधे ॥ भगव-
देकतानत्वेन कीटभृगन्यायेन कृष्णरूपत्वसंभवात् ॥ पक्षे कृष्णं
मलिनं सकलंकमितियावत् ॥ एवंविधमंतःकरणं यस्य तथा-
विधे ॥ अत्रांतःकरणशब्देन मध्यभागो ग्राह्यः ॥ तथा ॥ अनं-
ताऽभिख्ये अनंता अपरिमिता अभिख्या शोभा यस्य तस्मि-
न्नित्युभयसाधारणं ॥ यद्वा अनंतो भगवानेव अभिख्या शोभा
कारणं यस्य तस्मिन् ॥ अनंतायां पृथ्व्यां अभिख्या यस्य तस्मि-
न्निति वा राजपक्षे ॥ चंद्रपक्षे अनंते आकाशे अभिख्या यस्य
तथाविधे ॥ अभिख्या नामशोभयोरित्यमरः ॥ ६८ ॥

भूत्याऽहीनगणैः संसेव्ये भूभृत्समाश्रिते नृपते ॥
एकस्मिन् हरिहरता त्वयि दृष्टा वाहिनीपदे वं-
द्ये ॥ ६९ ॥

भूत्येति ॥ हेनृपते एकस्मिन्नपि त्वयि हरिहरता हरिहरयोर्भावो
हरिहरता ॥ भावप्रत्ययस्य प्रत्येकसंबंधात् हरित्वं हरत्वं चेत्यर्थः ॥
दृष्टा मयेतिशेषः ॥ एतदेवोभयसाधारणैर्विशेषणैर्द्रष्टव्यमिति ॥ भूत्ये-
ति ॥ भूत्या संपत्त्या अहीनानामुत्तमपुरुषाणां गणैश्च संसेव्ये ॥
हरिपक्षे भूत्या लक्ष्म्या अहीनानामुत्तमानां सनकादीनां भक्तानां
गणैः संसेव्ये ॥ हरपक्षे भूत्या भस्मना अहीनां सर्पाणामिनाः
स्वामिनो वासुक्यादयस्तेषां गणैः संसेव्ये ॥ भूतिर्भस्मनि संपदी-
त्यमरः ॥ तथा ॥ भूभृद्भिर्मांडलिकैः सम्यगाश्रिते ॥ हरिपक्षे भूभृ-
न्मंदराद्रिः कूर्माऽवतारे गोवर्धनोवा कृष्णाऽवतारे सम्यक् आश्रि-
तो येन तस्मिन् ॥ हरपक्षे भूभृत्कैलासः स आश्रितो निवासार्थं

येन तथाविधे ॥ आहिताग्न्यादित्वान्निष्ठांतस्य परनिपातः॥तथा ॥
वाहिनीपदे वाहिनी सेना पदे स्थाने राजधान्यामिति यावत् य-
स्य तथाविधे ॥ हरिपक्षे वाहिनी गंगा पदे चरणे यस्य तस्मिन् ॥
हरपक्षे वाहिन्या गंगायाः शिरोऽवच्छेदेन स्थानं तस्मिन् ॥ वा-
हिनी स्यात्तरंगिण्यां सेनासैन्यप्रभेदयोरिति मेदिनी ॥ पदं व्यव-
सितत्राणस्थानलक्ष्मांऽग्निरवस्तुष्वित्यमरः ॥ तथा ॥ वंद्ये ॥ सर्व-
त्रसमं ॥ ६९ ॥

दृग्युग्मे भूरिवले मध्ये वर्गे जलाऽऽलये रागे ॥
गजशिरसि च प्रदाने राशिचयस्ते प्रदृश्यते क्षमे
श ॥ ७० ॥

दृग्युग्मेइति ॥ हेक्ष्मेश पृथ्वीपते ते तव त्वत्संबन्धिष्वेतेषु राशिचयः
राशीनां मीनादीनां चयः संघः किञ्चिदूनः प्रदृश्यते ॥ एतेषु के-
षु ॥ दृग्युग्मे नयनयुगे मीनो मत्स्यः ॥ तयोः परस्परं सादृश्यात्
अथच मीनाख्यो राशिभेदः दृग्युग्मस्य दकारादित्वात् ॥ तथा ॥
भूरिवले बहुसैन्ये धनुः कार्मुकं ॥ अथच धनुराख्यो राशिः भूरि-
बलस्य जकारादित्वात् ॥ तथा ॥ मध्ये बलग्रे सिंहः मध्यस्य सिं-
हमध्यसदृशत्वेन तथा प्रत्यभिज्ञानात् ॥ अथच सिंहाख्यो राशिः
मध्यस्य मकारादित्वात् ॥ तथा ॥ वर्गे सजातीयस्वीयसंघे वृषे
धर्मः ॥ अथच वृषाख्यो राशिः वर्गस्य वकारादित्वात् ॥ तथा ॥
जलाऽऽलये स्वसत्ताऽऽक्रांते समुद्रे मकरः भाषायां मगरइति प्र-
सिद्धः ॥ अथच मकराख्यो राशिः जलाऽऽलयस्य जकारादि-

त्वात् ॥ रागे प्रीतौ तुला पुत्रादिस्वीयपरकीयसाधारण्येन साम्यं ॥
अथच तुलाख्यो राशिः रागस्य रकारादित्वात् ॥ तथा ॥ गजानां
शिरसि कुंभः एतदाख्यो मांसपिंडः ॥ अथच कुंभाख्यो राशिः
गजस्य गकारादित्वात् शिरसश्च शकारादित्वात् ॥ तथा ॥ प्रदाने
प्रकृष्टदाने वितरणे कन्या देयत्वात् ॥ अथच कन्याख्यो राशिः
प्रदानस्य पकारादित्वात् ॥ एवं राजसंबन्धिष्वेतेषु पदार्थेषु राश्यष्ट-
कवर्णनं चित्रमत्र ॥ अवकहडाचक्रानुसारेणाऽऽदिमवर्णाऽनुरोधा-
त्तत्तद्राशिर्भवतीति ज्योतिःशास्त्रे प्रसिद्धं ॥ ७० ॥

गोहयगजरथकांचनमणिगणकौशेयभूतयाना
नि ॥ संपूज्याऽदात्तेभ्यो बन्दिभ्यो नांदिपाठकेभ्योऽय
म् ॥ ७१ ॥

गोहयेति ॥ स्पष्टं ॥ नन्द्यंते आशीर्वादपूर्वकं स्तूयन्ते नृपादयो य-
स्यामितिनांदिः ॥ टुनदिसमृद्धावित्यस्मात् औणादिके इन्प्रत्यये
बाहुलकादकारस्य दीर्घेऽह्रस्वांतोऽपि नांदिशब्दः ॥ ७१ ॥

ग० ॥ अथ महेंद्रइवोपेंद्ररुपाऽऽसादितसाम्राज्यो
गजेंद्रइव दानांऽबुसेकाऽऽर्द्रीकृतधरित्रीतलश्चाप
इव सद्गुणो मार्गणगणभरणदक्षिणश्च विष्णुपाद
इव पुण्यप्रवाहप्रवर्तको घनरसइव भुवि कीर्तिप्र
सारतत्परः कुबेरइव शिवप्रीतियुक्तश्चंद्रइव चंद्रहा
सप्रख्यातो वर्षाऽवसरइव वाहिनीवर्धको घनइव
शरदृष्टिनिपुणो गांडीवीव भीष्मसेनाविद्रावणद

क्षो विकर्तनस्यंदनइवैकचक्रपरिचितानंतो मार्त
 डइव निजश्रिया कौशिकनयननधीकरणचणः सु
 राऽध्वेव तारोच्चयरुचिरः पयोनिधिरिव बहूमिको
 वसंतइव माधवाऽनुकूलगुणो मिलिंदइव सुमनः
 सेवनाऽभिरुचिखिलोचनइव सश्रीकाऽहीनैः संसे
 व्यमानः सरसिजोद्भवइव सर्वतोमुखः कनकाऽच
 लइव महीभृदग्रेसरः क्षत्रेशाऽऽनंदप्रदोऽपि नक्षत्रे
 शाऽऽल्हादजनकः कृष्णसारोऽपि मृगेंद्रविक्रमः श्रि
 तकृष्णवर्त्माऽपि सर्वतापाऽपहारकोऽकृष्णकर्मापि
 कृष्णकर्मनिरतो नृसिंहोऽप्यतिशांतमतिः कविर
 पि दैत्यप्रतिपक्षी क्षमाधराहीनोऽप्यशेषाऽभिरुचा
 विराजमानः प्रत्यर्थिपृथ्वीशपृतनास्वन्वर्थनामाऽ
 यमुग्रसेनो धराधवः परं मथुरापुरमेवाऽऽवसन् मे
 दिनीमंडलं परिपालयां चक्रे ॥ ४३ ॥

अथेति॥अथ अयं अभिषिक्त उग्रसेनाभिधो धराधवः पृथ्वीपतिः
 मथुरापुरमेव आवसन्॥उपान्वध्याङ्गवसइत्याधारस्य कर्मत्वं॥परं दूरं
 मेदिनीमंडलं परिपालयां चक्रे॥परं उत्कृष्टं यथा तथेति क्रियावि-
 शेषणं वा ॥ मथुरापुरमेवाऽऽवसन् इत्यवधारणेन ततो निर्गमनमं-
 तरैव स्वप्रतापवशात् अतिदूरस्याऽपि भूवल्लयस्य पालनसामर्थ्यं
 बोधितं ॥ दूराऽनात्मोत्तमाः परा इत्यमरः ॥ कीदृश उग्रसेनो ध-
 राधवः ॥ महेंद्रइव इंद्रइव ॥ उपेंद्रेति ॥ उपेंद्रः श्रीकृष्णस्तस्य कृ-

पया आसादितं प्राप्तं साम्राज्यं चक्रवर्तित्वं येन स तथाविधः ॥
 पक्षे उपेंद्रस्य वामनस्य कृपया ऽऽसादितं साम्राज्यं त्रिलोकीना-
 यकत्वं येन सः ॥ तथा ॥ गजेंद्रइव सदामदमन्तगजश्रेष्ठइव ॥
 दानां ब्रुवति ॥ दानांबुसेकेन वितरणोदकसेचनेन ॥ पक्षे मदोद-
 कसेचनेन आर्द्रीकृतं धरित्रीतलं पृथिवीतलं येन स तथाविधः ॥
 गजेंद्रोपमया सर्वदा दानोदकाऽऽर्द्रीकृतकरत्वं सूचितं ॥ तथा ॥
 चापइव धनुरिव सद्गुणः संत उत्तमा गुणाः शौर्यादयो यस्य त-
 थाविधः ॥ मार्गणेति ॥ मार्गणानां याचकानां यो गणः समूह-
 स्तस्य भरणे पोषणे दक्षिणो दक्षश्च ॥ पक्षे सद्गुणः सन्मौर्वीकः
 मार्गणगणस्य बाणसमूहस्य भरणे धारणे दक्षः ॥ मार्गणो याच-
 के शरे इति मेदिनी ॥ मौर्व्यां द्रव्याऽऽश्रिते सत्वशौर्यसंध्यादिके
 गुण इत्यमरः ॥ तथा॥विष्णुपादइव विष्णोस्त्रिविक्रमभावापन्न-
 स्य चरण इव ॥ पुण्येति ॥ पुण्यस्य शुभकर्मणो यः प्रवाहः परं-
 परा तस्य प्रवर्तकः ॥ पक्षे पुण्यजनकः पुण्यरूपो वा यः प्रवाहो
 गंगारूपस्तस्य प्रवर्तकः ॥ तथा ॥ घनरसइव उदकमिव ॥ मेघपु-
 ष्पं घनरस इत्युदकपर्यायेष्वमरः ॥ भुवि पृथ्व्यां ॥ कीर्तीति ॥
 कीर्तेर्यशसः प्रसारे तत्परः ॥ पक्षे कीर्तेः पंकस्य प्रसारे तत्परः ॥
 कीर्तिर्यशसि विस्तारे प्रसारे कर्दमेऽपि चेति हैमः ॥ तथा ॥ कुबे-
 रइव धनदइव ॥ शिवेति ॥ शिवे मंगले कर्मणि प्रीतियुक्तः ॥
 पक्षे शिवस्य प्रीत्या स्नेहेन युक्तः ॥ च्यंबकसखत्वात् ॥ तथा ॥
 चंद्रइव ॥ चंद्रहासेति ॥ चंद्रहासेन खड्गेन प्रख्यातः ॥ खड्गे तु
 निस्त्रिशचंद्रहासाऽसिरिष्टयइत्यमरः ॥ पक्षे चंद्रस्य हासइव शु-
 भ्रत्वसाधर्म्याच्चंद्रहासश्चंद्रिका तथा प्रख्यातः ॥ तथा ॥ वर्षाऽव-

सरइव वर्षाकालइव वाहिनीवर्धकः वाहिन्याः सेनायाः वर्धकः संतोषदानादिना दृढिकर्ता ॥ यद्वा वाहिनीनां शत्रूसेनानां वर्धकश्छेदकः ॥ पक्षे वाहिनीनां नदीनां वर्धकः ॥ तथा ॥ घनइव मेघइव ॥ शरेति ॥ शराणां बाणानां या दृष्टिः शत्रूणामुपरिवर्षणं तत्र निपुणः ॥ पक्षे शराणामुदकानां दृष्टिर्वर्षणं तत्र निपुणः ॥ तथा ॥ गांडीवीव अर्जुनइव ॥ भीष्मेति ॥ भीष्मा भयंकरा या सेना तस्या विद्रावणे दक्षः ॥ पक्षे भीष्मस्य गांगेयस्येत्यादिपूर्ववत् ॥ भीष्मो गांगेयभीमयोरिति मेदिनी ॥ तथा ॥ विकर्तनस्यंदनइव सूर्यरथइव ॥ एकेति ॥ एकेनाऽसाधारणेन स्वैकसत्ताकेनेति यावत् एवंविधेन चक्रेण राष्ट्रेण परिचिता अनंता पृथ्वी येन स तथाविधः ॥ आसमुद्रभूमंडलसंक्रांताऽनन्यसत्ताकराज्यइत्यर्थः ॥ पक्षे एकेन चक्रेण रथांगेन परिचितमनंतं आकाशं येन स तथाविधइति ॥ सप्त युंजंति रथमेकचक्रमिति श्रुतौ एकचक्रो रथो यस्येत्यादिना पुराणेषु च सूर्यरथस्यैकचक्रत्वं प्रसिद्धं ॥ चक्रं राष्ट्रेऽपीति चक्रं रथांगमिति भूर्भूमिरचलाऽनंतेति अनंतं सुखवर्त्म स्वमिति च अमरः ॥ तथा ॥ मार्तण्डइव सूर्यइव ॥ निजेति ॥ निजश्रिया स्वकीयसंपत्त्या ॥ कौशिकेति ॥ कौशिकस्येन्द्रस्य नयनानां यन्मन्त्रीकरणं एतत्संपत्तिदर्शनप्रयुक्तलज्जावशादधःकरणं तेन वित्तः प्रख्यातः ॥ पक्षे कौशिकानामूलकानां यानि नयनानि तेषां मन्त्रीकरणेन विख्यातः ॥ तेन वित्त इति चणप् ॥ सूर्योदयानंतरं हि तेषांदृग्मीलनं भवतीति प्रसिद्धं ॥ अतएते दिवाऽधपदेन व्यन्हियंते ॥ महेंद्रगुगुलूलूकव्यालगाहिषु कौशिक इत्यमरः ॥ तथा ॥ सुराऽध्वेव सुराणामध्वा मार्गः सुरवर्त्म आ-

काश इति यावत् ॥ सइव ॥ तारोच्चयेति ॥ ताराणां शुद्धमौक्तिकानामुच्चयेन समूहेन रुचिरः ॥ पक्षे नक्षत्रसमूहेन रुचिरः ॥ तथा ॥ पयोनिधिरिव समुद्रइव बहूमिकः बहुयः ऊर्मिकाः अंगुलीयकानि यस्यैवंविधः ॥ पक्षे बहुलहरीविशिष्टः ॥ शैषिकः कप् ॥ तथा ॥ वसंतः ऋतुविशेषः सइव ॥ माधवेति ॥ माधवस्य श्रीकृष्णस्य अनुकूला गुणा भक्त्यादयो यस्यैवंभूतः ॥ पक्षे माधवे वैशाखे अनुकूला गुणा नानाविधपुष्पसमृद्ध्यादयो यस्यैवंभूतः ॥ माधवोऽजे मधौ राधे इति मेदिनी ॥ तथा ॥ मिलिदइव भ्रमरइव ॥ सुमनःसेवनेति ॥ सुमनसां निर्मलांतःकरणानां योगिनां देवानां वा सेवने ऽभिरुचिरभिलाषो यस्यैवंभूतः ॥ पक्षे सुमनसां पुष्पाणामित्यादि पूर्ववत् ॥ तथा ॥ त्रिलोचनइव शंकरइव ॥ सश्रीकेति ॥ सश्रीकाः संपत्तिमंतो ये अहीनाः उत्तमाः पुरुषा अमात्यादयस्तैः सम्यक् सेव्यमानः पक्षे सश्रीकाः सविषाः ये अहीनाः सर्पश्रेष्ठास्तैः सम्यक् सेव्यमानः ॥ तथा सरसिजोद्भवइव चतुर्मुखइव ॥ सर्वतोमुखः सर्वतोमुखं यस्यैवंभूतः सर्वज्ञइत्यर्थः ॥ पक्षे सर्वतश्चतसृषु दिक्षु मुखानि यस्य सः ॥ तथा ॥ कनकाचलइव मेरुरिव ॥ महीभृदिति ॥ महीभृतां राज्ञामग्रेसरः ॥ पक्षे महीभृत्सुपर्वतेष्वग्रेसरः श्रेष्ठः ॥ एतावत्पर्यंतमुपमागर्भाण्युभयसाधारणानि विशेषणान्युक्त्वा इतः परं विरोधाभासयुक्तानि विशेषणान्याह ॥ क्षत्रेशाऽनंदप्रदोऽपीत्यादिना ॥ तथा ॥ क्षत्रेशेति ॥ क्षत्रेशानां राज्ञां सत्कारादिना शौर्येण च आनंदप्रदोऽपि ॥ नक्षत्रेशेति ॥ क्षत्रेशाऽल्हादजनको नभवतीति नक्षत्रेशाऽल्हादजनक इति विरोधाऽभासः ॥ नजर्थकनशब्देन समासः ॥ परिहार-

स्तु नक्षत्रेशस्य चंद्रस्याऽऽल्हादजनकस्तद्वंशोत्पन्नत्वात् ॥ यद्वा
 नक्षत्रेशवच्चंद्रवदल्हादजनकः सर्वजनानामानंदजनकः ॥ त-
 था ॥ कृष्णसारोऽपि मृगविशेषोऽपि ॥ मृगेंद्रेति ॥ सिंहो मृगेंद्रः
 पंचाऽऽस्य इत्यमरात् मृगेंद्रवत् सिंहवद्विक्रमः पराक्रमो यस्यैवं-
 विध इति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु कृष्णः सारो बलं यस्य स
 कृष्णसारइति ॥ तथा ॥ श्रितेति ॥ श्रितः कृष्णवर्त्मा अग्निर्येन स
 तथाविधोऽपि सर्वतापाऽपहारकः सर्वेषां तापानामपहारक इति
 विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु श्रितं कृष्णस्य वर्त्मा मार्गो येन सः
 भगवन्मार्गाऽनुयायी ॥ सर्वेषां जनानां तापस्य दुःखस्याऽपहार-
 को नाशकइति ॥ तथा ॥ अकृष्णकर्मा न कृष्णं पापजनकमकृ-
 णं पुण्यजनकं कर्म यस्य स तथाविधोऽपि कृष्णकर्मनिरतः पा-
 पजनककर्मतत्पर इति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु कृष्णसंबन्धि
 यत्कर्म सेवादिकं तत्र निरतः ॥ तथा ॥ नृसिंहोऽपि ना सिंहइव
 क्रौर्यादिगुणविशिष्टत्वादिति नृसिंहः ॥ उपमितं व्याघ्रादिभिरिति
 समासः ॥ यद्वा नृसिंहाऽवताररूपः ॥ एवंविधोऽपि अतिशान्तम-
 तिरिति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु नृषु मनुष्येषु सिंहः श्रेष्ठः ॥
 उत्तरपदस्थस्य सिंहशब्दस्य श्रेष्ठवाचित्वादिति ॥ तथा ॥ कविरपि
 शुक्रोऽपि दैत्यप्रतिपक्षी दैत्यविरोधीति विरोधाभासः ॥ परिहार-
 स्तु कविः सूरिर्ज्ञानवानितियावत् इति ॥ कविर्वाल्मीकिशुक्रयोः ॥
 सूरौ काव्यकरे पुंसीति मेदिनी ॥ तथा ॥ क्षमेति ॥ क्षमायाः पृ-
 थ्व्या धरो धारको यः अहीनां सर्पाणामिनः स्वामीशेषः सोऽ-
 पि ॥ अशेषेति ॥ शेष इति या अभिख्या नाम तेन विराजमा-
 नो न भवतीत्यशेषाऽभिख्याविराजमानइति विरोधाभासः ॥ प-

रिहारस्तु क्षमाधरेषु सकलराजसु क्षांतिमत्सु वा अहीन उत्तमः ॥
 यद्वा क्षमाधरः क्षमावान् हीनो न भवतीत्यहीनः ततः कर्मधारयः ॥
 अशेषा संपूर्णा या अभिख्या शोभा तया विराजमान इति ॥
 एतावत्पर्यंतं विरोधाभासयुक्तानि विशेषणान्युक्त्वा साधारणं विशे-
 षणमाह ॥ प्रत्यर्थीति ॥ प्रत्यर्थिनः प्रतिपक्षभूता ये पृथ्वीशा राजान-
 स्तेषां याः पृतनाः सेनास्तासु विषये अन्वर्थं उया सेना यस्येत्यर्थ-
 सहितं नाम उग्रसेनइति यस्य स तथाविधः ॥ ४३ ॥

प० ॥ पृथ्वी सस्याऽऽढ्यगर्भा समभवदनिशं पूर
 पूर्णास्तटिन्यो नानावर्णप्रसूनप्रकरफलभराऽऽक्रां
 तशाखं द्रुवदं ॥ स्वे काले नीरधारावितरणानि
 पुणो मेघसंघस्तदानीं चातुर्वर्ण्यं स्वधर्माऽऽचर
 णसुमतिभृद्भूत्यवर्गोऽनुकारी ॥ ७२ ॥

अथैतस्य सौराज्यं वर्णयति ॥ पृथ्वीति ॥ तदानीं उग्रसेनस्य नि-
 ष्कंटकतया पृथ्वीपालनाऽवसरे ॥ पृथ्वी अनिशं सस्यैर्धान्यैरा-
 ढ्यो गर्भो यस्या एवंविधा समभवत् ॥ अनिशं समभवदित्यन-
 योरुत्तरत्र सर्वत्र संबंधः ॥ तटिन्यो नद्यः पूरेण जलप्रवाहेन पूर्णाः
 अनिशं समभवन्निति वचनव्यत्ययः ॥ एताभ्यामन्नपानसौलभ्यं
 दर्शितं ॥ वनस्पत्यानुकूल्यमप्याह ॥ नानेति ॥ द्रुवदं दृक्षसमूहो
 नानावर्णेन प्रसूनप्रकरेण पुष्पसमूहेन फलभरेण चाऽऽक्रांता व्या-
 म्नाः शाखायस्यैवंविधं ॥ एतेन सार्वदिकी पुष्पफलसमृद्धिर्दर्शि-
 ता ॥ एवं भौमाऽऽनुकूल्यमुक्त्वा उक्तत्रितयस्य हेतुभूतं दिव्यानु-
 कूल्यमप्याह ॥ स्वेइति ॥ मेघसंघः स्वे काले वर्षाकाले ॥ पूर्वा-

दिभ्यो नवभ्योवेति विकल्पात्पक्षे स्मिनोऽभावः ॥ नीरेति ॥ वि-
त्तरणं दानं ॥ एवं राज्ञः प्रतापाऽतिशयप्रतिपादकं जडवृत्तमुक्त्वा
तादृशं चेतनवृत्तमाह ॥ चातुर्वर्ण्यमिति ॥ चत्वारो वर्णाश्चातुर्वर्ण्यं ॥
स्वार्थेष्वज् ॥ स्वेति ॥ स्वधर्मस्याऽध्ययनादेराचरणं सुमतिर्भक्ति-
ज्ञानोपयोगिनी बुद्धिः भक्तियुक्ततया शोभनं ज्ञानं वा ते द्वे
विभर्ति धारयतीति तथाविधं ॥ मृत्यवर्गः राज्ञोऽनुचरवर्गः अनु-
कारी अनुकूलाऽऽचरणशीलः ॥ स्रग्धरा वृत्तं ॥ ७२ ॥

इदं किल कृष्णवर्त्माऽऽहितेः फलम् ॥ ५० ॥ सद्द्वर्ति
कः स्नेहपूर्ण उच्चस्थश्छत्रभृन्नरः ॥ न राजतइवोद्दी-
पः कृष्णवर्त्माऽऽहितं विना ॥ ७३ ॥

इदमिति ॥ इदं पूर्वोक्तैश्वर्याऽवाप्तिरूपं कृष्णवर्त्माऽऽहितेः कृष्णस्य य-
द्वर्त्म तस्य या आहितीधारणं अवलंबनमिति यावत् ॥ तस्याः फलं
अस्ति ॥ किल निश्चये ॥ कृष्णवर्त्माहितं विनैतादृशं फलं न भवतीति
श्लेषभंग्या प्रतिपादयति ॥ सद्द्वर्तिकइति ॥ सत्सु सत्कर्मसु वर्तते तच्छी-
लः सद्द्वर्ती सएव सद्द्वर्तिकः निरंतरं सत्कर्माऽऽचरणशीलइत्यर्थः ॥ तथा ॥
स्नेहपूर्णः स्नेहेन सर्वत्र सौहृदेन पूर्णः ॥ तथा ॥ उच्चस्थः उच्चे राजसिंहा-
सने तिष्ठतीति उच्चस्थः ॥ तथा ॥ छत्रभृत् छत्रं विभर्तीति च्छत्रभृत् ॥
एवंविधोऽपि नरः कृष्णवर्त्माऽऽहितं विना कृष्णमार्गाऽऽश्रयणं
विना न राजते न शोभते ॥ कइव ॥ सद्द्वर्तिकः सत्य उत्तमा व-
र्त्तयो दशा यस्मिन्सः स्नेहेन तैलेन पूर्णः उच्चस्थः उच्चदीपिका-

स्थितः छत्रभृत् दीपोपरि कज्जलधारणाय छत्राऽऽकृति यत् स्था-
पयन्ति तच्छत्रं तद्विभर्तीति छत्रभृत् एवंविध उत्कृष्टो दीपइव ॥
कृष्णवर्त्मनोऽग्रेराहितीमाधानं विना दीपो यथा न राजते न प्रका-
शते तद्वत् ॥ ७३ ॥

यश्चैवं द्विजतामवाप्य गुरवे दत्वेप्सितां दक्षिणां
कुब्जाया व्रजयोषितां समलुनात्तापं भृशं लद्गतं ॥
यः श्रीद्वारवतीं प्रविश्य सबलो लीलाः सुकुर्वन्
सदा श्रीमद्गोकुलएव तिष्ठतिसुखं सोऽय्यान्नईशो
निजान् ॥ ७४ ॥

इतः परमवशिष्टा भगवल्लीलाः संक्षेपेण वर्णयन्नाशिषं प्रार्थयते ॥
यश्चैवमित्यादिश्लोकैः ॥ सः ईशः प्रभुः श्रीकृष्णः निजान् स्वकी-
यान्नः अस्मानव्यात् रक्षतात् ॥ सकः ॥ यश्च एवं पूर्वोक्तली-
लाकरणवत् द्विजतां द्विजतापादकोपनयनाख्यसंस्कारेणद्विजत्वं
अवाप्य प्राप्य ॥ उक्तंच ॥ जन्मना जायते शूद्रः संस्काराद्विज उच्यते
इति ॥ गुरवे सांदीपिन्याख्याय ईप्सितामभीष्टां मृतस्य पुत्रस्य पु-
नरानयनपूर्वकं समर्पणरूपां दक्षिणां दत्वा कुब्जायाः व्रजयोषि-
तां गोपीनां च लद्गतं भृशमत्यंतं तापं विरहप्रयुक्तं खेदं सम्यक्
अलुनात् छेदितवान् निवारयामासेत्यर्थः ॥ तत्र कुब्जायाः स्वयं
तद्गृहगमनपूर्वकं स्वसंभोगादिदानेन गोपीनां तूद्धवद्वारा स्वसं-
देशकथनेन बलरामरूपेण स्वस्यैव गोकुलगमनेन कुरुक्षेत्रयात्रा-
यां स्वयमेव तत्त्वोपदेशेन च लुत्तापनिवारणं कृतवानिति भावः ॥
बलरामरूपेण भगवतएव गोकुले गमनमिति स्फुटीकृतं सुबोधिण्यां

श्रीमद्बलु भाचार्यैः॥यश्च सबलो बलरामसहितः ससैन्यश्च श्रीद्वारव-
र्ती श्रीद्वारकां प्रविश्य लीलाः सुष्ठु कुर्वन्नपि सदा श्रीमद्गोकुले एव
सुखं यथा स्यात्तथा तिष्ठति ॥ श्रीद्वारकाप्रवेशपूर्वकलीलाकरण-
स्य सर्वदा गोकुलस्थितत्वस्य च युगपद्वर्णनं वर्तमानकालनिर्दे-
शश्च नित्यलीलाऽभिप्रायेण विरुद्धधर्माऽऽश्रयत्वाऽभिप्रायेण च ॥
एतदुपपत्तिश्च विद्वन्मंडनादितो ऽवगंतव्या ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृ-
त्तं ॥ ७४ ॥

**गोत्रत्रच्छत्रसत्राणपवित्राऽखर्वगर्वकृत् ॥ गोव-
र्धनधरः सोऽव्यान्निजानां नंदनद्रुमः ॥ ७५ ॥**

अथ मंगलादीनि मंगलमध्यानि मंगलांतानि प्रथंते शास्त्राणीत्यभि-
युक्तोक्तेर्यथांते स्वेष्टदेवतास्वरूपत्रयकीर्तनपुरस्सरमाशीरूपं मंगल-
माचरति॥गोत्रत्रेत्यादिश्लोकत्रयेण॥तत्र प्रथमं स्वमार्गे ऽत्यंतप्रधा-
नं स्वयं व्यक्तं श्रीनाथस्वरूपं वर्णयति॥गोत्रेति ॥सः लोकवेदप्रसि-
द्धः गोवर्द्धनधरः श्रीनाथः स्वीयान् इति शेषः॥अव्यात्॥कीदृशः॥
गोत्रान् पर्वतान् त्रायते इति गोत्रत्रौ गिरिराजो गोवर्धनः सएव
च्छत्रं तेन सतां व्रजभक्तानां यत् त्राणं रक्षणं तेन कृत्वा पवि-
वज्रं त्रायते पविना वा लोकांस्त्रायते इति पवित्रो वज्रधारको
वज्रेण लोकरक्षकोवा इन्द्रस्तस्याखर्वो ऽनयो यो गर्वस्तं कृतती-
ति तथाविधः ॥ तथा ॥ निजानां स्वीयानां नंदनद्रुमः कल्पवृक्षः ॥
अभीप्सितफलप्रदातेत्यर्थः ॥ एतेन सर्वविघ्नाऽपहरणपूर्वकं स्वभ-
क्तानां रक्षणे सर्वमनोरथपूरणे च सामर्थ्यं दर्शितं ॥ ७५ ॥

करतलधृतनवनीतं छायाभीतं सुमुग्धभावव

**शात् ॥ स्फीतं कविभिर्गीतं प्रियनवनीतं प्रभुं वंदे
॥ ७६ ॥**

अथ स्वमार्गीयमुख्यरूपेषु समस्तु नवनीतप्रियेतिप्रसिद्धस्वरूपस्य
स्वपारंपरिकप्रभुत्वं स्वस्य तद्गुणत्वं च ध्वनयितुं तत्स्वरूपमभिवाद-
यते ॥ करतलेति ॥ अहमिति शेषः ॥ प्रियनवनीतं प्रियं नवनीतं
यस्य तथाविधस्तं नवनीतप्रियाख्यं प्रभुं वंदे ॥ कीदृशं ॥ करेति॥
स्पष्टं ॥ करोऽत्र दक्षिणः ॥ सुतरां यो मुग्धभावो बाल्यं तद्वशात्
छायाभीतं स्वस्य स्वेतरस्य वा छायायाः सकाशात् भीतं ॥ अथ
लोकसाधारणमुग्धत्वं वारयितुं विशेषणांतरमाह ॥ स्फीतमिति ॥
कविभिः शुकप्रभृतिभिः स्फीतं बहुलं यथातथा गीतं ॥ पथ्याऽऽर्या
वृत्तं ॥ ७६ ॥

**बालकृष्णचरणोत्पले ऽमलं मानसं वसति निर्म-
लं चलम् ॥ दृष्टमस्ति किल तत्र तत्कुलं चित्रमत्र तु
विलोमताऽस्त्यलम् ॥ ७७ ॥**

अथ स्वस्य सेव्यत्वेन प्राप्ते श्रीमदाचार्यसेविते श्रीबालकृष्णाख्ये
स्वरूपे स्वमनोनिधानं श्लेषमूलकचित्रप्रदर्शनपूर्वकं वर्णयति ॥
बालकृष्णेति ॥ ममेति शेषः ॥ मम चपलमपि मानसं अंतः-
करणं अमलं लौकिककामादिशून्यं सत् बालकृष्णस्य चरण-
मेव उत्पलं तस्मिन् वसति ॥ चित्रमेतत् ॥ चित्रमेवोपपादयति ॥
दृष्टमिति ॥ यतः तत्कुलं तेषामुत्पलानां कुलं समूहस्तत्र मानसे
सरसि दृष्टमस्ति किल प्रसिद्धं ॥ कमलनिष्ठाऽऽधेयतानिरूपित-
माधारत्वं मानसे प्रसिद्धमिति भावः ॥ अत्र तु श्रीबालकृष्णपद-

तादात्म्यापन्नकमलमानसयोर्विषये तु अलमत्यर्थं विलोमता मानसनिष्ठाऽऽधेयतानिरूपिताऽऽधारत्ववत्कमलमित्येवंरूपं वैपरीत्यं अस्तीति ॥ वर्णनप्रभावेण स्वमानसस्य तच्चरणकमलाभिनिविष्टत्वं स्फुटीकृतं ॥ इह मानसपदेन अंतःकरणस्य सरसश्चाऽभेदाऽध्यवसायः ॥ रथोद्धता वृत्तं ॥ रो नराविह रथोद्धता लगाविति तल्लक्षणात् ॥ ७७ ॥

श्रीमदग्निकुलसंभवं विभुं बल्लभं तमतिदुर्लभं
नुमः ॥ हल्लकं चरणरूपकं सदा शल्यकं निगमव
र्त्मविद्विषाम् ॥ ७८ ॥

अथ स्वाऽऽचार्यान् स्तौति ॥ श्रीमदिति ॥ वयमिति शेषः ॥ वयं तं बल्लभं नुमः स्तुमः ॥ कीदृशं ॥ श्रीमत् यदग्निकुलं ब्राह्मणकुलं ॥ ब्राह्मणानां भगवन्मुखरूपत्वादग्रेष्व तदधिदैवतत्वादग्निशब्देन ब्राह्मणो लक्ष्यते ॥ तस्मिन्संभव उत्पत्तिर्यस्य तं यद्वा अग्नेः कुलं गृहं तस्मात्संभव उत्पत्तिर्यस्य तं ॥ श्रीमद्वल्लभाचार्याणामग्निकुलं दुत्पत्तिर्लोके स्वमार्गीयग्रंथेषु च प्रसिद्धा ॥ मुख्यार्थस्तु अग्नेर्भगवन्मुखाधिष्ठात्रानंदरूपस्य कुलं गृहं भगवन्मुखं तस्मात्संभवो भगवदाज्ञया अवतरणं यस्य ॥ एतच्च सुबोधिनीभाष्यादौ तैरेव ध्वनितं ॥ पुराणादौ च प्रसिद्धं ॥ तथा ॥ विभुं निग्रहाऽनुग्रहसमर्थं ॥ तथा ॥ अतिदुर्लभं अभाक्तिमतामित्यर्थः ॥ यद्वा तद्वर्शनातिजनितदुःखेन लब्धुं शक्यमित्यर्थः ॥ तं कं ॥ यस्येति शेषः ॥ यस्य चरणरूपमेव चरणरूपकं ॥ स्वार्थैकः ॥ हल्लकं रक्तवर्णं संध्याविकासि कमलं ॥ हल्लकं रक्तसंध्यकमित्यमरः ॥ निगमेति ॥

वेदमार्गद्वेष्टृणां सदा शल्यकं शल्यमेव शल्यकं बाणाग्रं तद्वेधकं अस्ति ॥ रथोद्धता वृत्तं ॥ ७८ ॥

शश्वद्धर्मभृतां मृदुप्रवचसां जेता यशस्संपदा
श्रीमद्वल्लभनंदनाऽन्वयसुधाराशिः प्रकाशी सदा ॥
राजकृष्णपदाऽरविंदयुगलाऽभ्याशो धृताशो ह
दा सोऽयं मोहमयीपुरे विजयते गोवर्धनेशो मु
दा ॥ ७९ ॥

मंत्रोपदेष्टृतया गुरुन् धर्मपितृचरणान् गोवर्धनाभिधान् गोस्वामिविशेषान् वर्णयति ॥ शश्वदिति ॥ सः प्रसिद्धः अयं सर्वदा चिंतनीयत्वेन निकटवर्ती गोवर्धनेशो मोहमयीपुरे लोके मुंबई-तिप्रसिद्धे नगरे विजयते सर्वोत्कर्षेण वर्तते ॥ वर्तमानप्रयोगस्तु स्वमते प्रपंचस्य नित्यत्वात् गुरोर्भगवद्रूपत्वेन सर्वदा विद्यमानत्वाच्च ॥ कीदृशो गोवर्धनेशः ॥ शश्वत् निरंतरं यशःसंपदा स्वीयकीर्तिसंपत्त्या मृदुप्रवचसां मृदु प्रियं प्रकृष्टं हितं सत्यं च वचो येषां ते मृदुप्रवचसस्तेषां ॥ अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ॥ स्वाध्यायाऽभ्यसनं चैव बाह्यं तप उच्यते इति गीतावाक्यानुसाराद्वाह्यतपोयुक्तानामित्यर्थः ॥ एवंविधानां धर्मभृतां धार्मिकाणां जेता तेषां मध्ये श्रेष्ठ इत्यर्थः ॥ तथा ॥ श्रीमदिति ॥ श्रीमद्वल्लभनंदनस्य श्रीविठ्ठलेशस्याऽन्वयो वंशस्तस्य सुधाराशिः आल्हादजनकत्वाच्चंद्रः एवंविधोऽपि सदा प्रकाशोऽस्याऽस्तीति प्रकाशी ॥ एतेन प्रसिद्धचंद्रवैलक्षण्यं ॥ तथा ॥ हृदा अंतःकरणेन मुदा हर्षेण ॥ राजदिति ॥ राजच्छोभमानं यत्कृष्णस्य बालकृष्णस्य पदार-

विंदयुगलं तस्याऽभ्याशे समीपे धृताशो धृताऽभिलाषः ॥ एतेन
सदा सहर्षं भगवत्सेवनचितनपरत्वं वर्णितं ॥ शार्दूलविक्रीडितं
वृत्तं ॥ ७९ ॥

तर्कैर्कर्कशताप्रपन्नाधिषणः काव्येषु शौंडाऽग्रणी
रुद्यद्बलभवर्त्मवादविभवग्रंथेष्वभिज्ञोत्तमः ॥ वि
द्वयविभाषिताऽतिसुयशस्सौशील्यरत्नाकरः स
च्छास्त्रे रतिमावहन् विजयतां सद्द्वैधनाथाऽभि
धः ॥ ८० ॥

अथाऽध्यापयितृगुरुविजयमाशास्ते ॥ तर्कैरिति ॥ सद्द्वैधनाथाभि-
धः विद्याऽस्ति येषां ते वैद्या विद्यावंतस्तेषां नाथो वैद्यनाथ इति
अभिधा नाम यस्य स विद्याप्रदो गुरुः सच्छास्त्रे पारखंडादिरहिते
उत्तमशास्त्रे रतिं प्रीतिमावहन् धारयन् सन् विजयतां सर्वोत्कर्षे
णवर्ततां ॥ कीदृशः ॥ तर्कैर् तर्कशास्त्रे विषये ॥ कर्कशतेति ॥ क-
र्कशतां प्रपन्ना प्राप्ता कर्कशताप्रपन्ना ॥ द्वितीयेति योगविभागा-
त्समासः ॥ अथवा प्रपन्ना प्राप्ता कर्कशता यां सा कर्कशताप्रप-
न्ना ॥ आहिताभ्यादित्वान्निष्ठांतस्य परनिपातः ॥ एवंविधा धि-
षणा बुद्धिर्यस्य सः ॥ तथा ॥ काव्येषु विषये शौंडाग्रणीः शौं-
डा विख्यातास्तेषामग्रणीः विख्याततम इत्यर्थः ॥ शौंडो मत्ते च
विख्याते इति मेदिनी ॥ तथा ॥ उद्यदिति ॥ उद्यंतः प्रकटीभवंतो
ये बलुभवर्त्मनः श्रीबलुभाचार्यप्रकटीकृतमार्गस्य संबंधिनो वाद-
विभवविशिष्टा ग्रंथास्तेषु अभिज्ञोत्तमः ॥ तथा ॥ विद्वदिति ॥ वि-
द्वयैर्विद्वच्छ्रेष्ठैर्विशेषेण भाषिते प्रतिपादिते अति अत्यन्ते सुयशः

सौशील्ये तयो रत्नाकरइवेति तथाविधः ॥ इहापि शार्दूलविक्री-
डितं वृत्तं ॥ ८० ॥

युग्मं ॥ तुष्ट्यै कवेर्हि दर्पो नाऽस्ति सुमनसामतस्त
मुद्दिज्ञत्वा ॥ सद्गुरुकपाप्रभावात्तेषां तस्यै मया तु
बालधिया ॥ ८१ ॥ संग्रथितेऽत्र निबन्धे रसिकैः
काव्यज्ञशिक्षितैर्निपुणैः ॥ संशोध्यं शोध्यं चेदेतद्वो
ध्यं नचेतरैर्विबुधाः ॥ ८२ ॥

अथ कवित्वविषयकदर्पाऽभावबोधनपुरःसरं सूक्तासूक्तविचार-
विषये विबुधानभिमुखीकृत्य प्रार्थयते ॥ तुष्ट्यै इत्यादिश्लोकद्व-
येन ॥ हेविबुधाः विशेषेण ध्वनिमर्मज्ञा विद्वांसः हि यतः कवेः
काव्यकर्तुर्दर्पः कवित्वप्रयुक्तोगर्वः अथच दैत्यपक्षपातिनः शुक्र-
स्य गर्वः सुमनसां पंडितानां अथच देवानां तुष्ट्यै नाऽस्ति संतो-
षाऽऽधायको न भवति ॥ अतस्तं कवित्वप्रयुक्तं गर्वं उद्दिज्ञत्वा
त्यक्त्वा बालधिया बालवदप्रगल्भबुद्धिना मया ॥ सदिति ॥ सद्गु-
रूणां मोक्षमंत्राद्युपदेशकानां अथच देवपक्षपातितया सतो गुरो-
र्बृहस्पतेः कृपायाः प्रभावात् ॥ अनेन बालबुद्धित्वेऽपि ग्रंथकरण-
सामर्थ्यं गुरुकपाप्रभावहेतुकमेवेति सूचितं ॥ तेषां सुमनसां तस्यै
तुष्ट्यै तुरवधारणार्थः संतोषायैव संग्रथिते अत्र अस्मिन् निबन्धे
चेत् यदि शोध्यं शोधनार्हं किंचिद्भवेत्तर्हि रसिकैः काव्यज्ञशि-
क्षितैः निपुणैः भवद्भिरिति शेषः सम्यगमात्सर्येण शोध्यं इतरैः
रसिकत्वादिविशेषणत्रयवर्जितैर्नच शोध्यं नैव शोधनीयं एतत्
बोध्यं ज्ञातव्यं ॥ अथवा रसिकत्वादिविशेषणत्रयसहितैरेव कि-

मर्थमिदं शोध्यमित्याशंकायामाह ॥ एतदिति ॥ एतत्काव्यवस्तु
इतरैरुक्तविशेषणत्रयरहितैर्न च बोध्यमर्थज्ञानपुरःसरं नैव बोध्यं
शक्यं ॥ अत्र रसिकैरित्यनेन स्वाभाविकी काव्यकरणशक्तिरु-
क्ता ॥ तस्य नीरसैः कर्तुमशक्यत्वात् ॥ निपुणैरित्यनेन लोकशा-
स्त्रकाव्याद्यवेक्षणप्रयुक्तं चातुर्यं संगृहीतं ॥ काव्यज्ञशिक्षितैरि-
त्यनेन काव्यज्ञशिक्षया अभ्यासोऽपि ॥ एवं च शक्तिर्निपुणता लो-
कशास्त्रकाव्याद्यवेक्षणात् ॥ काव्यज्ञशिक्षया अभ्यास इति हेतुस्त-
दुद्भवे इति काव्यप्रकाशाद्युक्तसमग्रकाव्यसामग्रीसंपन्नैः सत्कवि-
भिरेवैतच्छ्रोतव्यमित्युक्तं भवति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

गोरसमेतं गोरसलिप्सोलीलासुशर्करामिष्टम् ॥

रसिकाः पिबंतु तुष्ट्यै पुष्ट्यै सौवर्णपात्रस्थं ॥ ८३ ॥

अथ रसिकान् प्रति एतद्व्रंथसेवनं कर्तव्यमिति प्रार्थयते ॥ गोरस-
मिति ॥ रसिकाः एतं चंपूरूपं गोरसं गोः वाण्याः रसं अथ च दु-
ग्धादिरूपं तुष्ट्यै संतोषाय पुष्ट्यै भगवल्लीलानां पोषाय यद्वा
श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितं पुष्टिमार्गं लब्धुं च पिबंतु ॥ क्रियार्थोप-
पदस्येत्यादिना चतुर्थी ॥ दुग्धादिरसपानेनाऽपि संतोषशरीरपो-
षौ प्रसिद्धौ ॥ स्वतो मधुरस्याऽपि गोरसस्य मधुरतरत्वबोधनाय
विशेषणमाह ॥ गोरसलिप्सोरिति ॥ गोरसलिप्सोः श्रीकृष्णस्य ॥
लीलेति ॥ लीला एव शोभना अविकृता शर्करा तथा कृत्वा मि-
ष्टं मधुरं ॥ प्रसिद्धशर्करावैलक्षण्यद्योतकः सुशब्दः ॥ ग्रंथस्य गो-
रसरूपत्वात् भगवतश्च गोरसलिप्सुत्वाद्भगवन्नियत्वं ग्रंथस्य सू-

चितं ॥ एतादृशाऽत्युत्तमपदार्थस्य पाने साधनभूतमुत्तमं पात्रम-
पि विशेषणेन दर्शयति ॥ सौवर्णेति ॥ शोभना मार्दवादिगुणवि-
शिष्टा भगवद्वर्णनोपयुक्तत्वाद्वा शोभना येवर्णाः अक्षराणि सुव-
र्णास्तएव सौवर्णाः ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥ तएव पात्राणि तेषु
सम्यक् तिष्ठतीति तथाविधं ॥ अथ च स्वर्णमयपात्रस्थितं ॥ ८३ ॥

युग्मं ॥ गुणशशिनंदधरित्रीमितवर्षे वैक्रमे तु वै
क्रमतः ॥ मास्याश्विने हि घस्त्रे प्रथमे पक्षे शुभे
च भौमयुते ॥ ८४ ॥

अथ मातुरपि मातृदेवो भवेति श्रुतिबोधितदेवतात्वान्नानामकीर्त-
नपूर्वकं ग्रंथसमाप्ति युग्मेन प्रतिपादयन्नादौ समाप्त्यधिकरणका-
लं प्रतिपादयति ॥ गुणेति श्लोकेन ॥ वैक्रमे विक्रमस्य राज्ञः इदं
वैक्रमं तस्मिन् ॥ गुणास्त्रयः ३ शशी एकः १ नंदा नव ९ धरि-
त्री एकः १ एतेषां द्वंद्वे अंकानां वामतोगतिरित्युक्तेस्त्रयोदशाऽ-
धिकैकोनविंशतिशतानि १९१३ तैर्मिते परिच्छिन्ने वर्षे वत्सरे
आश्विने मासे शुभे पक्षे शुक्लपक्षे भौमेन मंगलेन युते प्रथमे घ-
स्त्रे दिवसे प्रतिपदीत्यर्थः ॥ क्रमतः क्रमेण ॥ वै पादपूरणे ॥ ८४ ॥

पद्मावतीगर्भभुवा मया ऽथ पद्मापतेर्भूरिरुपावले
न ॥ श्रीबालकृष्णादिमशब्दचंपूः संपूरितेयं ननु
जीवनेन ॥ ८५ ॥ इति श्रीमद्बालकृष्णपदिंदीवरमि-
लिंदायमानश्रीमद्भोक्तुलोत्सवाऽऽत्मजजीवनजी-
शर्मणा विरचितोऽयं श्रीमद्बालकृष्णचंद्वाख्यप्रबं

धस्समाप्तिमटीकत ॥ ॥ श्रीमद्रोपीजनवल्लभः प्रसन्नोस्तु ॥

पद्मावतीति॥अथ पद्मावतीगर्भभुवा मया जीवनेन जीवनाख्येन
कविना पद्मापतेर्लक्ष्मीपतेः श्रीकृष्णस्य अथच नामैकदेशे नाम-
ग्रहणमिति न्यायात्पद्माशब्देन पद्मावती तस्याः पतिः श्रीविठ्ठले-
शस्तस्य श्रीमद्वल्लभाचार्यतनयस्य ॥ तत्परिग्रहस्याऽपि पद्मावती-
त्यभिधानात् ॥ अथच स्वपितुः श्रीमद्रोकुलोत्सवस्य भूरिकृपा-
बलेन इयं ॥ श्रीति ॥ श्रीयुक्ता बालकृष्णइत्यादिमः शब्दो य-
स्या एवंविधा याचंपूर्णद्वयमयं बालकृष्णचंप्वभिधं काव्यं
संपूरिता समाप्ति नीतेति शिवम् ॥ इंद्रवज्रावृत्तं ॥ ८५ ॥
सोऽव्याद्विरूपाक्षमिभाऽननः स्वं संद्रष्टुमायांतमवेक्ष्य बाल्यात्
कुंदाऽवदातैकरदाऽपदेशाद्धास्याऽकुरं यः प्रकटीचकार ॥ १ ॥
गोदादक्षिणतीरराजदमलश्रीनासिकाख्याऽतुलक्षेत्राऽऽवासविधा-
यिना तनुभुवा नारायणस्य त्वियं ॥ लक्ष्मीगर्भभुवा मया विर-
चिता खाडिल्करोपाख्यकेनाऽऽत्मारामसमाह्वयेन विवृतिस्तुष्यंतु
संतोऽनया ॥ २ ॥ नयन २ वसु ८ मुनि ७ क्षमा १ संमिते १७८२
रौद्रशाके स्वर ७ कु १ नव ९ रसा १ युग्वैक्रमाब्दे १९१७ च
मासे ॥ सहसि वदिदले नंदाख्यतिथ्यां च मंदे विवृतिरवसितेयं
जीवनेशप्रसादात् ॥ ३ ॥ वेदांतव्याकृतिच्छंदोधर्मसाहित्यमर्मभि-
त् ॥ घनश्यामतनूजन्मा कृती गोवर्धनः कविः ॥ ४ ॥ तर्कवेदांत-
साहित्यधर्मपाथोधिमंदरः ॥ लब्धवर्णोवैद्यनाथः कविश्चेमौ सुहृ-
द्वरौ ॥ ५ ॥ सिग्धया ऽनयतां दृष्ट्या दोषानुत्थृत्य सर्वशः ॥ रसि-
कास्वाद्यतामेतां मत्कृतां विवृति शिवम् ॥ ६ ॥ अधिकं दुरुक्तम-

त्राऽनुक्तं सम्यग्विचार्य विद्वांसः ॥ अपसारणसमकरणाऽऽपूरण-
विषये स्थ सादरा यूयं ॥ ७ ॥ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजका-
ऽऽचार्यतारकब्रह्मानंदसरस्वतीचरणकमलमिलिदायमानमानसेन
नारायणतनुजनुषा लक्ष्मीगर्भसंभवेन खाडिल्करोपाभिधेनाऽऽ-
त्मारामेण रचिता श्रीबालकृष्णचंपूव्याख्या मंजर्यभिधा समाप्ति-
मगमत् ॥ श्रीकृष्णायनमः॥

